

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2018 PRIS: 89:-

Idén om Kina

BENGT PETTERSSON, REBECKA ERIKSSON, LARS PETER FREDÉN
och BÖRJE LJUNGGREN om tankarna som burit upp Kina.

FRIZON

**JOHAN
FROSTEGÅRD**

om hur evolution och
religion samspelar.

TRADITION

**JOSEFIN
HOLMSTRÖM**

om Frankensteins
monster och Mary Shelley.

RECENSIONER

**PETRA
ÖSTERGREN**

om drogpolitiska
dogmer.

PÅ AXESS TV.
PÅ AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

TITICACASJÖN UNDER YTAN

För första gången undersöks Titicacasjön i Peru av en vetenskaplig expedition. Internationella vetenskapsmän och undervattensarkeologer utforskar vad som döljer sig i den mystiska och legendariska sjön. Premiär på Axess TV tisdag 8 maj. För fler sändningstider och för att se programmet digitalt: www.axess.se

Axess TV, tisdag 8 maj kl 20.00 • Därefter hela veckan på axess.se

COM HEM

BOXER

Telia

AXESS TV

Senaste nytt till frukost. Och fördjupning när du vill. Helt utan kostnad.

f+ är Sveriges nya företagsamma nyhetstjänst.

Nu kan du få ett **dagligt nyhetsbrev** med de senaste nyheterna från Sverige och världen, redan till frukost. Översiktligt och snabbläst, så du börjar dagen väl orienterad. Samtidigt innehåller alla artiklar länkar till **fördjupning och nya perspektiv** när du vill dyka ner i någon nyhet. Är du särskilt intresserad av att följa vissa branscher eller ämnen, kan du **anpassa ditt nyhetsbrev** efter dina egna val. Och allt är gratis.

Gå in på www.fplus.se och prenumerera idag.

Helt utan kostnad.

fplus.se

Rätt till makt ger plikt till ansvar

PJ Anders Linder

Några axplock av sådant som skett under senare år: Ryssland har övat kärnvapenanfall mot svenska mål. Ryssland har använt vapenmakt i Georgien, Ukraina och Syrien. Ryska trupper har ockuperat Krim. Ryssland har stött politiska extremister och ägnat sig åt påverkansoperationer som syftar till att så split i det demokratiska väst och skapa osäkerhet kring resultaten av allmänna val. Ryssland har genomfört allt större och mer aggressivt upplagda militärövningar och rundat överenskommelsen om att bjuda in internationella observatörer. Ryssland har anklagats av Storbritannien för att ligga bakom försöket att begå giftmord på en före detta underrättelseofficer i Salisbury, och den brittiska regeringen har delgivit sina allierade så övertygande belägg för sitt påstående att dessa har tillgripit kraftiga åtgärder mot Moskva. Ryssland har fört robotar med lång räckvidd och bärkraft till Kaliningrad-enklaven vid Östersjöns kust.

INGET AV DETTA betyder med nödvändighet att Ryssland har för avsikt att angripa svenska mål eller svenskt territorium. Men allt detta är tydliga påminnelser om att Sverige har en oberäknelig militärmakt med stora resurser som nära granne – och borde vara en uppmaning att se allvaret i situationen. Vi behöver förbereda oss för det som kan ske, inte på det som vi hoppas eller tror.

Gör vi det? Inte precis. Inte allmänhet, inte regering.

Efter en period av intensiv rapportering om Salisbury och Syrien har Demoskop publicerat en undersökning av vilken politisk fråga som svenska folket tycker är viktigast just nu. Invandring och sjukvård ligger i topp. Bland de listade alternativen kommer försvaret på sista plats med en (!) procent av de tillfrågade.

Ungefär samtidigt lade regeringen fram sin ekonomiska vårproposition och vårändringsbudget. Där blir försvaret praktiskt taget lottlöst.

I början av mars förklarade ÖB Micael Bydén att det inte går att leverera det försvar som politikerna har beställt med mindre än att det görs rejäla resurstillskott i närtid, men det har regeringen ännu inte brytt sig om. Statsråden kan förstas

hävda att vårbudgetarna inte är tänkta för nysatsningar och att det kan komma pengar i den stora budgetproposition för 2019 som läggs i höst efter valet. Men dels är utfästelser om vad som ska hända efter valet inget som man idag kan lita sig tungt emot, dels handlar inte ÖB:s besked om några nysatsningar. Vad han säger har inget med kursändring att göra utan handlar om vad som krävs för att göra verklighet av de beslut som politikerna redan har fattat.

EN CYNISK BETRAKTARE kan säga att de här båda sakerna hänger nära ihop: Politik går ut på att vinna val och varför bli förvånad över att politiker inte satsar på försvaret när väljarnas intresse är så svalt. Klart att den som ska försöka bli omvald hellre lägger statsmedlen som finns att disponera på andra och populärare områden!

På detta finns minst två svar.

För det första ser det förstås inte så illa ut vad gäller allmänheten som Demoskopmätningen ensam skulle kunna få en att tro. Att nästan ingen anger försvaret som allra viktigaste fråga betyder inte att nästan alla anser att det är fullständigt oväsentligt. Man kan till exempel gå till Myndighetens för Samhällsskydd och Beredskap innehållsrika undersökning *Opinioner 2017*, som publicerades i januari i år. Där kan man se att stödet för att Sverige har ett militärt försvar har ökat rejält under den senaste femårsperioden och att allmän värnplikt blir allt viktigare i allmänhetens ögon.

I *Opinioner 2017* ställs också en rak ekonomisk fråga: "Tycker du att statsutgifterna för Sveriges militära försvar bör ökas, behållas oförändrade eller minskas?" 52 procent vill att de ska ökas, medan 23 procent vill att de ska vara som idag. Endast 9 procent av de tillfrågade vill att de ska minskas. Mot bakgrund av läget i omvärlden kunde man önska sig ett ännu mer beslutsamt stämningsslag, men faktum kvarstår att ett tydligt flertal vill att försvaret ska få större resurser.

FÖR DET ANDRA går politik inte bara ut på att vinna val och bli omvald. Ett gäng självutnämnda sanningssägare må älska att påstå detta, men det är ett svaghetstecken för vår demokratiska kultur att de har fått så många att nicka instämmande

FOTO: JONASEKSTRÖMER/TT

och lyckats göra det till något småfånigt att argumentera för åsikter och förslag som majoriteten för tillfället inte stöder.

Att utforma sitt budskap på ett vinnande sätt och vilja nå bästa möjliga valresultat är självklara delar av den politiska praktiken, men den som reducerar sin politiska gärning till opportunistiskt sjungande i varje ny änglakör bidrar till att underminera samhällsbygget. Och dessutom och framförallt: med förtroendet att utöva makt följer också plikten att ta ansvar. Oavsett hur en person har lyckats ta sig fram till något av den demokratiska statens främsta ämbeten följer med uppdraget ett oavvisligt krav på att se till att det som staten och ingen annan än staten ska sköta också blir skött på bästa möjliga sätt.

Politiker har självklart olika uppfattningar om exakt vad detta innebär i sak. Men den som sitter i ansvarig ställning och inte tar sitt ansvar för till exempel rikets yttre och inre säkerhet på allvar, därför att han eller hon ser i mätningarna att väljarna för tillfället har ögonen på annat, den missköter grovt sin uppgift. En representativ demokrati går inte ut på att den allmänna opinionen i varje ögonblick ska få genomslag utan på att medborgarna väljer representanter som ser till helhetsperspektivet och det allmänna bästa.

TYVÄRR HAR DET demokratiska ledarskapet brustit här och det i en rad västländer utöver Sverige. Det såg så behagligt och billigt ut med en värld utan militära hot och risker. Plötsligt skulle man kunna ta hem en rejäl fredsvinst och nöja sig med att ha små expeditonskårer att sända iväg när FN:s böner blev alltför högljudda.

Långsamt håller man dock på att kvickna till ur vanföreställningarna om historiens slut, även om saktfärdigheten visar att man inte nödvändigtvis blir pigg snabbt bara för att man har sovit länge. Det finns något märkligt halvhjärtat över det som nu sker i Sverige.

Det har gjorts försvarsuppgörelser mellan flera partier om nya – men alldeles för små – resurstillskott. Värnplikten har återaktiverats – men det finns inte realistiska planer för hur tillräckligt många rekryter ska få tillräckligt med utbildning. Försvarsberedningen har lagt fram en utmärkt rapport om den katastrofala situationen vad gäller försörjning och samhällsskydd i ett krisläge, och när ordföranden Björn von Sydow presenterade den vid rikskonferensen med Folk och Försvar vann han allmän respekt och beundran. Men var finns denna insikt idag? Så snart strålkastarna hade släckts satt bara de tappraste entusiasterna kvar i publiken.

I skrivande stund har Moderaterna just förklarat att man är beredd att möta ÖB:s kortsiktiga resurskrav och faktiskt gå längre än så. Men Socialdemokraterna duckar och Alliansens samlade hållning är oklar – för att inte tala om hur oklart det är med läget efter riksdagsvalet i höst. Detta samtidigt som en rad långtidsanalyser pekar på gapande hål som måste fyllas.

IDAG ÄR DET OMÖJLIGT att veta ifall det finns äkta hopp om ett starkt och fungerande svenskt försvar, men en sak är säker: så fort det offentliga trycket sviktar börjar de ytterst ansvariga ägna sig åt annat. Så stöd din lokala försvarsdebattör!

”Saktfärdigheten visar att man inte nödvändigtvis blir pigg snabbt bara för att man har sovit länge.”

PJ Anders Lindh

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg förstår Donald Trump **10**
 Thomas Engström går på tv-inspelning **10**
Venezuela Martin Ängeby om svensk passivitet inför krisen i Venezuela **12**
Försvarspolitik Martin Tunström slår ett slag för svenska specialförband **14**
Polisen Torsten Elofsson vill ha kommunala poliser **16**
Skogsbruk Catarina Kärkkäinen går på skogspromenad **18**
I korthet Eminent viktorianer. Slut på sittningar **19**

20 FRIZON

- Torbjörn Elensky varnar för politisk entusiasm **20**
 Johan Frostegård ser en växelverkan mellan religion och evolution **26**
 Svante Lovén är skeptisk inför miljardinvesteringarna i virtual reality **32**

TEMA: DEN KINESISKA IDÉN

38 Himmelska makter

Under tvåtusen år var kinesisk historieskrivning en blandning av maktpolitik, etik och filosofi. Basen var ett system som länkade samman kejserlig makt med universum. **Av Bengt Pettersson**

42 I maoismens sanna anda

För Mao Zedong var revolutionen en ständigt pågående kamp. Under kulturrevolutionen mobiliserades en ny generation som stärkte hans makt och rensade ut hans fiender. **Av Rebecka Eriksson**

46 Ett förorättat folk

Känslan av nationell förödmjukelse är en stark drivkraft i kinesisk politik. Men konsekvensen blir en negativ nationalism som gör att Kina inte känner sig självt. **Av Lars Peter Fredén**

50 Xi står mot Xi

Xi Jinping lovar fortsatta reformer och ökad ekonomisk öppenhet. Frågan är om det går ihop med hans krav på partiets fortsatta maktmonopol. **Av Börje Ljunggren**

54 Röd stjärna över Europa?

Kinas anspråk på att vara en stormakt ses med alltmer oro i västvärlden. Är rädslan befogad – eller bygger den främst på okunskap? Frédéric Cho reder ut frågan i en intervju. **Av Erik Thyselius**

”

Skönlitteraturen kan, i motsats till de sociala vetenskaperna, skildra känslolägen och stämningar, och ge färg och märke åt världen.

Jakob Sjövall, sid 70

58 TRADITION

Josefin Holmström om Mary Shelley och Frankenstein.

62 CIVILISATION

- Essäer* Lars-Håkan Svensson läser Philip Roth **62**
Litteratur Charlotta E Lindell om Muriel Spark **64**
Poesi Torsten Rönnerstrand om Jesper Svenbro **66**
Litteratur Martin Lagerholm läser en EU-roman **68**
Litteratur Jakob Sjövall läser Joseph Roth **70**
Krönika Håkan Boström tar sig an moraliserande medier **71**
I korthet Catta Neuding om vårt främlingskap för maten **71**

72 RECENSIONER

- Petra Östergren vädjar till förnuftet **73**
Niklas Anderberg skuggboxas **77**
Tommy Olofsson åker själslig bergochdalbana **79**
Henrik Höjer skattar sig lycklig **81**
Ruth Lötmarker synar en vänsterman **83**
Katrine Marçal punkterar Londonbubblan **86**
Carl Rudbeck flyger hellre till Thailand **88**
Ylva Herholz kliver mellan mikro och makro **90**
Bengt E Y Svensson bugar för en bastard **92**
Ulla Gudmundson avvisar önsketänkande **94**
Staffan Ulfstrand uthärdar olidlig spänning **96**

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson fascineras av fingerfärdiga bondfångare.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter
Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 12 juni 2018

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Reuters

Vinjettbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Niklas Anderberg
Fri skribent och konstnär

Wilhelm Behrman
Psykolog

Fredrik Bergman
Chef för Centrum för rättvisa

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Håkan Boström
Doktorand i ekonomisk historia vid Uppsala universitet

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Torsten Elofsson
Fd polisintendent

Thomas Engström
Författare och journalist

Rebecka Eriksson
Fil dr i kinesiska

Lars Peter Fredén
Ambassadör i Peking 2010–2016

Johan Frostegård
Överläkare på Karolinska institutet

Ulla Gudmundson
Skribent och diplomat

Ylva Herholz
Journalist och författare

Josefin Holmström
Författare, kritiker och doktorand i engelsk litteratur i Cambridge

Henrik Höjer
Fil dr i historia och vetenskapsjournalist

Catarina Kärkkäinen
Praktikant på Svenska Nyhetsbyrån

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och kulturskribent

Charlotta E Lindell
Journalist

Börje Ljunggren
Ambassadör i Peking 2006–2010

Svante Lovén
Docent i litteraturvetenskap

Ruth Lötmarker
Fri skribent och fd lektor i franska vid Stockholms universitet

Katrine Marçal
Författare och journalist

Catta Neuding
Vd-assistent i Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Tommy Olofsson
Författare och professor emeritus i kreativt skrivande

Bengt Pettersson
Fil dr och författare

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

Jakob Sjövall
Statsvetare

Lars-Håkan Svensson
Professor emeritus i språk- och kulturforskning, översättare och kritiker

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i teoretisk fysik vid Lunds universitet

Erik Thyselius
Projektassistent vid Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse

Martin Tunström
Politisk chefredaktör i Barometern-OT

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i ekologisk zoologi

Mats Wiklund
Redaktör i Axess

Martin Ångeby
Generalsekreterare i Swedish International Liberal Centre

Petra Östergren
Författare och doktorand i socialantropologi

Den yttersta säkerheten

LARS TRÄGÅRDH BESKRIVER i senaste numret av *Axess* (nr 3/2018) ett antal utmaningar för det politiska samtalet och demokratiska ansvaret som följer av att allt fler intressen gör anspråk på att kunna formuleras i termer av juridiskt bindande mänskliga rättigheter.

Artikeln utgör ett intressant inlägg i en bredare diskussion om de mänskliga rättigheternas roll och politikens juridifiering. Det är naturligtvis av största vikt att diskussionen om och den praktiska tillämpningen av de mänskliga rättigheterna sker på ett öppet och nyanserat sätt som bidrar till att respekten för de grundläggande fri- och rättigheterna upprätthålls.

Syftet med ett konstitutionellt skydd för enskildas fri- och rättigheter är att markera att vissa grundläggande intressen är så avgörande för individens frihet och värdighet att de inte får inskränkas av vilka skäl som helst, även om det skulle finnas en politisk majoritet för detta.

Det bör samtidigt framhållas att det enligt europeisk rättsuppfattning endast är ett fåtal av de mänskliga rättigheterna som betraktas som absoluta, som förbudet mot tortyr. De allra flesta rättigheterna, till exempel yttrande- och religionsfriheten, är relativa och kan begränsas med hänsyn till angelägna allmänna intressen.

PÅ SÅ SÄTT skiljer sig den europeiska uppfattningen från den amerikanska, där utgångspunkten är att många av de fri- och rättigheter som skyddas i den federala konstitutionens *Bill of Rights* är absoluta, och att de därför inte kan balanseras bort i en juridisk intresseavvägning.

Ett påstående inom ramen för en rättslig prövning i Sverige om att en lag eller ett myndighetsbeslut utgör ett otillåtet ingrepp i en rättighet som skyddas av grundlagen eller Europakonventionen utgör inte något trumfkort, som sätter de motstående intressena ur spel. Tvärtom utgör ett sådant påstående endast startpunkten för en strukturerad juridisk analys och intresseavvägning, där den enskilde har en tung bevisbörda för att nå framgång med sitt argument. Det ska mycket till innan en domstol åsidosätter en i demokratisk ordning beslutad lag med hänvisning till att den är oförenlig med skyddet för fri- och rättigheter. Detta är naturligtvis helt i sin ordning.

Det är i första hand genom de demokratiska processerna som individens rättigheter ska tillgodoses. Domstolarnas ansvar för att värna individens fri- och rättigheter utgör emellertid den yttersta säkerhetsventilen för att säkerställa att lagar och beslut fattas i enlighet med samhällets grundläggande spelregler.

MEN EN ALLVARLIG BRIST är att de allra flesta människor i praktiken saknar tillgång till denna säkerhetsventil som ska värna de grundläggande rättigheterna. Centrum för rättvisa har under de femton år som organisationen funnits företrätt hundratals enskilda i rättsprocesser mot det allmänna. Erfarenheten visar att endast ett fåtal har kunskapen och de ekonomiska resurser som krävs för att kunna tillvarata sin rätt på ett effektivt sätt. Situationen har i vissa avseenden försämrats på senare år. Rättegångar om fri- och rättigheter kostar inte sällan hundratalsentals kronor, samtidigt som det för den enskilde i huvudsak är ideella värden som står på spel. Den svenska rättegångsordningen är inte anpassad för att hantera fri- och rättighetsmål, utan är i huvudsak till för kommersiella tvister.

DEN STATLIGA rättshjälpen, som är tänkt att utgöra samhällets skyddsnät för den som inte har råd att tillvarata sin rätt på annat sätt, har successivt urholkats på grund av fiskala intressen. Frågan om enskildas tillgång till rättvisa – skillnaden mellan att ha rätt och att få rätt – har i praktiken reducerats till en plånboksfråga.

Men det går att förbättra enskildas tillgång till rättvisa utan att vända upp och ned på den svenska rättsordningen. En angelägen reform som skulle få stor betydelse vore att införa en generell möjlighet för enskilda, som får rätt mot en myndighet i förvaltningsdomstol, att få ersättning för befogade rättegångskostnader. Dagens ordning, där enskilda tvingas stå för kostnaden för att försvara sig mot olagliga myndighetsbeslut, är inte tillfredsställande.

Som Lars Trägårdhs artikel illustrerar står rättsstatens skydd för mänskliga rättigheter inför många utmaningar. Det är hög tid att vidta åtgärder för att ge människor bättre tillgång till rättvisa, inte bara på papperet utan också i praktiken.

Fredrik Bergman

Klargöranden och korrigeringar

Missöden i nr 3/2018: Det korrekta namnet på den florentinska byggnaden som omnämns i ledaren (sid 4) är Palazzo Medici Riccardi. Henry Kissinger var inte utrikesminister utan nationell säkerhetsrådgivare när han gjorde sin resa till Kina 1971 ("Farliga förbindelser", sid 77). I "Elitens reträtt" (sid 28) har referensmaterial om Ny demokrati från SvD ("Bengt Westerberg lämnar studion" 15/9 2014) och Wikipedia blivit publicerat som del av artikeln och utan angivande av ursprung.

Trumps maktspråk blir begripet

Samma vecka som Donald Trump blev vald till president i USA befann jag mig i Israel. Det kan komma som en överraskning för en del i Sverige att vänsterskribenten Gideon Lévy på tidningen *Haaretz* hyste förhoppningar inför den kommande amerikanska mandatperioden. Trump kommer verkligen att få något gjort vad gäller konflikten med palestinierna, var hans slutsats. Nu skulle det bli action. En israelisk underrättelseofficer jag talade med hade liknande inställning, om än utifrån andra parametrar. Trump kommer att visa potens och därför få något utträttat, bedömde han.

Min egen slutsats var att om Donald Trump gjorde verklighet av löftet att flytta den amerikanska ambassaden till Jerusalem, så skulle det på sikt innebära slutet på konflikten. Det finns en logik i det som handlar om signaler och om hur olika kulturer och sammanhang fungerar. Det finns stark symbolik i Jerusalem som huvudstad. I det ögonblick USA flyttar sin ambassad dit har den israeliska statens existensberättigande bekräftats och ristats in som för evigt icke förhandlingsbart.

Det är maktspråk och det finns sammanhang och situationer där det är det enda språk som får effekt och kan uppfattas.

Pojkdrömmar och kallhamrad logistik

Vi tiger och samtycker

12 Sverige är passivt inför krisen i Venezuela. Regeringen ägnar sig åt medlöperi.

Det lilla landets skydd

14 Svenska specialförband är mytomspunna. Men behovet av okonventionella militära medel ökar.

Poliser på gator och torg

16 Polisens stora omorganisering har misslyckats. Nu behövs en kommunal polisstyrka.

Skogstokigt?

18 Allt fler skogsavverkningar stoppas. Balansen mellan miljöhänsyn och skogsägarintressen är oklar.

I korthet

19 Lytton Strachey. Slut på sittningar.

”MEN VAD ÄR DET fråga om?” muttrar vår taxichaufför när vi för tredje gången blir omdirigerade av ett par säkerhetsvakter. I detta bättre villakvarter i Bonns utkanter har skymningen just funnit sig till rätta. Ljuset har den sjukliga ton av gult och grått som bara mänsklig civilisation kan frambringe: färgen på vår arts industriförgiftade själ. Trots att inte en droppe regn har fallit på hela dagen är gatan och trottoarerna dyblöta, som om Gud hyste en särskild aversion mot just detta grannskap.

”Det undrar jag också”, börjar jag, för någonting måste jag ju svara föraren – men så slår det mig.

Alltihop är mitt fel.

”Jag tror vi hoppar av här och går resen”, säger jag.

Så gör vi. Under de sista hundra meterna står barnfamiljer i klungor. De har gått man ur huse för att beskåda samma spektakel som jag: stormningen av syriska ambassaden i Berlin 2011.

Nu är det 2018 och vi är som sagt i Bonn. Ibland tar det lång tid innan verkligheten hinner ikapp dikten. Sju år har det gått sedan jag skrev *Väster om friheten*, min första roman om CIA-frilansen Ludwig Licht. Föga anade jag då att folk – vuxna människor i mötesrum runt om i Europa, kvinnor och män med budgetansvar och leasade BMW:ar och ungar på schweiziska internatskolor – skulle ta mina pojkrumsfantasier på allvar och göra tv av alltihop.

På inspelningsplatsen är det mängder av folk: teknisk personal, regissören med

AMBASSADENS ÖPPNANDE tidigarelades för att ske i samband med staten Israels sjutioårsdag. Det är ett budskap som inte misstolkas i Mellanöstern, vilket också var meningen. Nu är det slutsnackat. Nu får vi pröva något annat. Donald Trump pekar med hela handen och är det något som uppfattas i machokulturens Mellanöstern så är det en sådan gest. Det vet alla som begriper något av kontexten. Budskapet om var skåpet ska stå misstolkas inte, utan visar på motståndarens styrka, *balls* helt enkelt, och uppvisar inte svaghet och blottor. Svaghet är detsamma som kapitulation. Svaghet är

Nu är det slutsnackat. Nu får vi pröva något annat.

vårt förakt. Sådant är spelet, så ser synsättet och värderingarna ut.

Det vi i västvärlden hittills har gjort är istället att nästan förhandla ihjäl oss. Vi vill föra dialog och gå varandra till mötes. Vi ska träffas i mitten och kramas. Sitta vid samma podium och underteckna avtal som visar att vi nått fram till varandra så fint. Det tror vi fungerar lika bra i Trondheim eller Düsseldorf som det gör bland brinnande bilddäck, diktatur, krig och

explosiva kulturella och religiösa smältdegler. Men istället uppfattas våra signaler som svaghet, underordning och kapitulation. Vi blir parter som inte inger, och därför inte heller får, respekt. Det finns en bristande kulturkompetens i vårt beteende.

OM NU TRUMP har förstått det här eller äger denna kulturkompetens låter jag vara osvaret, men det är med dessa machokort han spelar. Kanske ligger det honom själv nära att använda den repertoaren. Oavsett vilket, det fungerar i Mellanöstern. Machoattityd är inte något könsbundet, om nu någon trodde det. Det är bara att studera USA:s FN-ambassadör Nikki Haley, som läxar upp den korrupta palestinska myndigheten, terroristkramare och den pengamjöl-kande FN-organisationen så det slår gnistor om det. Hon har för övrigt påpekat att ingen ska tro att hon bär höga klackar för att det är snyggt, utan för att de är vassa.

Trump's machoattityd och de signaler den sänder verkar även ha viss framgång vad gäller att komma till tals med diktatorn Kim Jong Un. Ett historiskt möte mellan Trump och det nordkoreanska folkets förtryckare är under uppsegling. På Twitter är Trump full av tillförsikt om att kärnvapnen diktaturen håller sig med snart är ett minne blott. Det återstår väl att se. Men för första gången på tio år har sydkoreanska artister uppträtt i Nordkorea.

I DENNA HÄNDELSESNAS ström finns (motvilliga) lärdomar att dra för Sverige, världens mest dialoginriktade land. Vi sänder ständiga signaler om kompromisser, om att regler och normer är flytande och om att skåpet, ja, det får du ställa var du vill. Det kan visa sig mindre lyckat för vårt framtida samhällsbygge, då en allt större del av befolkningen har rötter i Mellanöstern. Och så blir det givetvis fruktansvärt jobbigt för en och annan om mannen med luggen skulle bidra signifikant till världsfreden. Om inte Trump är hin håle själv, vart ska vi då ta vägen med vår världsbild, med oss själva? Vi har intressanta tider framför oss. ✨

Av Annika Borg

sina närmaste medarbetare, statister. Och så en rejäl klunga med beväpnad kravallpolis i full mundering. Statister även de?

"Nej", berättar producenten. "Det är alltid bättre att hyra in riktiga snutar. De har rätt utrustning och rör sig rätt. Ska man träna upp statister tar det veckor."

Byggnaden som ska föreställa syrisk ambassaden är en brutalistisk kloss, inte alls som den patriciervilla jag skildrat i boken. Men när vi går in – inte den enklaste av manövrar på grund av alla elkablar på marken – är det som att återbesöka en sju år gammal dröm. I receptionen sitter en stor väggmålning där Assad vinkar åt de syriska barn han påstår sig beskydda; i en monter står en uppsättning konsthantverkföremål som jag gissar att man har i mängder av kopior, med tanke på det öde som snart ska drabba dem. Till och med pelarna är, precis som jag fabulerat ihop, randiga i den syriska trikolorens färger.

På baksidan är det om möjligt ännu mer folk. Här står filmteamets många långträdare, varav några fungerar som restauranger, andra som sminkloger, ytterligare några som materialtransporter. Ur en av dem kliver nu Wotan Wilke Möhring, mannen

Ibland tar det lång tid innan verkligheten hinner ikapp dikten.

som spelar Ludwig Licht och som jag fram till nu enbart haft mejlkontakt med.

"All jävla väntan hela tiden", svarar han på min fråga om vad som är svårast med att spela in ett fullpackat actionsegment.

Men han verkar ganska lycklig. Han har spelat helyllefigurer i tyska produktioner och skurk i Hollywood. Här får han gestalta en tvättäkta antihjälte, en sargad ensling som tillbringat hela sitt liv i gräzoner-nas febertöcken.

I en sal sitter ett femtiotal statister och fyller i formulär. Jag frågar en av dem, en ung syrisk man, vad det rör sig om.

"Tillfälligt arbetstillstånd", upplyser han mig. Hans tyska ordförråd rymmer fler begrepp av det slaget, gissar jag av hans brytning, än sådana vanliga ord som barn lär sig bara av att finnas till.

Åter på framsidan ser jag några funk-

tionärer gå runt och ösa vatten på asfalten. När jag frågar producenten om detta skrockar han åt min okunnighet.

"Det kan alltid bli regn senare i natt. Gud vet i vilken ordning allt ska filmas, och detaljerna måste ju stämma sen när vi klipper ihop det. Lika bra att vara på den säkra sidan."

Och med ens förstår jag varför amerikanerna valde Eisenhower, logistikgeniet som ledde befrielsen av Västeuropa, till president. Två gånger om. ✨

Av Thomas Engström

VENEZUELA

Vi tiger och samtycker

Sverige står passivt inför den sociala och politiska katastrofen i Venezuela. Regeringen måste ställas till svars för sitt medlöperi, skriver **Martin Ängeby**.

FÖR FEM ÅR SEDAN skulle Chávez-eran kunnat vara till ända – den latinamerikanska vänstervågens galjonsfigur, Hugo Chávez, hade just avlidit i sviterna av cancer och framtiden för det oljestinna Venezuela var oviss.

Det höll inte länge. En månad senare, i mars 2013, intog hans handplockade efterträdare Nicolás Maduro presidentposten efter ett valresultat som dömdes ut av oppositionen. Ett halvår senare hade undantagstillstånd införts och poliser skjutit skarpt mot demonstranter på Caracas gator. Dekretstyret som nu är vardag i Venezuela hade gjort sitt intåg.

Säkerhetsläget i landet har följt samma kurva som priset på råolja – stadigt neråt. Under åren som följde fortsatte dödliga repressioner mot demokratorerna, och

dess ledare har fallit offer för uppbyggda anklagelser som förräderi och långsökta mordkomplotter på presidenten.

Över ett årtionde av statligt sanktionerat våld kuvar säkert de flesta. Det gäller dock inte María Corina Machado. Som partiledare för *Vente Venezuela*, vars namn är en uppmaning till landet att mobilisera, anklagades hon för anstiftan till presidentmord. Trots att hennes parti inte beviljats registrering av valkommissionen syns hon ofta i topp bland oppositionens kandidater i opinionsmätningar. Om oppositionen i länder med diktaturtendenser hör vi ofta att den är splittrad. Så ock i Venezuela. I själva verket har oppositionen i ett årtionde haft god sammanhållning. Oppositionen har enat sig runt presidentkandidaten Henrique Capriles från

partiet Primero Justicia i två val. Oppositionen kräver solidariskt att socialdemokraternas ledare Leopoldo López ska släppas ur fängenskap.

I ett historiskt val 2015 förlorade socialisterna nationalförsamlingen för första gången på 16 år, och oppositionens ledamöter tog två tredjedelar av platserna. Glädjen blev även denna gång kortvarig. Chavisterna täckte över nationalförsamlingens kameror och misshandlade de nyvalda oppositionella i plenum. Med ett bolivianskt konststycke förklarade president Maduro strax att en ny konstitution skulle författas, och en ny församling med syfte att ta fram den skulle sammankallas. Som av en händelse övertrumfar konstitutionsförsamlingens beslut de som tas i nationalförsamlingen.

Det är inte långsökt att anta att stöd för Sveriges kandidatur till säkerhetsrådet understöddes med kohandel och att Sveriges positioner därmed är låsta i viktiga frågor.

en vänsterpresident som likställer fria val med nyliberalt ränksmidande.

Regimer som missköter sin ekonomi och möter demonstrationer med dödligt våld får snabbt internationell opinion emot sig. Den colombianska regeringen har i årtionden fått berättigad kritik från svenskt civilsamhälle för sitt ofta hårdhantade bekämpande av de vänsterassocierade gerillor som försökt karva ut sina egna koka-furstedömen i djungeln. Men Venezuela spelar efter andra regler: på vänsterkanten i världens liberala demokratier finns en trofast backlinje av tyckare som troget vänder ut och in på Venezuela för att gräva fram exempel på hur det auktoritära styret i själva verket är fullt av glada bondekooperativ, närradio och närproducerat.

TONGIVANDE PERSONER i den svenska vänstern, Åsa Linderborg, Kajsa Ekis Ekman och Alis Esbati, har länge försvarat Venezuela. Oppositionens lyckade val 2015 visades triumferande upp av Kajsa Ekis Ekman i *dagens ETC* 18/12 2015. "Kanske dags att tänka om, ni som ropat diktatur?" ord som förhoppningsvis snabbt sattes i halsen när president Maduro framtog parlamentet alla dess befogenheter.

Spelar det någon som helst roll vad svenska kultur- och journalistprofiler tycker om en medelstor ekonomi i Sydamerika? Det skulle det i alla fall kunna göra: Efter en internationell valkampanj som kantats av rykten om oegentligheter säkrade Sverige till slut en plats i FN:s säkerhetsråd. Under kampanjen skickades Pierre Schori till regionen för att mobilisera stöd, och Sverige öppnade på nytt ett bilateralt biståndsavtal med Kuba. En av regeringens Löfvens första biståndspolitiska beslut var också att stoppa avvecklingen av svenskt bistånd till Evo Morales' Bolivia, som har slagit in på samma väg av populistisk socialism som Venezuela. Det är inte långsökt att anta att stöd för Sveriges kandidatur till säkerhetsrådet understöddes med kohandel och att Sveriges positioner därmed är låsta i viktiga frågor.

Trots att den svenska regeringen har en aktiv Latinamerikapolitik, trots att >>

REGIMEN ÄR BRA på politiskt rävspel men inte på offentlig förvaltning. Den humanitära situationen i landet har förfallit till en beklämmande nivå. I ett grafiskt bildreportage i *New York Times* ligger knotiga barn i kistor; oskyldiga offer för priskontroller och ett ständigt förnekande från maktens sida. Makten, som konsekvent hävdar att missförhållandena i landet överdrivs i en förräddarledd konspiration.

Antagligen hade alla inblandade, oavsett politisk övertygelse, föredragit om det hela varit en konspiration – då hade resten av världen kunnat blunda för rapporterna om genomsnittsvenezolanens viktminskning under det gångna året (12 kg), eller sjukhuschefens utsago om hur många mediciner som levererats till sjukhuset som drivs utan vare sig bandage eller skyddshandskar

(4 av 193). Men Venezuelas problem har inte skapats av politisk oenighet, den har skapats av den socialistiska ekonomiska politiken som förs med konsekvens.

Vid gränsposteringarna till Brasilien och Colombia lämnar tiotusentals personer landet i en flyktingvåg som redan är i större i proportion än den som Europa inte kunnat sluta tala om sedan 2015. UNHCR räknar med att 4 miljoner människor har flytt från Venezuela, att jämföra med de 5,5 miljoner som har flytt från krigets Syrien. Allt detta skulle alltså, enligt president Maduro, vara en effekt av oppositionens illvilliga sabotage av distributionskedjor för mat och medicin – en sorts utstuderad plan för att driva krisen till sin spets, varpå en utländsk intervention skulle avsätta chavisterna. Ingenting är omöjligt för

Sverige satsat mer biståndspengar på fred i Colombia än på fred i Ukraina, så har Sverige inte tagit några som helst initiativ i FN:s säkerhetsråd för att förebygga det förestående inbördeskriget i Venezuela. Som svar på en skriftlig fråga i riksdagen i mars, från den moderata ledamoten Hans Wallmark, gör utrikesminister Margot Wallström gällande att Venezuelafrågan är något som för det första är föremål för bred politik på EU-nivå. För det andra ger hon sådana svepskäl som att *regionens* medverkande i processen är nödvändigt för att några som helst framsteg ska göra. Den gång Venezuela behandlats i säkerhetsrådet har inte "länder från regionen" deltagit säger Wallström till Wallmark i riksdagen. I själva verket är det bara Bolivia som avböjt att vara med, jämte Ryssland, Kina och Egypten.

I opposition: **María Corina Machado.**

FOTO: FERNANDO LLANO/TT

SAMTIDIGT HAR SVERIGE tagit initiativ för att lyfta människorättskränkningar på annat håll: Rohingyernas förföljelse i Burma och inbördeskriget i Jemen har båda varit föremål för enskilda initiativ från Sveriges sida. I dessa fall har inga speciella meriter tillskrivits regionens speciella kompetens att agera mot övergreppen. Snarare tycks det som om det för vissa stater finns ett ouslintligt tålamod och flyttbara målstolpar. I Kuba och Bolivia går varje år tio- respektive hundratals miljoner kronor rätt in i statlig förvaltning genom FN:s utvecklingsprogram: svenska skattemedel tjänar till att legitimera auktoritärt styre och människofientlig ekonomisk politik.

Den svenska regeringen skulle inte kunna fortsätta sitt stöd för socialistiska regeringar om det inte fanns en hejklack för den vansinniga politik som förs. Gemene man tror ändå på att det finns något gott i samhällssystem som hyllas i inte så obetydliga svenska medier. Vi är många som känner sanningen om socialismen, men död är den inte ändå. Den fortsätter att ställa till skada. Och Sveriges regering måste ställas till svars för sitt medlöperi. ✨

FÖRSVARSPOLITIK

Det lilla landets skydd

Svenska specialförband är mytomspunna och ifrågasatta. Men små staters behov att använda okonventionella militära medel mot en större och starkare motståndare ökar, skriver **Martin Tunström.**

SPECIALFÖRBANDEN BLIR allt viktigare för Sverige. Inte bara som militär utan också som politisk strategisk resurs.

Det är inte varje dag som en forskningsvolym innehåller texter av författare som är anonyma och skriver under kodnamn som MLI, JCA och AAA.

Men så är – förstäeligt nog – fallet när flera operatörer inom det svenska specialförbandssystemet gör gemensam sak med forskare och generallöjtnant Dennis Gyllensporre i *Special Operations from a Small State Perspective*. (Palgrave Macmillan 2017). Boken är i likhet med specialförbanden tämligen otillgänglig, priset för den 200 sidor tjocka boken uppgår till nästan 1 200 kronor och vittnar liksom den stundtals höga akademiska nivån om att målgruppen snarare består av experter och försvarsinstitutioner än av militärt överintresserade personer. Boken har också väckt intresse internationellt och upptagits på US Special Operations Commander's reading list 2017.

Även om specialförbanden är hemliga och mytomspunna saknas det inte litteratur om dem. I populärtidskrifter och på nätet finns åtskilliga så kallade "kill and tell"-historier. Flera svenskar som säger sig ha varit verksamma inom specialförband har författat spänningsromaner med egna erfarenheter som utgångspunkter. Texterna om det svenska specialförbandssystemet inskränker sig emellertid till ett fåtal publiceringar i dagspress. Sekretessen är sträng och uppgifterna som läcks ut om soldaternas operationer är få.

SAMTIDIGT RÅDER DET inget tvivel om att specialförband blivit en allt viktigare del av såväl det nationella försvaret som en aktör i internationella uppdrag. Att den före chefen för specialförbandsledningen,

generalmajor Urban Molin, är försvarets expert i den sittande försvarsberedningen är en signal om förbandens betydelse i en tid då krigen delvis ändrar karaktär.

När hotet inte består enbart av en konventionell militär invasion utan snarare inbegriper eller helt består av det som kallas irreguljär krigföring, där skiljelinjen mellan krig och fred är oklar, och där konflikten har en lågintensiv karaktär växer också behoven av snabba och rörliga små militära enheter.

HISTORIEN OM DE svenska specialförbanden är dock mycket kort. De fick sitt embryo i kalla krigets slutskede när anti-subversiva enheter bestående av officerare från olika jägarförband byggdes upp i kölvattnet av sovjetiska kränkningar av svenskt territorium.

Men det var först efter järnridåns fall som ett specialförband som skulle kunna utföra operationer i högriskmiljöer såväl nationellt som globalt började byggas upp.

Politiskt var arbetet mycket känsligt. Arbetsnamnet Särskilda operationsgruppen ersattes av Särskilda skyddsgruppen som inte ansågs låta lika offensivt. Några år senare sammanfördes de då befintliga förbanden till Särskilda operationsgruppen som bara är en – operativ – del av hela det svenska specialförbandssystemet som också rymmer bland annat sjötransporterhet, helikoptergrupp och en sektion för operativ teknik.

Det var dock inte namnet SOG – utan en populistisk "upptäckt" av att svenska soldater som sänds till Afghanistan kan hamna i strid som ledde fram till att förbanden åter blev politiskt känsliga.

Efter ett större reportage i *Dagens Nyheter* om specialförbanden utsattes de svenska operatörerna av ett politiskt

Snabba insatser på Gotland.

FOTO: JIMMY CROONA/FÖRSVARSMAKTEN

bakhåll. Företrädare för Miljöpartiet och Vänstern insinuerade helt grundlöst att operatörerna dödat civila eller deltagit i dödspatruller.

VAD ÄR DÅ SYFTET för en mindre nation som Sverige att hålla specialförband, som enligt annan litteratur generellt sett kostar så lite som ungefär 1 procent av försvarsanslagen?

Boktiteln visar att detta är temat. Författarna i *Special Operations from a Small State Perspective* argumenterar utifrån en rad studier för hur specialförband dels kan komplettera och därmed stärka det militära försvaret, dels hur de också kan fungera som politiskt strategiska verktyg.

Det senare är inget nytt. Överste Hans Alm berättar intressant om motiven till att dåvarande Särskilda skyddsgruppen och Särskilda inhämtningsgruppen medverkade 2003 i den franskledda operation Artemis i Republiken Kongo. Syftet var att under ett FN-mandat stoppa eskalerande strider.

Men det låg också en politisk dimension i att den svenska regeringen, vilken som lojal FN-medlem vanligen bidragit med soldater i blå hjälmar till fredsbevarande insatser, nu sände ett dittills närmast okänt specialförband till en krishärd.

För dåvarande utrikesminister Anna Lindh fanns ambitionen att med truppbidraget aktivt bidra till det framväxande militära samarbetet inom EU, som en motiv till Nato. På samma sätt som Sverige erhållit inflytande i FN genom deltagande i fredsoperationer fanns nu också insikten om att det svenska förbandets aktiviteter i

Kongo skulle ge Sverige trovärdighet i det europeiska försvarssamarbetet.

SÅ GÅR DE STRATEGISKA resonemangen också idag. Ett mindre land i behov av allianser – som Sverige – kan sända specialförband till konflikter där vi saknar egna strategiska intressen för att vinna politisk trovärdighet hos partnerländer med större intresse i konflikten. Därmed kan strategiska effekter uppstå där ett land som Sverige kan förvänta sig militär hjälp från partnerländerna.

Mönstringskulturen präglade försvaret. En specialstyrka med fast anställd personal kolliderade med pliktsystemet.

Denna teori om *prestige-seeking* anses i högre grad än etablerad teori om kollektiv aktion eller *burden-sharing* förklara hur Natoländer som Norge och Danmark bidragit till USA-initiativ i Afghanistan och Irak.

Det är också för internationella operationer som de svenska specialförbanden främst uppmärksammas. Som Hans Alm skriver skedde dock första insatserna på svenskt territorium.

En rejäl tyngdpunktsförskjutning från den internationella scenen till försvaret av Sverige anses dock inte minska behovet av snabba och rörliga specialförband. De internationella insatserna har också på kort tid ändrat karaktär. Idag efterfrågas

i högre grad "militär assistans" av specialister som utbildar inhemska soldater än konventionella större förband. I Irak pågår en svensk utbildningsinsats av kurdiska soldater. Här finns också ett moment av *prestige-seeking*. Hade Sverige haft möjligheten att ingå avtalet om militärt samarbete med USA utan engagemanget i Afghanistan och Irak? Utan utbyte av underrättelser från signalspaning et cetera? Denna dimension av specialförbanden som strategiska instrument lär svenska politiker tala tyst om. Utan ett formellt Natomedlemskap lär behovet av *prestige-seeking* med USA, Storbritannien eller som i Mali – Frankrike – knappast minska.

SOM I ALL SAMTIDA diskussion om försvaret finns det ett bilateralt perspektiv och ett Natoperspektiv också när det gäller specialförbanden. Uppbyggandet av de svenska elitförbanden var inledningsvis komplicerat. Mönstringskulturen präglade försvaret. En specialstyrka med fast anställd personal kolliderade med pliktsystemet.

Neutralitetsdoktrinen till trots fick försvarsmakten värdefull hjälp från ett brittiskt militärt träningsteam i uppbyggandet av träning och taktiska förmågor. När styrkan byggdes upp bidrog militära kolleger från bland annat Natoländerna Danmark och Norge liksom det neutrala Irland med kunskaper och erfarenheter.

Idag tjänstgör också en svensk operatör i den internationella USA-ledda Special Operations Forces Network. Lågg därtill att den svenska Försvarshögskolan inte ger högre kurser i irreguljär krigföring varför det kan antas att svenska officerare studerar detta ämne utomlands. Samtidigt

kan Sverige erbjuda andra specialförband möjligheten att möta den arktiska vintern i Norrbotten för att öva i extrem kyla.

MÅNGA KULOR HAR avfyrats sedan förbanden bildades och sedan dess har som sagt kriget ändrat karaktär. Behovet för små stater att använda okonventionella militära medel mot en större och starkare motståndare ökar.

Och med begränsade resurser är det svårt att tänka sig att synergier mellan polis och försvar i en mindre stat inte utnyttjas i antiterrorarbetet.

Specialförbanden tycks helt enkelt – utan att så många lagt märke till deras existens – ha kommit för att stanna. ✨

Som mitt i gatan står

Polisens stora omorganisering har blivit ett misslyckande. Nu måste vi få kommunala poliser, skriver **Torsten Elofsson**.

SEDAN POLISENS STORA organisationsförändring den 1 januari 2015 har verksamheten kantats av problem.

Missnöjet är påtagligt över såväl lönesättning som chefstillsättningar kombinerat med allmän oklarhet om verksamhetens mål och inriktning. I en undersökning av Polisförbundet uppgav 81 procent av de svarande att arbetssituationen förändrats negativt i och med omorganisationen. Tre procent var ganska positiva. Ingen uppgav sig vara mycket positiv. Åtta av tio poliser sägs se sig om efter annat jobb. Trots tal om decentralisering och kommunala satsningar har den lokala polisen närvaron stora brister. Ovanpå detta kommer ett tilltagande våld mot poliser. Även rekryteringen till polisutbildningen har påverkats. I dagsläget står 500 utbildningsplatser tomma.

Ytterligare en förklaring till dagens situation är snabba förändringar i form av ett höjt säkerhetshot, en markant ökning av grova våldsbrott, beslut om inre gränskontroll och ökad inre utlänningskontroll som påverkar polisens verksamhet och förmåga. Mycket talar för att vi får leva med detta under överskådlig tid.

VI SER OCKSÅ ATT antalet socioekonomiskt utsatta områden har ökat kraftigt. Vittnesmålen är många om otrygghet och social oro. Etableringen av parallellsamhällen med egen rättsskipning och territoriell kontroll är idag en ytterst påtaglig verklighet, liksom förekomsten av organiserad brottslighet och en tilltagande radikalisering.

Dessutom har polisens arbetsuppgifter blivit alltmer omfattande och komplexa. Sverige har idag en organiserad brottslighet som var helt okänd för tio-talet år sedan. Teknikutvecklingen har medfört en accelererande ökning av IT-relaterade brott med allt vad det innebär. Världen omkring oss tränger sig på med ett stort mått av gränsöverskridande brottslighet som är omfattande och därför resursslukande.

Beviskraven höjs samtidigt som folks vilja att medverka i utredningarna minskar.

Antalet uppklarade och redovisade brott har uppvisat en nedåtgående trend under lång tid. Anmällda brott och förundersökningar skrivs av, även då bevisläget är gott, och inget talar för en förbättring. Enbart polisområde Malmö hade för en tid sedan över 8 000 ärenden i balans, detta trots att drygt 50 procent av anmälningarna direktavskrivs utan någon som helst utredning. Således kan fler än 8 000 anmälningar leda till åtal och fällande dom om de utreds och nästan lika många brottsoffer väntar på upprättelse.

DET LÅTER MÅHÄNDA bra att polismyndigheten tillsatt ett antal polistjänster som ska vara kontaktyta mellan kommun och polis, men sanningen är att dessa kommunpoliser saknar egna resurser och att de därför är beroende av högre chefers goda vilja och prioriteringar. De medborgarlöf-

Beviskraven höjs samtidigt som folks vilja att medverka i utredningarna minskar.

ten som tecknas är till intet förpliktigande då ansvar inte kan utkrävas om de inte uppfylls. I dagsläget blir avståndet mellan medborgarna och polisen allt större med en centralisering av funktioner som ledningscentral och polisens kontaktcenter PKC. Exempelvis har regionledningscentralen i Umeå ansvar för halva Sveriges yta på cirka 220 000 kvadratkilometer. Regionledningscentralen i Syd ansvarar för Skåne, Blekinge, Kronoberg och Kalmar län. De flesta förstår att den lokala kopplingen blir svag.

Idag kompenserar kommunerna polisbristen med inhyrning av väktare och ordningsvakter. 2016 kostade det kommunerna drygt en miljard kronor. Adderas landstingen hamnar notan på 1,6 miljarder och den lär växa.

Men polisiära arbetsuppgifter är en del i rättskedjan och ska utföras av utbildad polis. Ordningsvakter och väktare har sin givna roll, men kan inte och ska inte ersätta poliser. Istället bör polisiära verksamhetsformer skapas som tillgodoser såväl nationella som lokala intressen.

Istället för att laborera med trygghets- och ordningsvakter bör kommunerna ges möjlighet att anställa egna kommunala poliser med en verksamhetsanpassad polisär yrkesutbildning och med polisiära befogenheter. En av förutsättningarna för en effektiv verksamhet är tillgång till den polisiära "verktygslådan". Det innebär att en kommunal ordningshållare exempelvis kan utfärda ordningsföreläggande, övervaka trafiken, gripa, hämta och medta folk till förhör, genomföra husrannsakingar och vissa tekniska undersökningar, använda våld, ta upp anmälningar, göra inre utlänningskontroller, biträda med handräddning och utreda brott. Dessutom krävs tillgång till vissa polisiära register.

DEN KOMMUNALA POLISEN ska i första hand ha ett brottsförebyggande perspektiv genom stor synlighet och närvaro samt ha ett nära samarbete främst med skola och socialtjänst men även med andra kommunala verksamheter. Den ska utgöra ett komplement till den nuvarande polismyndigheten och fokusera på de vardagsbrott och ordningsstörningar som numera ofta bortprioriteras i verksamheten, men som har stor inverkan på människor i deras vardag.

En av fördelarna med en kommunal styrka är att kommunledningen får ett tydligare ansvar för det brottsförebyggande arbetet samtidigt som resurser frigörs

inom den ordinarie polisverksamheten. I praktiken rör det sig om en renodling av polismyndighetens arbete med skärpt fokus på grov brottslighet, utredningsverksamhet, gränskontroll, viss ingripande verksamhet och särskilda händelser.

En kommunal polis ger kontinuitet och långsiktighet i kommunerna och de skilda stadsdelarna med hög grad av synlighet och i nära samverkan med övriga kommunala organ. Detta skulle öka tilliten och med all sannolikhet ha en dämpande effekt på brottslighet och radikalisering. Dessutom får en närvarande polis god person- och lokalkännedom. Framförallt innebär ett kommunalt huvudmannaskap att resurserna säkras och inte sprids till andra delar av landet.

UTBILDNINGEN BÖR BÄTTRE anpassas för verksamhetens behov, förslagsvis genom att vara differentierad, flexibel och behovsstyrd. För en polis med kommunalt huvudmannaskap bör en särskild utbildning utformas.

Grundkrav för en kommunal polis är gymnasiekompetens. Övriga krav bör i stort motsvara dagens. Utbildningstiden

Regionledningscentralen i Syd ansvarar för Skåne, Blekinge, Kronoberg och Kalmar län. De flesta förstår att den lokala kopplingen blir svag.

för en kommunal polis bör vara ettårig och kombinerad med praktik. Utbildningen bör fortsatt ske i statlig regi, men inte kopplad till högskolor. Snarare bör det inrättas en polisutbildning med tydlig yrkesprofil. Generellt anser jag att polisutbildningen bör bli mer differentierad där större hänsyn tas till verksamhetens krav och behov.

MIN BEDÖMNING ÄR ATT det för en fullt utbyggd kommunal polis krävs cirka 8 500 poliser. Sammantaget med nuvarande polisorganisation närmar vi oss då en polistäthet motsvarande genomsnittet i Europa.

Motståndarna till en kommunal polis lyfter gärna fram argumentet att vi med detta skapar ett A- och ett B-lag. Det är lite som att säga att primärvård är sämre än sjukhusvård. En kommunal polis har den utbildning som krävs för uppdraget.

Vidare pekas på risken för revirstrider och samarbetssvårigheter. Den formen av problem finns redan i dagens organisation. Många länder har en kommunal och statlig polis som fungerar väl tillsammans. Det viktiga är att det finns en tydlig arbetsbeskrivning med en avgränsning för den kommunala polisens arbetsuppgifter och åtaganden.

Frågan om finansiering bör kunna lösas genom att staten tillskjuter medel. Regeringen och flera allianspartier har sagt sig vara beredda att anställa upp till 10 000 poliser. Då kan en del av dem utgöras av en kommunal styrka.

Det kan gå relativt snabbt för kommuner att bygga upp den polisverksamhet som krävs för att möta väntad brottslighet och ordningsstörningar. Med nuvarande utbildning och flykt från polisarbetet lär det ta mycket lång tid innan vi ser en markant ökning av antalet poliser. ✨

Skogstokigt?

Allt fler skogsavverkningar stoppas för att skydda växter och djur. Frågan om balansen mellan miljöhänsyn och skogsägarintressen har skapat förvirring, skriver

Catarina Kärkkäinen.

DET ÄR LÄTT ATT få för sig att träden alltid har stått där när man vandrar genom skogen i Ödestugu socken i Småland. Granarna är breda och höga i ett landskap som bär på en känsla av tidlöshet.

Samuel Eskilsson, femte generationens skogsbrukare på fastigheten, försäkrar dock att så inte är fallet. I området som nu domineras av skog låg tidigare Spexeryds gruvor, där det från tidigt 1800-tal bröts manganmalm. Skogen gick då i mångt och mycket åt som virke till brytningen och ännu längre tillbaka var det mesta av landet betesmark. Skogen som idag står i Ödestugu är i högsta grad en produkt av mänskligt arbete.

Eskilssons farfars farfar köpte gården 1879, och sedan dess har det bedrivits skogs- och jordbruk på fastigheten.

– Om mina förfäder inte hade gjort vad de gjorde hade landskapet sett helt annorlunda ut. Och förstälsten för det kanske inte alltid finns där. Det är inget orört område som vi är på. Det är de som kom före oss som har gjort Sverige till vad det är idag.

DET LIGGER NÅGONTING nästan andaktsfullt över att vandra omkring i riset och mossan mellan träden. Man befinner sig bokstavligen intill sina rötter: få saker känns så svenska som skogen. Sveriges landyta är till nästan 70 procent beväxt med skog och vår relation till skogen sträcker sig långt tillbaka i tiden. Lika länge som det har funnits människor i Sverige har de levt av skogen – och gjort sina avtryck på den. Det gör begrepp som ”urskog” komplicerade. Jag frågar Eskilsson om hans egen relation till skogen.

– Jag känner ett förvalterskap. Man vill lämna någonting ännu bättre efter sig till kommande generationer. Dessutom rensar det sinnet att arbeta med skogen – eller att bara vistas i den.

Eskilsson återkommer flera gånger till ordet förvalterskap. Han talar om långsiktighet och känslan av att vara en del av någonting större. Han planterar sin skog för barnbarnens eller barnbarnsbarnens skull, som så ofta är fallet inom skogsbruk där familjeföretagen dominerar.

Det finns naturligtvis inte en enda samstämmig syn på skogsbonden – men det finns strömningar. En hel del har hänt sedan 1823/24 års riksdag beslutade att sälja delar av de uthuggna kronoskogarna med förhoppningen om att de privata bönderna kunde få skogsförrådet att öka. Sven Lundell konstaterar i antologin *Jord och skogsbruk i Sverige sedan år 1900* att frihet under ansvar respektive detaljstyrning samt miljö respektive skogsproduktion länge varit polerna i den svenska skogspolitik. Från 1903 till 1979 till 1983 har regelverken rört sig mer mot skogsproduktion och detaljstyrning. År 1993 jämfördes produktionsmålen och miljömålen, och skogsbrukarna fick betydligt mer frihet. Idag är skogspolitik mer miljöinriktad än någonsin, och lika detaljstyrd som 1903. Betraktas skogsbonden återigen som ett hot mot den hållbara utvecklingen?

Över 50 avverkningar stoppades under 2017. Flera fall är nu föremål för rättslig prövning.

SAMUEL ESKILSSON säger att skogen tidigare sågs som en nödvändig naturresurs för bönderna att vårda.

– Att olika skogsägare har sett saker på olika sätt är ju vad som har gjort att det finns en mångfald i Sveriges skog. Med väldigt mycket regler är det lätt hänt att allting blir gjort på precis samma vis. Och frågan är om vi kommer att tycka att dagens metoder är de rätta om 50 år.

Artskyddsförordningen som syftar till att bevara vilda djur och växter har sedan förra sommaren börjat tillämpas tuffare av Skogsstyrelsen och Naturvårdsverket. Över 50 avverkningar stoppades under 2017. Flera fall är nu föremål för rättslig prövning. Trots att Skogsstyrelsen och Naturvårdsverket redan juni 2016 uppmanade regeringen att utreda

artskyddsförordningen för att ”säkerställa att den är tillämpbar, effektiv och rätts-säker” har ingenting hänt på drygt ett och ett halvt år.

SEDAN FEBRUARI förra året lägger Skogsstyrelsen även ut alla avverkningsanmälningar på Skogsdataportalen. Syftet är att underlätta arbetet för myndigheter, skogsbolag, energibolag och naturskyddsorganisationer – vilket är intressant ur ett integritetsspektiv. Datainspektionen skrev i en rekommendation år 2014: ”Om en enskild invänder mot publiceringen och det kan anses sakligt motiverat bör intresset av att behandla uppgifterna endast i undantagsfall väga över.” På en fråga hösten 2016 till medlemmarna i Södra Skogsägarna, Sveriges största skogsägarförening, svarade 97 procent att de är emot att Skogsstyrelsen lägger ut avverkningsanmälningar på Skogsdataportalen. Skogsstyrelsen själv hänvisar till offentlighetsprincipen.

Samtidigt driver miljørörelsen på för att få rätt att överklaga avverkningar till domstol. Den statliga utredningen ”Rättslig översyn av skogsvårslagstiftningen” som i höstas landade på regeringens bord ger dem delvis rätt. ”Utredarens slutsats är att sådana avverkningsanmälningar som inte föranleder några invändningar från Skogsstyrelsens sida inte ska kunna överklagas av en miljöorganisation”, står det i betänkandet. Hur regeringen väljer att formulera sig när utredningen ska omvandlas till proposition återstår att se.

När vi är klara med skogsvandringen går vi in och sätter oss i den bagarstuga som byborna i Ödestugu har byggt tillsammans. Jag frågar Samuel Eskilsson vad han tycker om artskyddsförordningen och skogsdataportalen. Han är försiktig med att kommentera politiken, men framhåller att det finns en hel del orosmoment och frågetecken som bör rätas ut.

Det är svårt att inte hålla med. Skogen omgärdas av en rad olika intressen – och det nya äganderättsliga läget ger oneligen skäl till förvirring. Vårar man hoppas att dessa frågor får någon plats under valåret? ✨

FOTO: HENRIK PYNDT SÖRENSEN/JTT

En stillsam anarkist

Dora Carringtons porträtt av Lytton Strachey visar honom i liggande ställning med en bok som tycks omslingrad av hans långa fingrar. Detta, tänker säkert de som ser målningen på utställningen "Bloomsbury spirit" på Artipelag utanför Stockholm, är en fridens man.

Skenet bedrar. Många under hans samtid lät sig också duperas. Han var nästan två meter lång, bar ett missklädande skägg, talade pipigt och irriterade omgivningen med ett affekterat manér. I Bloomsburygruppen spelade han visserligen en nyckelroll som *agent provocateur* och briljant konversatör men jämförd med makarna Woolf, John Maynard Keynes, E M Forster, Duncan Grant, Vanessa Bell och flera andra framstod han som lättviktig.

I själva verket hade han länge bidat sin tid och i maj 1918 briserade bomben. *Eminent Victorians* är inget annat än ett regelrätt attentat. I fyra essäer om det viktorianiska samhällets mest uppburna representanter tar Strachey sig an en hel epok. Uppgiften: att underminera den värderingsgrund och det moralsystem som viktorianismen vilade på (och vars motpol var Bloomsbury). Metoden: löje.

Lytton Strachey.

FOTO: ALAMY

Kardinal Henry Edward Manning framträder som en kallt kalkylerande karriärst och maktmänniska. Den helgonliknande och självupppoffrande Florence Nightingale visar sig vara en fullblodsneurotiker. Rugbys rektor Thomas Arnold är hopplöst anti-intellektuell och förstockad medan general Charles Gordon, "Khartoums hjälte", lider av ett svårartat och destruktivt Messiaskomplex. Med mild ironi knuffar Strachey ned dem från piedestalen och gör dem komiska och groteska.

Eminent Victorians väckte enorm uppståndelse och inte bara för sin respektlöshet

och de infama formuleringarna. Tajmningen var avgörande. Första världskriget hade berövat en hel generation illusionerna om ett etablissemang och en högre ordning som visste hur ett samhälle skulle skötas. Slutsatsen låg därför nära till hands att detta samhälles institutioner – skolan, militären, kyrkan och liberalismen – var medskyldiga till slakten på slagfälten. Hur hade de kunnat låta det ske? Vad man hade satt sin lit till visade sig vara ett gigantiskt hyckleri.

I förordet till *Eminent Victorians* skriver Lytton Strachey: "Human beings are too important to be treated as mere symptoms of the past. They have a value which is independent of any temporal process – which is eternal and must be felt for its own sake."

Det är en historikers credo men lika mycket en stridssignal för en ny tid med nya ideal. Den formulerades för hundra år sedan men har inte förlorat sin aktualitet. Dora Carringtons försynte bokmal visar sig vara en samhällsomstörtare. *That's the Bloomsbury spirit.*

Mats Wiklund

ALLA HOJTAR – INGEN LYSSNAR

Jag är ledsen, men vi måste upphöra med 40-årsfester. Och bröllop. Överhuvudtaget alla högtidligheter som driver oss till att anordna så kallade sittningar.

Inte för att de är småtråkiga, det har de alltid varit, utan för att det har inträffat en systemkollaps. Hela företeelsen har brutit samman under sin egen tyngd, och jag menar att det har demografiska orsaker.

Det funkade ändå rätt länge. I en tafatt imitation av studentlivet i Uppsala satt man där och förhörde sin fåordiga bordsdam om arbetsförhållandena på Skogsstyrelsen, med korta pauser för Samborombón eller hågkomster från brudgummens konfaläger. Efter tre fyra timmar var man fri, med ett uppdämt behov av att ha lite kul.

Men någonting har hänt.

Under vintern har jag överlevt en bröllopssittning och ett 40-årskalas som båda startade under sen eftermiddag och där tafeln inte bröts förrän efter midnatt. Talarlistorna var oändliga, alla Ribbingska idéer om måtta och kärnfullhet (ett middagstal får vara högst fem minuter långt) hade ersatts

av föreställningen: ju längre tal, desto bättre kompis.

Toastmastern hade förvandlats till något slags halvpäckad uppläsare av programpunkter, helt utan ansvar för omfattning och rimlighet.

Halvtimmeslånga utläggningar var inte ovanliga och de varvades med orepeterade spexförsök som man var tvungen att ha gått ut ekonominlinjen i Linköping 2002 för att förstå ett ord av. Samma talare dök först upp som en i det vilda kursargänget, sedan som en av de knasiga jobbkompisarna och till sist – 23:21 – som sig själv.

Ovanpå detta höll man fast vid det tröstlösa sångboksharvandet, så där satt vi, i sadistisk ironi, och sjöng *Här är gudagott att vara*. På bröllopfesten hade man dessutom släppt lös en äldre släkting med dragspel och en hel repertoar av hemgjorda Evert Taube-plagiat.

Småbarnsföräldrarna började desperat ringa efter taxi vid halv tio, övriga gäster låg över borden och facebookade apatiskt. Någon som helst chans att lära känna sin

bordsdam dök aldrig upp. När slutsignalen äntligen ljöd var långborden halvbefolkade och det hade skapats så många nya feströkare att det kommer att synas i cancerstatistiken.

All eventuell lust att partaja hade ersatts av utmattning och hemlängtan.

Orsaken till detta utdragna lidande är förändringar i befolkningssammansättningen. 1981 ansåg 10 procent av svenskarna – felaktigt – att de var borna estradörer med skyldighet att underhålla oss 90 procent som hade vett att sitta ner och låtsas lyssna. Därefter har skolsystemet haft sin verkan, kull efter kull har utbildats i extrovert babblande på bekostnad av tyst reflekterande (ja, allt är alltid skolans fel) och 2018 ser sig minst 50 procent som potentiella revyartister. Detta har orsakat en utbudsexplosion och samtidigt en kollaps i efterfrågan på taffliga lumparminnen och nödrimmade sånger på melodin *When I'm 64*.

Alla vill hojta, ingen vill lyssna.

Kan vi inte bara mingla och dansa istället?

Wilhelm Behrman

Av Torbjörn
Elensky

Rycks inte med

Den politiska debatten har fått alltmer religiösa och trosvissa drag som inte tål sakliga invändningar. Reaktionerna under flyktingvågen visar faran med oreflekterad entusiasm.

Sverige har på senare årtionden förändrats snabbt. Vi har tagit emot proportionellt sett många flyktingar och andra invandrare, samtidigt som vi inte har några som helst förväntningar på att de ska vilja bli svenskar, mer än i ytterst ytlig form, som att de förväntas följa lagarna – med vissa förbehåll även där, kring till exempel familjebildning och liknande. Det vore märkligt om inte denna nästintill självutplånande öppenhet inte också skulle leda till en känsla av kris, som kan ta sig flera olika uttryck.

Ett är naturligtvis främlingsfientligheten, och till och med rasismen, i extrema fall – även om jag personligen, i all min vithet, inte tror att rasismen är fullt så virulent som det ibland görs gällande av aktivisterna. Men ett annat uttryck är den typ av väckelserörelse, fast med politiska förtecken, som tagit så stor plats sedan förra valet, och med kulmen under hösten 2015. Det är en ironi

att Sverige, som är världens mest sekulariserade land, enligt vad det sägs, i så hög grad numera är ett land där religionens former letat sig in i politiken. Det är ett åskådligt exempel på att det som förträngs inte försvinner, utan istället växer sig starkare i förnekelsen.

Människan berömmar sig av att vara ett rationellt djur. Men den rena rationalismen finns inte. Allt tänkande vilar på premisser som ligger före det kritiska förnuftet, och detta gäller inte minst i politiska sammanhang. Våra idéer och tankar om exempelvis individer i förhållande till grupper, viljans frihet och personligt ansvar, tillvarons mål och mening, är sprungna ur den religion som präglat oss européer under uppemot ett par årtusenden, alltså kristendomen, och i Sverige den protestantiska variant som blev rikets officiella lära, i tät samverkan med den världsliga maktutövningen, alltsedan reformationens 1500-tal. Det är ren inbillning att tro annat än att vårt sekulariserade land än idag prä-

Torbjörn Elensky är författare och kritiker.

las på djupet av detta arv, och mest förmåten av allt är den samtida doktrinen att vårt samtida sätt att se, tycka och tänka är universellt, allmänmänskligt och höjt över alla de kulturmönster och religiösa föreställningar som resten av världen, i varierande grad, ännu bekänner sig till. Men intressant nog är även den svenska tron att vi är världens avantgarde, att våra värderingar är de universella, och att vi är de normala, naturliga människorna. Sådana som alla andra skulle vilja vara om de bara skalades av sina kulturella och religiösa ytlager: en följd av den religiöst grundade självbild av oss som en nation vars uppgift är att sprida den sanna läran, som stadfästes i och med reformationen, och utvecklades under stormaktstiden.

Det finns inte något normalt sätt att hålla munnen, och ändå borde den vara det mest intima, det mest naturliga, vi har. Alla som försökt lära sig ett främmande språk vet hur svårt det kan vara att härma uttalet. Vi är inte medvetna om hur vi håller tungan när vi talar vårt eget språk, och därför är det extremt svårt att lära sig

ett främmande uttal. Att göra sig medveten om det kulturellt betingade i det mest intima är något av det svåraste som finns. Inte ens våra leenden är naturgivna, det vill säga från början kanske de är det, spädbarn ler spontant, verkar det som. Men under uppväxten kodas leendena och vi tränas att använda dem i enlighet med den kultur vi lever i. Ett leende kan vara vänligt, glatt, hånfullt, överlägset, undergivet, undfallande eller en makt-demonstration, för att ta några exempel... I vissa länder anses det fånigt att le mot främlingar, medan det i andra är ett sätt att undvika konflikt. När vi väljer hur vi ler gör vi det omedvetet, men vi gör det beroende på hur leendena är kodade i vårt sammanhang.

Den irrationella grunden för tänkandet är lika omedveten, och lika grundläggande, som hur vi håller munnen då vi talar svenska eller hur vi ler. Det ligger djupare än politiken, djupare än det vi kallar rationalitet. Och jag skulle vilja påstå att det är här vi finner de djupast liggande, närmast outplånliga resterna av religionen. Den som formade våra samhällen och våra gemenskaper långt innan samlevnaden kodifierades i moderna lagar och statsskick. Den som avgjorde vars och ens plats vid bordet, hur man förhåller sig till förfäder och efterlevande, hur man behandlar barn och föräldrar, hur man möter en främmande på vägen och vilket som är ens eget ansvar.

Dessa förrationella, religiöst grundade drag i den svenska mentaliteten utmanas idag av kravet att vi ska härbärgera och respektera, i teorin, om än mera sällan i praktiken, helt andra lika grundläggande drag, som jämbördiga med den svenska protestantismens arv. Ironiskt nog är det själva den utveckling som protestantismen tog sig här, över århundradena då läsare och så småningom frikyrkor började ta plats, som öppnat för ett slags påbjuden neutralitet inför alla andra religioner, och främst av dessa naturligtvis islam. Frikyrkorna skilde sig från statskyrkan egentligen främst i det att de ännu mer än den underströk vikten av att var och en ska läsa och ta ställning själv till Bibelns texter och bära personligt ansvar inför sitt möte med Gud. Det är alltså mestadels frågan om en utveckling i tangentens riktning, så att säga, inte någon radikalt annorlunda tolkning, som via frikyrkorna fortplantat sig in i vår egen tid, med dess betonande av att alla är individer, som väljer sig och sina sammanhang själva.

Att av de grundläggande dragen, som skiljer protestantismen från den katolska läran, är uppfattningen att frälsningen ska uppnås "genom tron allena". Det är därför politiker idag på allvar kan ursäktas sig med att de trodde det rätta, trots att de möjligen handlat fel.

Som Stefan Löfven sade i november 2015:

”

Våra samhällen rör sig inte längre mot något paradisiskt tillstånd. Varken högern eller vänstern siktar på någon framtida utopi.

>>

Mannen bakom svensk trosvisshet: Martin Luther.

FOTO: TT

”

En hållbar framtid bygger på saklig analys, vare sig vi talar om flyktingar, klimatet eller för den delen internet och demokratin.

Jag måste tyvärr ändå säga att Sverige har varit naiva i det här avseendet. Kanske har det varit svårt för oss att acceptera att det mitt ibland oss finns svenska medborgare som sympatiserar med IS. Men nu är lagstiftningen på väg ikapp den verklighet vi lever i. (<https://www.metro.se/artikel/stefan-lofven-till-svenska-folket-vi-har-varit-naiva-xr>)

Han meddelade samtidigt att regeringen ville införa hemlig dataavläsning, ökad kameraövervakning samt kontroll av biometri i pass. Men att planera, att räkna, att förutse, att ta in flera aspekter på ett skeende låter sig inte göras, när politiken bygger på en tro, istället för en analys. Mindre än ett halvår senare genomfördes terrordådet på Drottninggatan i Stockholm, av en person som befann sig i landet utan uppehållstillstånd. Dådet följdes av en ”kärleksmanifestation”, som får sägas vara kulmen och kanske, tills vidare, finalen, på den serie entusiastiska möten som hölls under 2015–16.

Entusiasm var ursprungligen ett nedsättande begrepp, som började användas på 1600-talet om de väckelserörelser som uppstod i spåren av reformationen. En entusiast var en som lät sig hänryckas, fyllas av anden, som kopplade bort allt kritiskt tänkande, och som fördömde syndare med samma hängivenhet som den själv lät sig

uppgå i tron. Tron skulle vara okritisk, många av rörelserna var rentav avståndstagande från själva Bibeln – man skulle inte tänka och förstå, utan känna Guds närvaro direkt, oförmedlat. Idag är ordet entusiasm inte lika negativt laddat, snarare tvärtom, men politik som bygger på den är farlig, skulle jag vilja påstå.

I samband med flyktingvågen 2015 upplevde vi våg efter våg av entusiasm. Upprepade gånger hölls massmöten under stridsropet *Refugees welcome*, och rasister väckte en samlad avsky som bara riktigt oförbätterliga syndare kan ge upphov till. Gång på gång sades det att ”nu vänder det”, som exempelvis av Emanuel Karlsten i ett blogginlägg:

Men något har hänt. Något har vänt. Istället för slappa vidaredelningar av döda kroppar och meningslösa facebookstatusar om att någon borde göra något, har saker på riktigt hänt. Folk har engagerat sig, samlat sig och kanaliserat frustration till något produktivt. Jag vet inte om jag någonsin känt en sådan stark motreaktion på nätet. En så samlad motattack mot all den vidriga, främlingsfientliga, invandringskritiska ondska som finns. Vi inte bara skriker att det får vara nog, vi söker också desperata sätt att praktiskt göra skillnad.

Det var som att den yttersta dagen var kommen, som om frälsningens ögonblick var här, och ett Sverige med öppna gränser skulle varda till ett kristallskepp som skulle föra hela den utvalda delen av mänskligheten till det himmelska Jerusalem. I ett tal inför 15 000 personer på Medborgarplatsen i Stockholm sade vår statsminister att ”Mitt Europa bygger inga murar” – och någon månad senare infördes gränskontroller för inresa till Sverige. Idag finns gränskontroller mellan de flesta av Europas länder, murar och stängsel reses mellan flera av dem

För mig är det uppenbart att den svenska inställningen till flyktingarna bygger på den lutheranska formeln ”genom tron allena”. De verkliga förhållandena, handfasta, konkreta insatser, långsiktig planering och hänsyn till både individers och samhällets (inklusive det svenska) behov ansågs (och anses väl ännu av en del) för kätter. Att säga emot var syndigt, att komma med invändningar hädiskt – det gick inte att diskutera, och än idag är det i hög grad fokus på ord, som ”volym”, i dessa sammanhang. Vi vita svenskar, med vår arvsskuld för rasism och kolonialism, vi som inte öppnade gränserna för flyktingarna från Tyskland under kriget, men lät permittenttrafiken passera, vi som mått skallar, exproprierat urfolkens mark för att driva gruvor, vi som varit homofoba, transfoba, rasistiska och intoleranta, vi måste göra bot och bättring, vi måste ge upp vårt och den som säger emot ska stötas ut. Sverigedemokrater är rentav osvenska, i sitt förnekande av vår gemensamma självvranssakan. Tino Sanandaji, Ann Heberlein eller Marcus Birro är inte kommentatorer och kritiker värda att bemötas, utan bör svartlistas som kättare.

Osonad skuld: tyska trupper på svensk mark.

FOTO: YNGVE SVENSSON

Kritiker – och lägg nu väl märke till att jag inte tar ställning till sakfrågorna, utan enbart till hur debatten förts, eller snarare inte förts – ska tystas, uteslutas, avvännas, svartlistas. Folk skriver till deras arbetsgivare, kampanjar för att få dem avskedade från tjänster, vill att de inte ska få delta i debatten överhuvudtaget. Men det fungerar inte längre, rent tekniskt, för alla har tillgång till nätet idag – och somliga av dem verkar inte knäckas, utan stärks snarare av motståndet.

Alla vet att flyktinghjälpen här är en rännil i öknen, och även om Sverige öppnade gränsen till max, villkorslöst, och alla som ville faktiskt kom, skulle det knappast avhjälpa den globala problematiken. Fixeringen vid flyktingarna är snarare ett utslag av narcissism, skulle jag vilja påstå, med risk för att sära någon. Det vill säga: Varje enskild person som får hjälp är viktig, givetvis, men människor är inte bara individer, utan även

statistik. Det är den grymma sanningen, och när det handlar om många miljoner kan det vara nödvändigt att se till gruppens behov före individernas. I bästa fall finns ingen motsättning mellan dessa saker, men i praktiken kan det ibland göra det.

ett tydligt uttryck för det väckelsekristna arvet i samtidens politiska rörelser finns i språkbruket. I USA sägs en vit person, som insett sina privilegier, och därmed sin del i en vit arvssynd, vara ”woke”, alltså vaken, eller väckt. Insikten framställs inte sällan som ett frälsnings-ögonblick, en verklig omvändelse: Jag var blind, men nu kan jag se. Vita är, enligt denna lära, i en dubbelt utvald position. Det är de som är rasisterna, den strukturella rasismen är skapad och uppburen av dem, den privilegierar dem och det är också därför de som måste avskaffa den. Samtidigt skapar idén att just vita närmast exklusivt är rasister, och att de har en särskild roll i utplånandet av rasismen, en än en gång, men så att säga omvänd, privilegierad roll för vita. Vita var en gång skapelsens krona, men nu är de det igen, som historiens brottslingar, vars arvssynd är så stor att den knappast någonsin kan sonas. Och på något sätt ligger det kanske i sakens natur att den vare sig kan eller bör sonas. För dem som gör karriär på antirasism är det bättre med mer rasism, och helst nazister, fast vardagsrasism duger också. Och för de vita som blir ”woke” är det ett sätt att njuta av botgörelsen, av den egna skulden, hjälplösheten inför att den ärvs, och tillfredsställelsen i att predika för andra vita, som ännu inte väckts till insikt om den rätta läran.

”

Människan berömmar sig av att vara ett rationellt djur. Men den rena rationalismen finns inte.

>>

Hylandsbubblan – när vi levde i den.

FOTO: LARS NYBERG/TT

”

Men vi har lämnat all rimlighet när man riskerar att svartlistas för ett felaktigt ordval.

Våra samhällen rör sig inte längre mot något paradisktillstånd. Varken högern eller vänstern siktar på någon framtida utopi. De flesta verkar inte tro på något mer än att allt ska kunna bli lite bättre, steg för steg – möjligen lite mer inkluderande, mera jämlikt, eller bara rikare, beroende på vem du är och var du bor. Däremot finns fortfarande helvetesvisioner, och hotet om helvetet lever. Det är ett av de främsta sätt på vilket den religionifierade politiken skiljer sig från kyrkan idag: kyrkan har avskaffat all tvärsäkerhet, och jag tror få präster predikar om helvetet. Men vi har idag minst två hotande sekulära helveten: nazismens utrotningsläger och den globala uppvärmningen. Nazismen hotar hela tiden i form av rasism, idag även populism. De bruna stövlarna marscherar. Stöveltrampet hörs i farstun. Medelhavet utnämndes rentav till Auschwitz av Åsa Romson, i en debatt som hon sedermera fick be om ursäkt för – och råkade då, i själva ursäkten, kalla romer för zigenare, vilket i sin tur väckte protester.

Intet är viktigare för den frälste än att uttrycka sig rätt. Och lägg nu väl märke till detta: jag tycker inte heller att man ska uttrycka sig nedsettande, använda rasistiska epitet, eller för den delen såra folk i onödan. Men vi har lämnat all rimlighet när man riskerar att svartlistas för ett felaktigt ordval.

Terrorism är inte farligare än att bada badkar, och fascism och nazism ska stoppas genom kärleksmanifestationer och ännu mera öppenhet. Den klimatapokalyptiska domedagen däremot stoppas genom korrekt renlevnad: äta mindre kött, sopsortera, välja ekologiska varor, minska sitt ekologiska avtryck, klimatkompensera när du flyger, genom att betala lite extra så att företagen kan vara mera ekologiska – för tydligen räcker inte deras vinst till det, utan du måste som kund välja att visa din egen goda vilja genom att betala lite extra. Det ligger nära till hands att jämföra med avlat, men eftersom min bärande tes är att det är vårt protestantiska arv som format det religiösa draget i vår samtida politik så går ju inte det... Men visst är den lilla extra summan en form av botgöring – för gjorde den verklig skillnad, och vore så avgörande för planetens framtid, vore det väl bättre att helt enkelt avrunda priset uppåt för alla och se till att satsa på att minska verksamhetens inverkan på naturen utan att kunderna ska betala en särskild avgift?

Tänk om det inte är så att vi alla sitter i olika bubblor, som det sägs, utan det snarare är fråga om att den stora gemenskapsbubbla som vi tidigare alla satt i, Hylandbubblan, statskyrkebubblan, faktiskt på allvar spruckit nu? Och det är det

som gör att den tidigare rätt smärtfritt fungerande konsensuspolitiken inte längre går att föra, för att det helt enkelt inte går att övertyga oss som nu läser, ser och säger vad vi vill helt utan kontroll? Jag skulle nog rekommendera oss att rida ut den här stormen. Tekniken skapar förutsättningar som vi inte kan överblicka, och just nu är det turbulent, men så småningom planar det ut igen och vi kan på allvar börja fatta vad som händer.

Vi behöver intellektuella som vill, kan och orkar tala klarspråk kring dessa saker, och som inte viker sig för guilt by association och olika försök till utdefiniering ur debatten. Men jag måste erkänna att jag är ganska bekymrad för vår förmåga att förstå på djupet och samtala öppet och konstruktivt om utmaningarna mot demokratin – även de som kommer uppträda. Den största risken jag ser i Sverige idag är att man bestämmer sig för att offentligheten och till och med själva demokratin måste stagas upp med en massa mer eller mindre passivt auktoritära konstruktioner som i själva verket försvagar densamma. Rätt mycket tyder på att både redaktörer och politiker är intresserade av en sådan utveckling, som skulle ge dem själva ”garanterad” makt, eftersom alternativen alla målas upp som så fruktansvärt hemska. Hotet kan vara reellt, visst, men det överdrivs något alldeles enormt – och de som har makten är än så länge farligare, helt enkelt för att de faktiskt kan göra mycket mer än att bara prata.

Den djupaste grunden för hur vi ser på oss själva och världen är omedveten, men går att medvetandegöra, fast det måste ske genom analys av vad man gör, hur man yttrar sig, vilken sorts beslut man tar och så vidare. Lite som i psykoanalys så går den bara att se indirekt: vi når aldrig ner till den direkt, och det vanskliga är att vår egen grund gör det svårt för oss att nå fram till den helt rent. Vi befinner oss egentligen antagligen någonstans bortom språket, trots min inledande bild av munnen, leendet och uttalet, där det avgörs hur vi ska reagera innan vi reagerar. Det finns inget privat språk, men inte heller någon privat religion eller privat kultur. Vi är alla kodade av våra sammanhang.

En hållbar framtid bygger på saklig analys, vare sig vi talar om flyktingar, klimatet eller för den delen internet och demokratin. Och när det gäller flyktingar, som är centrala i allt detta, åtminstone på ett symboliskt plan, är det inte den panikartade hjälpen till drabbade som är avgörande, utan hur vi bygger en hållbar framtid. Det är en stor tragedi att det finns så många flyktingar i världen, och klimatförändringar lär göra

Stefan Löfven på Medborgarplatsen i september 2015. Snart lade han om flyktingpolitiken.

FOTO: MAJA SUSLIN/TT

så att det under kommande årtionden blir ännu fler. Men än så länge är de som flyr färre än 1 procent av jordens befolkning, och av dessa flyr den övervägande huvuddelen i sina närområden, in till städerna eller till grannländerna. En hållbar framtid, med maximalt fri rörlighet för största möjliga mängd människor bygger på att vi arbetar för de 99 procent som är bofasta, för deras utbildning, vård, infrastruktur, rättssäkerhet och så vidare. Det tar flera generationer att lyfta länder, vilket vi som svenskar skulle veta om vi läste vår egen historia lite noggrannare och inte trodde att den började 1968. Detta arbete går inte att driva på entusiasm, det går inte utan öppenhet mot kritiker, det går inte att driva igenom med tvång och ordmärkande.

Historiens mest framgångsrika politiska massrörelser, som tog upp religiösa drag och som drevs av entusiasm, var de kommunistis-

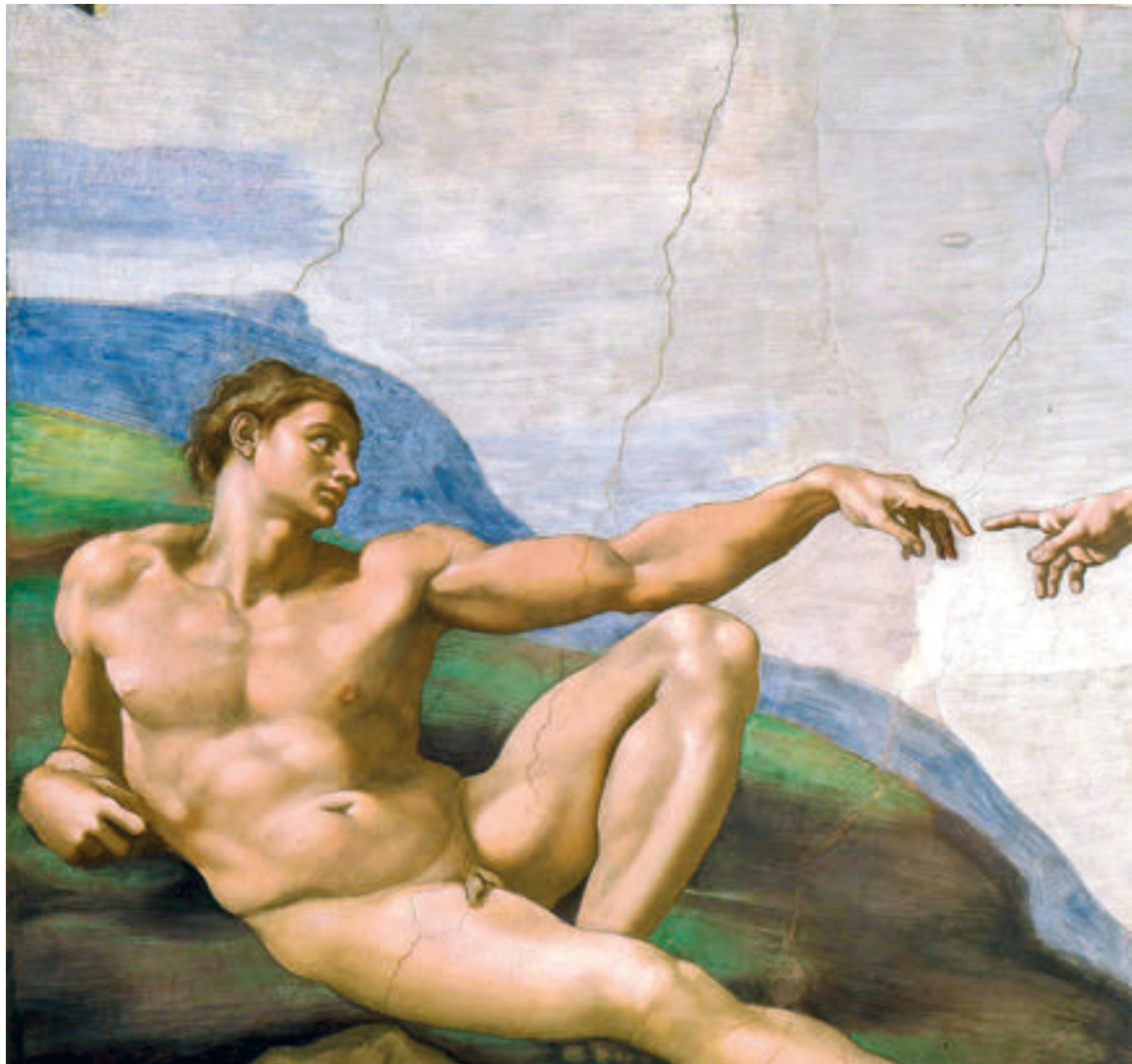
ka, fascistiska och nazistiska. Politik som bygger på entusiasm istället för saklighet och framsynt analys, öppnar för antidemokratiska krafter, på ett rent principiellt, strukturellt plan. Just därför är det, för oss som bryr oss om flyktingar, rasism, planetens klimat, rättvisa och frihet, viktigare än någonsin att backa från den typen av politiska metoder, och försöka hålla huvudet kallt och hjärtat varmt, istället för tvärtom. Sanningen ska göra eder fria, som Jesus sade. Som ateist, men med känsla för religion och så medveten som det går om mitt eget djupaste arv, kan jag inte annat än instämma. Var inte rädda!

PS Den som vill fördjupa sig i hur religiösa drag går igen i politiken kan jag rekommendera två lysande böcker, som jag lärt mig mycket av om dessa saker:

Norman Cohns *The Pursuit of the Millennium* samt Eric Hoffers *The True Believer*. ✿

Av Johan
Frostegård

Religion och evolution

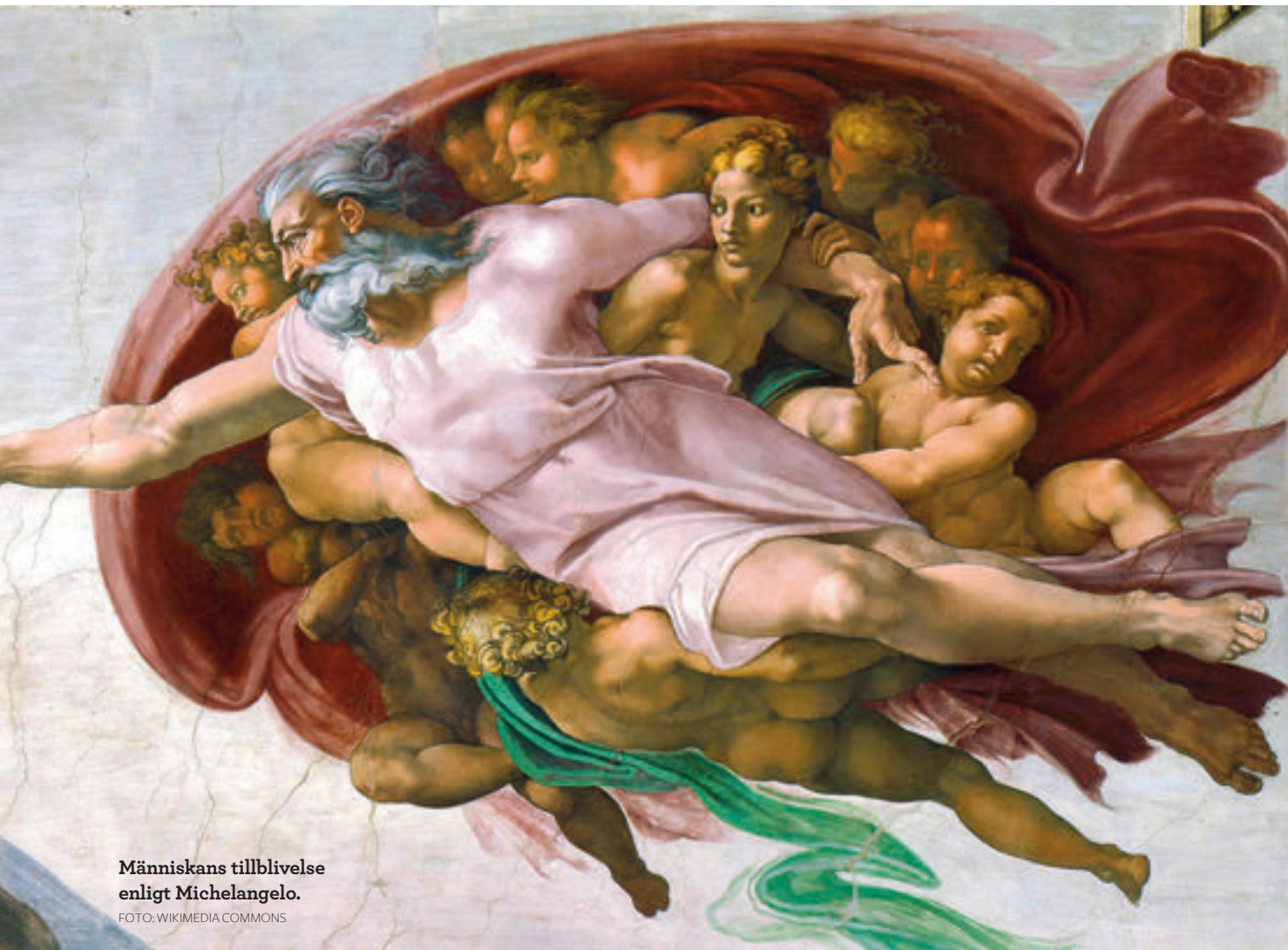
2

Ända sedan Charles Darwin lade fram sina teorier har vetenskap och religion ofta betraktats som motsatspar. Men man kan vara anhängare av evolutionsteorin och samtidigt vara troende – bara inte bokstavstroende.

Johan Frostegård är överläkare på Karolinska institutet

Evolutionsteorin, sådan den för första gången formulerades av Charles Darwin, kan sammanfattas och definieras begripligt: det finns inom varje art en variation i egenskaper, som delvis är ärftlig, och denna variation påverkar överlevnad och reproduktion.

Religion är mer besvärligt att definiera, för att inte tala om sammanhängande begrepp som ateism. I USA förefaller ordet ateist bland annat innebära att man förmodligen är elak och egoistisk, åtminstone ingen att lita på. Det anses otänkbart att bli president om man är ateist. Ordet

**Människans tillblivelse
enligt Michelangelo.**

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

religion lär ha ett oklart ursprung och kunna handla både om att sammanbinda och att ha en tro på något övermänskligt, en ordning bortom oss.

Redan här börjar svårigheterna när man ska försöka sig på att diskutera hur dessa två företeelser kan hänga ihop, eller ens samexistera fredligt.

Ett sätt att bemästra definitionsproblemen är att ta till beskrivande förklaringar: man känner igen religion när man får syn på den. Typiskt för religion är en tro – helst kollektiv – på en högre makt eller ordning, oftast men inte nödvändigtvis i form av en gud eller gudar; moraliska och etiska föreskrifter och läror; en förklaring till världens och människans uppkomst; regler för hur man ska utöva religionen, i form av ritualer, högtider och så vidare; berättelser som knyter ihop religionen och gör den mer konkret; en betydelsemättad indelning i icke-troende och troende samt svar på existentiella frågor om livets mening och vad som händer efter döden.

Religion finns överallt inom arten mänskliga och då får man tänka sig att det finns en evolutionär bakgrund och att religion utvecklats genom naturligt urval: på något vis har överlevnad och reproduktion gynnats.

Detta kan låta illavarslande för den religiöst sinnade, men behöver inte vara det. Om religion och till och med föreställningar om Gud nu har uppkommit genom evolution, så innebär detta inte att Gud inte motsvaras av något verkligt, utanför vår föreställningsvärld. Färger finns inte (utom i våra medvetanden), men motsvaras av något ”därute”: våglängder (som inte är färger) – om man nu ska våga sig på en måhända något haltande analogi. Vi har utvecklat en förmåga att urskilja färger genom evolutionära mekanismer, därför att det blev gynnsamt för våra förfäder för kanske 50-60 miljoner år sedan att kunna se frukter bättre. Kanske var det till fördel att ana en ordning bakom den verklighet som sinnena uppfattar och rapporterar, och då blev Gud en lämplig motsvarighet till färger och finns det våglängder så kan det ju finnas en ordning.

Religion och vetenskap är två storheter som ofta framställs som något av motsatspar, men det stämmer knappast. I själva verket finns i naturvetenskap ett grundläggande antagande just om en ordning i naturen som vi kan upptäcka, och denna ordning kan förstås lätt tas som intäkt för att det finns en Gud, rentav att denna ordning är Gud. Man kan föreställa sig att matematikens »

”

Gud kan ju inte gärna ha skapat både dinosaurier och människor till sin avbild.

”

Om religion och till och med föreställningar om Gud nu har uppkommit genom evolution, så innebär detta inte att Gud inte motsvaras av något verkligt, utanför vår föreställningsvärld.

märkliga förmåga att göra världen förutsägbar, har med detta att göra.

De allra främsta vetenskapsmännen har ofta varit djupt religiösa. Tänk bara på Newton som ägnade sin mesta tid åt religiösa spekulationer och grubblerier, utan vilka hans vetenskap kanske inte hade sett världens ljus, eller vår egen Linné, som skådade Gud var han gick i naturen, och hans naturforskning blev något av en gudstjänst där han ordnade vad Gud skapat. Tidiga universitet i Europa tillkom i den kristna kyrkans hägn.

Paleontologen och författaren Stephen Jay Gould är en idag något bortglömd trätobroder till Richard Dawkins. Han ansåg i motsats till nyateister som just Dawkins att religionen tillhör ett annat kunskapsområde, som inte skulle blandas ihop med vetenskapens; han beskrev dem som tillhörande olika *magisteria*.

Kanske en sådan indelning kan fungera som en utgångspunkt, men då ska man ha klart för sig att dessa olika magisteria inte lämnar varandra ifred och ofta tycks sträva efter att ta sig in på det andra området, som om gräset var grönare där, och att hålla dem helt åtskilda tror jag är ogörligt. Goulds förslag var riktat, polemiskt, mot Dawkins, som gjort sig känd som religionskritiker, på senare år med sin bok *Illusionen om Gud*. Där går Dawkins till hårt angrepp mot religion, framförallt i vissa av dess manifestationer, och använder evolutionsteorin som ett slagträ.

Bertrand Russell fick på sin 90-årsdag frågan om hur han som berömd kristendomskritiker skulle reagera om han fick möta Skaparen när han dött. Russell svarade att han skulle fråga: "Gud, varför gav du oss otillräckligt med bevis?"

Russell sa många intressanta saker. Min personliga favorit är: "Om det finns konsensus om en viss hypotes i vetenskapen kan man inte vara helt säker på att motsatsen är korrekt." Detta är något som vi i dagens diskussion om faktaresistens och fakta i största allmänhet nog borde ta på större allvar och vi borde mer än många tvärsäkra personer idag tala om vetenskapens nuvarande ståndpunkt snarare än om vetenskapliga sanningar.

Dostojevskij varnade för en värld utan Gud.

FOTO: TT

En komponent i religioner är i allmänhet en förklaring av hur världen och människan har uppkommit. Som kulturellt kristen har jag helst Bibeln och den judisk-kristna traditionen som utgångspunkt. Vad evolutionsteorin gör är att tillhandahålla en förklaring till arternas uppkomst där det inte behövs någon Gud, vilket ju är en tydlig parallell till fysiken, där Napoleon lär ha frågat fysikern Laplace om Guds roll i hans fysikaliska världsbild. Svaret var att han inte hade behov av den hypotesen.

Men annars kan man genast konstatera att Bibeln hamnar förvånansvärt rätt ur naturvetenskaplig synvinkel, om man tolkar de sex dagar under vilka världen skapades som symboliska sex dagar. Att dagarna var så pass mycket längre på den tiden lär inte vara fallet. Jorden skapades stegvis.

Skapelsen började med uppkomsten av ljus och mörker, och så tillkommer successivt levande varelser, och sent människan, vilket stämmer med hur vi ser på förloppet utifrån vetenskapens nuvarande ståndpunkt. Adam och Eva fanns i början, men inte bara de, eftersom deras söner fann hustrur ute i världen. Detta stämmer väl med att mänskligheten har rätt liten genetisk variation, vilket tyder på en genetisk flaskhals, där bara ett litet antal individer överlevt eller reproducerat sig.

Hur det gick till när Adam och Eva och deras avkomma fick lämna paradiset och hur livet sedan kan ha tett sig vet man en del om numera. Att det skulle ha funnits en Guldålder kan diskuteras, men på sina håll var livet under jägar- och samlartiden nog behagligt. Det finns studier som visar att man i vissa sådana samhällen inte behövde arbeta mer än några timmar om dagen, däremot tycks våld ha varit ett vanligt inslag, inte minst mellan olika stammar. Hälsoläget förefaller ha varit bättre hos jägare och samlare än hos dem som började leva av jorden och arbeta i sitt anletes svett, av gamla skelettfynd att döma.

En personlig favorit är den babyloniska språkförbistringen, som faktiskt kan stämma med ett verkligt förlopp: det är inte helt otänkbart att den eller de folkgrupper som blev mänskligheten under någon period kan ha varit så liten att man förstått varandra, och alltså talat ett urspråk. Huruvida Bibelns syndafloed har en motsvarighet i någon naturkatastrof, som kanske hängde samman med klimatförändringar, återstår att se!

Religionens mest osympatiska drag, som återfinns bekymmersamt ofta i olika religiösa förkunnelser är indelningen i otrogna och trogna, vi och de. I den mänskliga naturen tycks benägenheten att indela folk i vi och de, och även för den delen i folk och få, gammal och ung och så vidare, vara djupt liggande, och återkommer liksom religionen själv i alla kända samhällen. Även om jägar- och samlarsamhällets människor ofta kunde leva ett gott materiellt liv, tycks våld, inte minst mellan stammar, ha varit vanligt förekommande.

Religion skulle ur evolutionär synvinkel kunna tänkas ha utvecklats genom naturligt urval för att

Utrerad ateist: Richard Dawkins.

FOTO: HAZEL THOMPSON/NY TIMES/TT

hålla samman gruppen och det skulle då ha gynnat dess reproduktion och överlevnad.

Men är det verkligen möjligt? Saken är omdiskuterad, eftersom ett sådant resonemang förutsätter att det naturliga urvalet spelar över grupper, inte bara gener och deras bärare, individer. I själva verket är gruppselektion mycket omstritt bland evolutionsteoretiker, och Dawkins är emot, medan Gould, och den bedömde myrforskaren och författaren Edward O Wilson anser att gruppselektion i vissa speciella sammanhang spelar en viktig roll, och ett sådant är människans sociala system. Wilson har hårt kritiserat Dawkins, bland annat för att denne framträder som vetenskapsman, medan han i själva verket enligt Wilson är vetenskapsskribent. Faktum är att Dawkins, såvitt jag känner till, inte har bedrivit vanlig naturvetenskaplig forskning på åtskilliga decennier.

Darwin var alldeles övertygad om att gruppselektion var en realitet, och föreslog till och med att hjältemod, när en ung man i hans exempel offrar sig för gruppen, har med sådana mekanismer att göra. Ett problem med gruppselektion är teoretiskt: det borde vara alldeles för lönsamt för individer att strunta i gruppen och bara gynna sig själv, för att gruppselektion inte skulle bryta samman som mekanism. Gruppselektion har ett ideologiskt bagage, som bekant, eftersom biologisk rasism under 1900-talets första hälft florerade och orsakade katastrofer. Vilket dock inte hindrar att gruppselektion kan vara en realitet hos den mycket sociala arten människa. I så fall skulle religion vara ett sätt för gruppen att öka sammanhållningen på bekostnad av andra grupper, och kunna besegra de otrogna, varvid de egna generna sprids bättre.

Kommande forskning får visa om det kan förhålla sig på det viset, men möjligheten finns. Själv tycker jag att indelningen i vi och de, trogna och otrogna är religionens obehagligaste inslag, som kan få den att fungera som en ideologi vilken som helst och som då ofta engagerar fanatiska bokstavstroende som dessutom är skickliga maktspelare om det vill sig riktigt illa.

Man kan dock notera att religion håller samman grupper, även om den inte utvecklats genom evolution! Dessutom kan det förstås ha varit så att religion har gynnat individerna i gruppen och i så fall behöver gruppselektion inte tillgripas. Social sammanhållning finns hos flera djurarter och gruppselektion behöver inte vara mekanismen. Individerna kan gynnas av att gruppen håller ihop och samarbetar.

Vi anses leva i en sekulariserad tid, men frågan är om inte våra dominerande ideologier – baserade på indelningar i vi och de: klasskamp, rasifiering, genustänkande eller alléhandas rasistiska indelningar på den andra ideologiska kanten i själva verket är nära släkt med religionens sämsta sidor! Kanske är vi inte så sekulariserade som vi tror!

I en av novellerna i *Giftas I* (1884) – ”Dygdens lön” – skrev August Strindberg att konfirmatio- »

nen och nattvarden var ett bedrägeri, där vinet och brödet beskrivs som Jesu blod och kropp när det i själva verket var Högstedts Piccadon à 65 öre kannan och Lettströms majsoblater à 1 krona skålpundet. Strindberg åtalades för "hädelse mot Gud eller gäckeri av Guds ord eller sakramenten enligt § 3 mom. 1 af Tryckfrihetsförordningen". Detta tog honom hårt, även om han blev något av folktribun på kuppen och det kan man förstå: han hade tre barn att försörja, och riskerade att spärras in på arbetshus. Lyckligtvis frikändes han i Stockholms rådhusrätt den 17 november 1884.

I boken *Den själviska genen* 1976 gjorde Richard Dawkins genen till något av navet i det naturliga urvalet, men formulerade dessutom en mycket intressant hypotes, nämligen att det finns memmer, och att även dessa visar upp egenskaper som behövs för vad Dawkins kallar replikatorer. Andra har uttryckt liknande tankar före Dawkins och han citerar dessa, men har intressant nog därefter varit rätt försiktig med att vidareutveckla hypotesen.

Utan replikatorer kan inte evolution äga rum: de visar på variation, ärftlighet och skillnad när det gäller spridning – beroende på överlevnad och reproduktion och genen är en typisk replikator.

Vad är då en mem? Finns memmer ens? I Svenska Akademiens ordlista gör de inte det, men fritt översatt ur Oxford Dictionary blir en definition: "Ett kulturelement eller beteendesystem som övergår från en individ till en annan genom imitation eller andra icke-genetiska mekanismer."

Om memmer sprids och muteras/modifieras genom naturligt urval så är våra tankar influerade av memmer och memmer kan komma i grupper, ungefär som gener har för vana att göra, i komplex. Religion kan vara ett alldeles utmärkt exempel på sådana memkomplex. Man kan också få en förklaring till religioners stora förmåga att spridas och dominera människors medvetande. Det är då viktigt att notera att en sådan mekanism även ligger bakom ideologiers spridning, och något har den säkert att göra med begreppet hjärntvätt.

En yngling, utan barn, som kränger på sig en sprängladdning och dödar både sig själv och många andra samt tror att han ska få en belöning i himlen, är ur evolutionär synvinkel en märklighet, men kan bli begriplig om man fokuserar på de memkomplex som dominerar hans medvetande och som sprids genom hans agerande.

Här finns förstås många faktorer som spelar med, men en kan vara att det handlar om memmer som sprids utan att det behöver gynna dess bärare och substrat, lika lite som parasiter behöver gynna sitt värdjur.

Om Gud är död är allt tillåtet, skriver Dostojevskij. Hade han rätt? Intressant nog har de stora religionerna den gyllene regeln som en gemensam morallära, med snarlika, om än inte identiska formuleringar. Detta talar för att det kan finnas en evolutionär grund: gyllene regeln har varit till nytta för överlevnad och reproduktion hos människan som art. Den handlar ju om ömsesidighet och om proportioner i samvaron människor emellan, och tycks kunna leda till en form av altruism, kanske inte den allra vackraste altruismen men ändå något som brukar kallas reciprok altruism. Denna har utvecklats som ett sätt att få sociala djur som människan att kunna fungera i grupp. Vissa andra djurarter beter sig som om de hade en gyllene regel.

Även andra typer av mer renodlad altruism finns, där evolutionära mekanismer som ter sig plausibla har föreslagits. Darwin själv menade att altruistiska handlingar där man riskerar sitt eget liv för att rädda andras kan handla om att detta gynnar gruppen. En annan möjlighet är att detta uppfattas som attraktivt och har uppkommit genom sexuell selektion. Även hårdkokta antibiologister brukar vara med på att släktskapsaltruism, där man hjälper sina barn, är något naturligt och inte bara en social konstruktion. Att vi skulle bli onda utan Gud stämmer alltså knappast, däremot kanske Han eller åtminstone föreställningen om Honom hjälper oss att hålla tillbaka sådana impulser!

Har vi då en naturlig benägenhet att bli religiösa? I någon mån är det nog så, våra sinnen tycks riggade, så att vi hellre misstänker ett lejon

Adam och Eva i Eden av Lucas Cranach den äldre.

FOTO: GETTY IMAGES

eller en orm för mycket än för lite, och vi ser gärna samband vare sig sådana finns eller inte och sådana samband kan lätt utvecklas till en religiös känsla.

Påven sa enligt en intervju den 30 mars 2018 att helvetet inte existerar, och några timmar senare föll gipsbitar ner från taket i Peterskyrkan i Rom, vilket inte hör till vanligheterna. Jag tror nog att vi lite till mans måste aktivera förnuftet för att tygla en impuls som säger att detta betyder något!

Därefter tonades påvens yttrande ner: det var inte så han sagt.

Jag tror ändå att religionernas spridning grundas på något än mer centralt för människan: berättelser.

Religionskritiker och utrerade ateister som Dawkins underskattar berättelserna, i sitt nit att kritisera det ideologiska momentet som finns i många religioner. Vad vore kulturhistorien utan de fantastiska berättelserna i Bibeln, eller för den delen inom nordisk och grekisk mytologi, där själva gudaläran tämjts, men berättelserna lever kvar med oförminskad kraft. Kanske kommer något liknande alltmer att ske med Bibelns berättelser och med andra religiösa urkunder: de kanske också tämjs på samma vis.

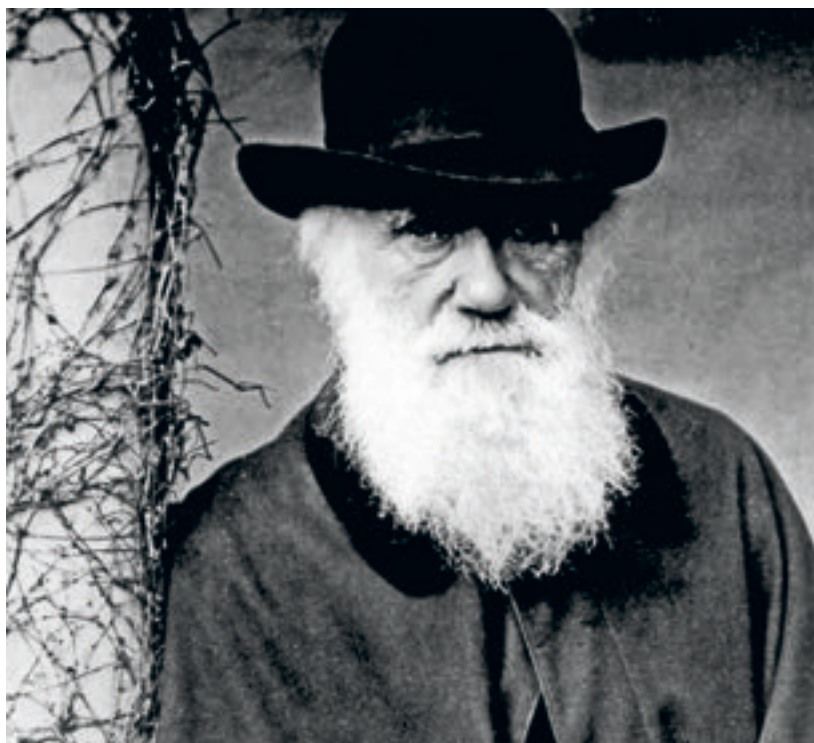
Man kan genast notera att det varit ett smart marknadsföringstrick att låta påskina att de texter man skrivit är från en gudom, och att man alltså undfått dem genom gudomlig inspiration, eller genom att texterna helt enkelt överlämnats.

Nära sammanhängande med synen på religion som en samling berättelser vilka vi har svårt att leva utan är att betrakta den som modell för att kunna ta oss an andliga ting, existentiella frågor. För många handlar religionen om att överhuvudtaget finna en mening i livet.

Inom vetenskapen arbetar man ju mycket med modeller, som man antar på något vis har något att säga om naturen, antingen så att de verkligen speglar naturen eller så att de får oss att förutsäga framtiden bättre. I analogi med detta kan man kanske se på de religiösa berättelserna som just ett slags modeller, som hjälper oss i en ofta obegripligt ond värld och gör den hanterbar och förutsägbar.

Stephen Jay Gould har skrivit att om evolutionen på jorden gjordes om så skulle den se helt annorlunda ut; inget säger att vi människor skulle ha utvecklats. I själva verket vet vi inte om det är på det viset. Om vi upptäcker intelligent liv på andra planeter, rentav på apornas planet, så kanske dimmorna lättar. Men i själva verket kan det också förhålla sig tvärtom: intelligens förefaller nämligen vara en kolossalt viktig faktor för reproduktionen, se bara på människans nära nog oöverträffat snabba spridning.

En långsam ökning av åtminstone hjärnstorleken har skett från det att våra förfäder var apliknande, och dessa apor i sin tur hade större hjärnor än sina förfäder. Intelligensen är hög hos apor även idag, kan man tillägga. Man kan tänka sig ett scenario, där det är mest sannolikt att denna intelligens, som utvecklats genom naturligt urval, först

vidareutvecklas ännu mer hos en varelse med händer där intelligensen kunde komma till omedelbar nytta. Våra förfäder fick ju upprättgående gång och händer som fungerade ungefär som våra, innan hjärnan började växa på allvar. I så fall skulle man kunna hävda att evolutionen är Guds bästa och kanske enda sätt att skapa människan! En sådan argumentation är svår att direkt motbevisa, men är samtidigt riskabel, nya fynd kan kullkasta alltihop, till exempel om det visar sig att dinosaurier på andra planeter blivit lika intelligenta som vi, eller mer. Gud kan ju inte gärna ha skapat både dinosaurier och människor till sin avbild.

Intelligens av vår typ och dignitet verkar bara ha utvecklats en gång. Eftersom neandertarlarna kan ha varit minst lika intelligenta än vi och faktiskt hade större hjärnor så bör en fullt utvecklad intelligens ha funnits hos våra gemensamma förfäder för låt oss säga 600 000–700 000 år sedan. Tidigare teorier att vår mänskliga intelligens uppkommit genom ett snabbt språng för 50 000 år sedan stämmer inte med aktuella vetenskapliga fynd.

Man kan alltså vara samtidigt vara vetenskapligt orienterad samt anhängare av evolutionsteorin och mystiker, panteist. Att tro på en dold Gud är också ett rimligt alternativ, då kan berättelserna i religionen och symbolismen blomma fritt. Mirakel kan vara något som sker i våra hjärtan. Däremot får man större problem om man är bokstavstroende, och följer de religiösa ideologierna och ideologierna. De religiösa urkunderna behöver man tänka sig som naturvetenskap och världsförklaring för sin tid, när de skrevs ner, men numera behöver de förstås symboliskt. Frågor som handlar om Guds existens har inte vetenskapen i allmänhet eller evolutionsteorin i synnerhet något svar på. ✿

Allting börjar med Darwin.

FOTO: ALAMY

Av Svante
Lovén

Svante Lovén är docent
i litteraturvetenskap

Den ultimata

Enorma summor investeras för att göra virtual reality till universalplattformen för all nätburen underhållning och kommunikation. Men i strävan efter det fullständiga återskapandet av sinnevärlden ser vi psykologiska och etiska dilemman inbyggda i projektets grundvalar.

Det var en sällsam tid, det långa 1990-talet, det som sträckte sig mellan murens fall och tornens fall. Historien proklamerades som lyckligt avliden, marknadsliberalismens sol sken triumferande över kalla krigets betongruiner. Under några år upplevde vi den kanske sista av modernitetens stora utopiska drömmar. Epoken fick också ett särskilt, aldrig tidigare skådat skimmer från miljoner och åter miljoner datorskärmar, som nu skulle länka "oss" – den industrialiserade världens medelklass – samman i gränsöverskridande gemenskaper, nya och underbara möten, synergier, ekonomier. Det gryende internet utmålades av entusiasterna som både en global agora, demokratisk mötesplats och (från amerikanskt håll) en ny "frontier", ett nytt universum av oändliga möjligheter, oändlig frihet.

De digitala drömmarna formulerades med särskild intensitet runt den teknik som kallades virtual reality (VR), där den gamla trötta fysiska verkligheten helt sonika skulle ersättas av datorgenererade, tredimensionella miljöer, dit man "förflyttades" med hjälp av avancerad elektronik. I den exalterade retoriken som spreds från tidskrifter som *Wired* och diverse självutnämnda profeter blev VR sinnebilden för den kommande epok där vi alla skulle bli cyborger, och leva i den "cyberrymd" till vilket internet bara var ett förstadium: en virtuell rymd där vi umgicks, lekte, arbetade, skapade, till och med älskade ("cybersex").

Det var ren science fiction – mycket riktigt också till stor del inspirerat av sf-författarna Vernor Vinge och William Gibson – och visionerna nådde rent metafysiska höjder, med dunkla kopplingar till Uppenbarelsboken och platonsk idealism. "Platonism as a working product", som en av entusiasterna uttryckte det 1991.

Nå, det bidde nu inte så mycket mer än en tumme, åtminstone som kommersiellt massmedium. Tekniken var extremt dyr, otymplig, och bugig; de virtuella verkligheterna snävt begränsade rum möblerade med hackigt renderade polygoner. Med de tekniska utmaningarna lyckades heller ingen få fram den *killer app*, den framgångsrika applikation, som krävs för att en ny teknikplattform ska nå publikt genombrott. Så intresset svalnade snabbt, vi ryckte på axlarna åt det hela, fullt sysselsatta med de digitala världar som bara krävde en persondator och ett modem för att besökas.

Men tekniska tillkortakommanden till trots rädde det bland de insatta ingen tvekan om VR:s i grunden revolutionerande potential, och det skrinlades naturligtvis inte helt, utan förfinades kontinuerligt

hos NASA, vid universitet, och vid såväl militära som företagsbaserade forskningsanläggningar. Datorgrafik närmade sig gradvis den gräns när den inte längre kunde skiljas från fotografi eller film, och 360 graders videokameror med förmågan att filma "allt på en gång" såg dagens ljus i början 2010-talet. För några år sedan ansåg IT- och elektronikjättar som Facebook, Google, Sony och HTC att tiden var mogen för massmarknaden, och började pumpa in miljardbelopp i utvecklingen av kommersiella hårdvaruplattformar, och lämpligt innehåll till dem. På närmaste elektronikvaruhus kan man nu också välja mellan en handfull olika "goggles" eller HMD:s (*head mounted display*) för hemmabruk, och utbudet av spel och annat *content* växer stadigt. Inte längre hackiga kuber och pyramider,

empatimaskinen

utan skarpa tredimensionella upplevelser av att hoppa fallskärm, flyga över Manhattan, skjuta zombies eller, för den hugade, råna banker.

Det är folkligt, det är festligt, det är dock ännu inte fullsatt: de stora intäktsströmmarna från hemelektronikmarknaden har hittills uteblivit. Det är ju fortfarande en relativt dyr utrustning, och de riktigt lyckade spelen – det är datorspelsgenerationen som utgör den stora målgruppen – har ännu inte materialiserat sig. Men skam den som ger sig: Imax, Sega, Disney och andra bjässar inom både spel- och filmindustrin satsar nu på att bygga arkader och "theme parks", där en underhållningstörstande (och hyfsat bemedlad) massa kan hänge sig åt det ena spektakulära äventyret efter det andra, individuellt eller i grupp, i "poddar" som är speciellt byggda för ändamålet och överlägsna det som ett hemmasystem kan erbjuda.

Det återstår att se hur långlivade dessa satsningar blir, men att döma av den hastighet med vilken de etableras runt om i världen så räknar investerare med utdelning. Prognoser talar om att branschen, som nu omsätter ett par miljarder dollar, kommer att vara värd dryga 25 miljarder dollar om några år. Mot bakgrund av de enorma investeringarna, och det faktum att marknaden trots allt växer (framför allt i Östasien), ser det onekligen ut som om VR är här för att stanna. Om historien är någon vägledning kommer mediet också så småningom att inta den hemmamarknad som alltså ännu inte riktigt bildats, precis som videospelen på 1990-talet lämnade arkaderna och flyttade in i hemdatorer och

spelkonsoler. Branschföreträdare talar också om VR och dess "kompromissvariant" AR (augmented reality) som den kommande universalplattformen för all nätburen underhållning och kommunikation, alltifrån film till sociala medier.

Även rustad med grabbnävar salt är det svårt, också för den blott måttligt medie- eller spelintresserade, att inte bli nyfiken på utvecklingen. Men en mer kritisk begrundan »

Mark Zuckerberg: uppenbart förtjust.

FOTO: GETTY IMAGES

”

Med den sortens spel i VR lär sig muskelminnet att döda.

kan också ge skäl till att känna viss skepsis, och pröva halten i några av de närmast reflexmässiga fördömanden som nya visuella medier tenderat att utlösa från skilda ideologiska läger: Är det ett kapitalistiskt spektakel ägnat att kamouflera samhällets verkliga motsättningar, och/eller ett kulturellt degenerationsfenomen i en tid av andlig förfäddning? Båda dessa beskrivningar har en del fog för sig. Som vi vet är all teknik tveeggad, inte sämre än sina tillämpningar, och VR utgör inget undantag.

Men, om vi börjar i den skeptiska änden. Visst vilar det något omiskännligt apokalyptiskt över bilden av hur den besuttna delen av mänskligheten nu kan stiga in i den sensoriskt fullständigaste och mest överväldigande verklighetsflykt som någonsin designats, alltmedan polarisar smälter, flyktingar drunknar, och hatpredikanter rasar utanför arkadernas portar? Associationer till dystopiska science fiction-historier som *The Matrix* blir lika förutsägbara som de blir ofrånkomliga, och genom den filmen en hel tradition av ondgörande över visuella medier och deras förslavande, passiviserande verkan, som går ända tillbaka till Platon och hans berömda grottlukelse.

Bilden blir inte mer hoppfull om man betänker att tekniken, genom sin sinnliga omedelbarhet, tycks alldeles särskilt kallad att locka till de mer instinktbandna skikten av våra psyken – sexualitet, aggression och ren fysisk rädsla. Den idealistiska, liksom avförokroppsligade aura som präglade retoriken på 1990-talet har överskuggats av sin motsats; en ambition att på alla sätt återskapa utvalda former av jordisk, kroppsbunden närvaro. Så kallade *1st person shooters*, där datorskärmen blir en subjektivt upplevd tredimensionell värld, når sin fulla potential först med VR, och något liknande kan sägas om pornografin, som nu spås en nytändning (om uttrycket tillåts). För att förstärka

verklighetseffekten har man också utvecklat så kallade haptiska attribut, handskar och till och med helkroppsdräkter, som kompletterar det audiovisuella med taktila impulser, tryck- och temperaturskillnader. *Enter the Matrix*.

Men ju fullkomligare illusionen blir, desto tydligare blir avståndet till den verklighet som simuleras, eftersom VR-upplevelsen är obelastad av de etiska hänsyn som utgår från våra ursprungliga kroppar och deras mellanhavanden. Pornografi iklädd helkroppsdräkt anpassad för ändamålet – omöjligt att skilja från "the real thing", och *just därför* så långt från verklig erotik man kan komma. I *shooter*-spel får man också så att säga spela med hela kroppen i fysiskt krävande spelpass där man laddar sina vapen, hukar, letar siktninjer et cetera. "Med den sortens spel i VR", säger psykologen Jeremy Bailenson, som ägnat de senaste tjugo åren åt att forska i hur människor interagerar med tekniken, "lär sig muskelminnet att döda. Din kropp lär sig de färdigheter som krävs för att lyckas." Spelsugna grabbar blir med andra ord rutinerade krypskyttar av bara farten...

Men som sagt, all teknik är tveeggad, och sådana övningar täcker naturligtvis inte hela spelplanen för VR. Tekniken har kommit till enorm nytta långt bortom underhållningsindustrin. Inom militär utbildning naturligtvis, i simuleringar som i praktiken är *shooter*-spel, men också inom civila branscher som stadsplanering, arkitektur, inredning och design, där kostnader kunnat minskas avsevärt. Vid universitet och kliniker framförallt i USA, där det största intresset finns, har tekniken sedan länge använts inom kirurgutbildning och inte minst klinisk psykologi, framgångsrikt så i behandling av fobier och PTSD, posttraumatiskt stressyndrom, där krigsveteraner får återuppliva sina erfarenheter under kontrollerade former.

Teknikens unika möjligheter att bokstavligen låta en dela en annan människas perspektiv har också lett till uppmärksammas experiment där den visat sig kunna öka den empatiska förmågan. Mätbara effekter har kunnat påvisas exempelvis när fullt rörliga försökspersoner "förflyttats" till funktionshinderades belägenhet, eller när vita amerikaner delat en afroamerikans upplevelse av att röra sig i en företrädesvis vit stadsmiljö, eller när kvinnomisshandlare har fått känna på rollen som offer. Dock, det statistiska underlaget är bitvis otillräckligt för att dra säkra slutsatser av dessa experiment, och flertalet av dem är så färskas att den långsiktiga effekten ännu så länge är okänd.

Den känslomässigt engagerande kraften i mediet har annars mobiliserats i specifika humanitära syften. VR-filmer från katastrofdrabbade delar av världen är sedan ett par år vanligt förekommande vid större välgörenhetsinsamlingar och har visat sig synnerligen effektiva. En donator mångdubblade, enligt webb-bulletinen *Philantropy Daily*, sin redan generösa gåva efter att ha fått dela en afrikansk flickas tröstlösa sökande efter rent vatten. Sådana effekter

The Matrix: den överkliga världen.

FOTO: TT

stöder berättelsen om VR som den goda teknik som branschen är ivrig att förmedla. Tekniken ska förlösa vår sanna (med)mänskliga potential; det är "den ultimata empatimaskinen" enligt konstnären Chris Milk, en av upphovsmännen till en VR-upplevelse som skildrar en nioårig syrisk flickas vardag i ett jordanskt flyktingläger, och som genererat anseende i välgörenhet. Under en FN-konferens där den visades donerades mer än dubbelt så mycket som prognostiserats, närmare bestämt 3,8 miljoner dollar.

Så visst finns här anledning till stolthet och entusiasm. Godhetens mjölk får dock möjligen en fadd bismak av de ekonomiska intressen som så tacksamt anammat bilden av den ultimata empatimaskinen – i syfte att legitimera VR hos en marknad som förknippar det med kommersiell verklighetsflykt och ljusskygga subkulturer. En som ofrivilligt, och till omvärldens massiva hån, exponerade den otydliga linjen mellan ekonomiska och världsförbättrande intressen var Mark Zuckerberg, som betalade två miljarder dollar för VR-bolaget Oculus för några år sedan, och nu är förklarligt mån om att få tillbaka på sin investering. I höstas visade han sin egen HMD på sin Facebooksida, genom ett virtuellt besök i det orkandrabbade Puerto Rico. Zuckerberg är uppenbart förtjust – inte över det han upplever, men *att* han upplever det, i bländande immersiv 3D i sin egenägda HMD, tryggt förskansad i sitt komplex i miljardärtata Menlo Park – en drömvärld i sin egen rätt. "It's really magical, just like being there... This street is completely flooded."

Men incidenten exponerar inte enbart det ekonomiska intresset på ett för Zuckerberg mindre smickrande sätt, utan också hur tekniken riskerar att bli en fetisch, med makten att förvandla verkligheten till en spegel för sin egen trollglans. Återigen, det är i strävan efter det fullständiga återskapandet av sinnevärlden som vi ser de psykologiska och etiska dilemman som är inbyggda i VR-projektets grundvalar, oavsett om det handlar om spel eller om nya former för mellanmänniskt deltagande.

Dess ensidiga fokus på världens förnimbara egenskaper uppmuntrar till en banal materialism; en världens reduktion till summan av sina simuler- och manipulerbara ytor. Någon ontologisk paranoia à la *The Matrix* behöver det nu inte bli tal om, men en psykologisk effekt kallat "game transfer phenomenon" har sedan länge varit känt bland flitiga datorspelare ("gå ut i köket – tryck E, öppna kylskåpet – vänsterklicka"), och borde rimligtvis bli ännu mer markant vid övergången från skärm till helomslutande upplevelse.

Än mer problematiskt blir det om andra människor underkastas samma ontologiska omprövning som möbler, gator, och träd; blir objekt i en simulering och inte människor "på riktigt". Något som också regelmässigt anförts som förklaring till unga mäns vapenvåld – dock, bör det understrykas, utan nämnvärt stöd från psykologivetenskapen. Men även om detta är ett randfenomen så tvingas vi ställa frågan hur fullskalig

Aleppo: den verkliga världen.

FOTO: TT

VR kommer att påverka våra mellanmänniska relationer. När vi möts där – när flera användares avatarrer delar samma simulering – riskerar vi att se "den andre" som ett teknifierat objekt och inte ett kännande subjekt. En effekt som ju för övrigt redan kan studeras i den hårda ton som präglar många av nätets sociala forum.

Och dessa futuristiska goggles kan ju på det hela taget ses som emblematiske för hela den senkapitalistiska, nätburna civilisationen, samtidigt som de tar den till nästa nivå. (En belysande anekdot i sammanhanget är att detaljhandelskedjan Wal-Mart, USA:s största och kanske mest kritiserade privata arbetsgivare, använder VR för att träna sin underbetalda personal i stresshantering.) Närmaste mobiltelefon utgör ju en port till en gränslös virtuell verklighet av information, underhållning, umgänge, intressegemenskaper, konsumtion, perversion, hat.

Om VR blir det massmedium för digital kommunikation som branschen hoppas, så följer naturligtvis nätets alla aktörer och intressen med, även de mest ljusskygga och antidemokratiska, nu med tillgång till ett medium med en unik potential *både* att uppväcka starka känslor och att destabilisera gränsen mellan illusion och verklighet. Att denna sant demiurgiska teknik hårdlanseras under en period där antiintellektalismen, lögnen och mobbmentaliteten skördar seger efter seger i det politiska landskapet stämmer onekligen till eftertanke. Den ultimata empatimaskinen och den ultimata propagandamaskinen i samma designade skal. Möjligheterna är som sagt oändliga. ✿

”

Än mer problematiskt blir det om andra människor underkastas samma ontologiska omprövning som möbler, gator, och träd.

TEMA

DEN KINESISKA IDÉN

Under Xi Jinping skärps den ideologiska profilen hos det kinesiska styret. Kommunistpartiets grepp om makten hårdnar ytterligare. Kina ska ta större plats i världen även på ett idé-
mässigt plan. Vilka drivkrafter styr denna utveckling? Vilken roll
spelar nationalismen och de längre historiska perspektiven?

Himmelska makter

Under tvåtusen år var kinesisk historieskrivning en blandning av maktpolitik, etik och filosofi. Basen var ett system som länkade samman kejserligt maktutövande med universum.

Av Bengt Pettersson

Kina är berömt för sin civilisation, sin filosofi och sina betydande uppfinningar men för många är den lika- ledes eminente kejserliga historieskrivningen tyvärr ganska okänd. Under mer än tvåtusen år har den mycket få och korta vita fläckar i kronologin. Det är till och med så att den ibland, när inget anmärkningsvärt har hänt, berättar att inget anmärkningsvärt har hänt. Vad är då anledningen till att den på ett nästan oroligt noggrant sätt följer tidens gång? Vad vill den berätta och varför?

Historia har skrivits i området vi idag kallar Kina redan innan det blev enat under en kejsare. I den kan vi läsa om hur stater bildats, stridit och gått under. Ofta handlar texterna om vilken etik en härskare bör följa för att staten skall bestå eller kunna erövra andra länder. Denna idéhistoriskt extremt viktiga period kallas för Zhou-dynastin. Kinesisk historia har traditionellt tre glansperioder. Den första är just den tidiga Zhou-dynastin ungefär tusen år före vår tideräkning, den andra de båda Han-dynastierna århundradena runt år 0 och den tredje, Tang-dynastin från 600-talet till 900-talet. Förenklat kan vi säga att Han och Tang betraktas som höjdpunkter eftersom båda dynastierna uppstod och varade en längre tid efter långa perioder av splittring. Intressant är att båda perioder föregicks av mycket korta dynastier som åstadkom själva enandet men inte bestod. Zhou-dynastin skiljer sig från dem eftersom den inte ses som ett föredöme med sitt decentraliserade samhällssystem med många vasallstater. Det som gjort Zhou till en storhetstid är de många filosofer som var verksamma under periodens kaotiska andra halva. Konstigt nog verkar instabiliteten i regionen varit en grogrund för filosofin. På ett praktiskt plan förklaras det med att eftersom maktspelare och stater uppstod och försvann så kunde även deras rådgivare ibland plötsligt stå utan anställning. De gav sig då av ut på vägarna för att söka sig till någon annan härskare. Eftersom konkurrensen förmodligen var hård tvingades de formulera, slipa och ibland skriva ner sina teorier och argument. Följaktligen handlar kinesisk filosofi från den här tidsåldern mycket om hur stater ska styras och fås att blomstra. Idag finns en del, förhoppningsvis de bästa, av dessa tankar och idéer kvar i en form som för tankarna till en anställningsintervju.

Redan vid den tiden framfördes ofta åsikten att "det var bättre

förr". Tiden de längtade tillbaka till var när dynastin var ung och fred sägs ha rått och regenternas moral var oklanderlig. Däremot längtade man inte ännu längre tillbaka i tiden, då den sista härskaren av Shang-dynastin beskrivs som en grym despot. När han besegrats år 1046 fvt i slaget vid Muye var det enligt en av urkunderna, *Shujing*, som ska ha sammanställts av en av de kringresande rådgivarna, Konfucius, inte bara fråga om att en despot besegrats av en starkare krigsherre utan att himlen hade övergett en regent till förmån för en annan. "Himlen" hade gett sitt "mandat" till någon annan, vilket i *Shujing* uttrycktes på följande sätt: "O du himlens högsta väsen. Du har bytt ut din främste son. Det stora Shang-väldets mandat har nu tagits emot av kungen."

Idén om att det är himlen eller himmelska väsen som bestämmer över människorna på jorden är både uråldrig och någorlunda universell. I Kina förknippas ursprunget till idén att himlen kan byta lojalitet med ett dynastiskifte för mer än tre tusen år sedan. Texterna som beskriver hur det gick till är dock sammanställda mer än ett halvt millennium senare när Zhou-dynastin började krackelera och man längtade tillbaka till den harmoni som rådde i början. Dynastins sönderfall några hundra år fvt gjorde dock att det blev allt svårare att med trovärdighet hävda att det fanns en värdig innehavare av himlens mandat att styra världen. År 221 fvt utropar sig erövaren av de andra kungadömena till förste kejsare av Qin. Denne person blir dock aldrig en historisk hjälte trots att det är ganska rimligt att påstå att det är han som skapar Kina. Historieböckerna anger att kejsaren var grym, oförmögen att ta till sig kritik och anpassa sig efter rådande omständigheter. Det som kan ha förvärrat hans eftermäle är att han själv inte kom från de centrala delarna av riket och dessutom inte besatt de konfucianska dygder som en regent enligt historieskrivarna borde besitta. Dessutom bestod inte hans dynasti. Korta dynastier är överhuvudtaget inte särskilt uppskattade. Den förste kejsaren tyckte sig heller inte behöva vare sig Konfucius eller himmel för att rättfärdiga sitt maktinnehav. Han hade fått makten genom att ta den på slagfältet. När de lärde senare försökte påverka honom brände han tvärtom deras böcker och dödade ett antal av dem. Dynastin gick

»

DEN KINESISKA IDÉN

Konfucius: andlig vägledare.

FOTO: GETTY IMAGES

under och avlöstes av Han. Han-dynastin kom att bli den dynasti som, trots att den ärvde mycket av sitt samhällssystem av Qin, definierade Kina och "kinesiskhet".

An idag kallas kinesiska språket på kinesiska för Han-språket, tecknen för Han-tecken och "riktiga" kineser, det vill säga kineser bördiga från de centrala delarna av dagens Kina, för Han-människor. Under kejserlig tid fanns egentligen inte något ord som motsvarar ordet "Kina". Snarare har dynastins namn varit synonymt med landets. Om en person levde under Han- eller Tangperioden hette landet Han eller Tang och personen var "hanes" eller "tanges". Ord som motsvarar Kina och använts oberoende av den rådande dynastin är mer sällsynta och förekommer oftast då den kinesiska etniciteten ska särskiljas från en annan. Ibland talar vi om "Mittens rike" vilket ska vara en översättning av det kinesiska ordet "Zhongguo" som består av två tecken som betyder just "mitten" och "rike". Detta är en mycket gammal benämning men i sin ursprungliga användning syftade det på "rikena" i mitten av området som sedan blev Kina. Översättningen till Mittens rike ger ibland intrycket av att de som använde ordet ansåg att riket de bodde i var världens mittpunkt. Det är högst troligt att några eller många trodde det, men just det ordet är nog inte ett tecken på det eftersom det ytterst sällan användes och inte i den betydelsen. Begreppet fick vind i seglen först efter att imperiet gått under och det inte fanns någon ny dynasti att benämna landet efter.

En väldigt basal anledning till att Han-dynastin kom att definiera Kina är att den kom efter en lång period av splittring och dessutom, så när som på fjorton år i mitten av perioden när en Zhou-romantiker tillfälligt grep makten, bestod i fyra hundra år.

Dong Zhongshu gav kejsaren ett himmelskt mandat.

FOTO: ALAMY

*"Redan vid den tiden
framfördes ofta åsikten
att det var bättre förr.
Tiden de längtade tillbaka
till var när dynastin var
ung och fred skulle ha
rätt och regenternas
moral var oklanderlig."*

Intressant är att när den enda kvinnan som innehavt titeln kejsare, Wu Zetian, skapar ett liknande kortvarigt avbrott cirka sju hundra år senare under Tang-dynastin så är det nästan exakt lika långt och benämndes till och med Zhou-dynastin. Till och med hon som var en hängiven buddist ville alltså åkalla Zhou för att signalera vilka ideal hon strävade efter. Han-dynastin var, eller snarare blev, till skillnad från Qin-dynastin, konfuciansk. Under dynastins inledande sextio år var den ideologiskt inte särskilt väsensskild från Qin. Vad var det då som hände ungefär en mansålder in i dynastin? Jo, kejsar Wu, en av den kinesiska historiens hjältar, tillträdde. Det är under hans mycket långa regeringsperiod som Kina för första gången "blir Kina" om man betraktar historien på ett konservativt, konfucianskt och traditionellt sätt.

Wu brukar beskrivas som den som restaurerar konfucianismen och gör den till statsfilosofi. Synen på människans och kejsarens roll i kosmos och rekryteringen av tjänstemän baserad på kunskaper i de kinesiska klassikerna prövade i kejserliga examinationer tar då sin form. Den första delen av de dynastiska historierna, *Historie-skrivarens nedteckningar*, som får stå modell för all senare dynastisk historieskrivning, börjar skrivas under samma period. Lärda män vid hovet, det vill säga konfucianer, får en tydlig roll, prestige och uppskattning.

Arkitekten bakom dessa tankar, eller åtminstone arkitekten bakom presentationen av dessa gamla tankar, var Dong Zhongshu (179 fvt–104 fvt), en lägre tjänsteman som hittade på ett system som länkade samman kejserligt maktutövande med universum. Systemet var så framgångsrikt att det kom att användas under hela det kejserliga Kina. Sedan den här perioden blev det ett statligt system att människan, eller kejsaren som representant för mänskligheten, agerar och himlen reagerar (och vice versa). Gör kejsaren något bra eller dåligt belönar eller bestraffar himlen. På ett sätt kan man alltså säga att det var tjänstemannen Dong Zhongshu som gav kejsar Wu det himmelska mandatet att regera. Även om delar av tankegodset snarare för tankarna till taoismen så blev det en del av det ramverk som blev till kejserlig konfuciansk ortodoxi. Under den tidigare konfucianismen var dygder som medmänsklighet och rättfärdighet de viktigaste. Nu fick den sonliga vördnaden sitt genombrott och gick om de andra i popularitet. Barnets vördnad inför föräldern knöt ihop hela samhället med barnet längst ner och himlen högst upp ovanför kejsaren. Alla blev ansvariga inför nästa nivå och högst upp blev kejsaren ansvarig inför himlen. Hierarki blev viktigare än rättrådighet.

Hur användes Dongs system i praktiken? I historieböckerna hittar vi från och med nu förutom sedvanlig storpolitik noggranna nedteckningar av allt ovanligt, oförklarligt eller dramatiskt som händer i världen eller på himlavalvet. Böckerna blir alltså förteckningar över himlens försök att kommunicera. Ibland förekommer de som listor indelade efter kategori. Listorna kan ha rubriker som solförmörkelser, jordbävningar, händelser relaterade till bambu, kor eller andra djur, våldsamt väder eller dramatiska missbildningar vid födelse. Utanför listorna förekommer samma händelser i diskussioner om hur landet styrs. En tjänsteman

DEN KINESISKA IDÉN

Kejsare Wu gjorde Kina till Kina.

FOTO: WIKIPEDIA

föreslår en viss åtgärd och anför som argument att en jordbävning och en insektssvärm inträffat. Han stärker alltså sina argument med indikationer på att en "kosmisk obalans" råder. Om flera negativa händelser inträffat tyder det på att även himlen står bakom hans förslag eller åtminstone på att himlen vill se en förändring. Förmodligen gömde man sig också bakom observationer i naturen för att framföra kritik. Det var enklare och säkrare att säga att himlen verkar vilja detta än att jag vill detta. Ibland utövade kejsare självkritik och anförde då själva tecken i naturen som tydde på att en kursändring var nödvändig. Ibland inrapporteras också positiva händelser som observationer av vita hjortar, drakar och rikliga skördar som tas som tecken på att den inslagna politiska banan är den riktiga eller att något positivt är nära förestående. Observationer av himmelska och världsliga abnormiteter är inget man måste leta efter utan upptar en relativt stor andel av den skrivna historien.

Vanligast är att abnormiteterna inte tolkas eller kommenteras vilket ger intrycket att man såg på dem som himlasända även om man inte visste vad det var himlen ville säga. Historieskrivningen har alltså praktiskt konkret syfte. En av de mest berömda historierna beskriver redan i titeln hur den är tänkt att användas: *Allomfattande spegel till hjälp för regenter*. Nackdelen med syftet är att det i sammanhanget betydelselösa inte beskrivs. Utseenden, sjukdomar, maktlösa människor och regionala skillnader i kultur och språk beskrivs bara om de på något sätt påverkar makten.

Idén om himlens mandat blev ett tveeggat svärd för regenten.

Om han ville hävda att han fått mandatet och var himlens son måste han ibland även acceptera himlen som en mäktig dissident. De som tolkar och framför himlens talan var oftast ämbetsmännen vid hovet. I sällsynta fall var det även privatpersoner utan makt som hoppades på belöningar för observationer av lyckobådande tecken. Grundare av dynastier ser sällan något behov av att på detta sätt dela med sig av makten. Förste kejsaren av Qins förakt för historien eller framförallt för dem som ville använda sig av historien för att styra honom är inte unikt för honom och inte för tidsperioden. Revolutionärens arrogans för traditionen är begriplig, men ohållbar i längden. När ingen längre tydligt minns tiden före revolutionen behövs något annat för att rättfärdiga maktinnehavet.

I Kina har detta legitimitetsskifte gjorts flera gånger i historien förutsatt att regimen haft förmånen att bestå så länge att det blivit aktuellt. I början av dynastierna rapporteras ovanliga fenomen ganska sällan och om dynastin består så börjar rapporteringen en mansålder eller 50–70 år in på dynastin. Himlen börjar då plötsligt att kommunicera med regenten som i gengäld försöker åtgärda det problem som himlen enligt ämbetsmännen är missnöjd med. Historien blir förutom intelligens det enda vapen eller styrmedel som ämbetsmännen har. Det är därför som till synes obetydliga händelser nedtecknats med ett nästan oroligt nit. Trovärdigheten i de flesta av dessa observationer går inte att kontrollera i efterhand. Astronomiska händelser går däremot ibland att verifiera och inom arkeoastronomin är de kinesiska källorna väl undersökta och uppskattade för sin precision. Systemet har varit mycket livskraftigt. Kina har flera gånger i historien invaderats av andra folkslag som till exempel manchuererna som grundade den sista kejsarliga dynastin med namnet Qing. Även de gick igenom samma process och "sinifierades" efter en liknande tidsperiod. Att så skedde är ett ganska vedertaget faktum bland betraktare av Kina. Men det gäller faktisk även kinesiska erövrare av Kina och himlens mandat.

Det är intressant att betrakta det moderna Kina på samma sätt. Mao gör revolution beväpnad med vapen och en utländsk ideologi. "Politisk makt växer ur en gevärspipa", säger han. Allt gammalt förkastas och befolkningen uppmanas kritisera Konfucius. Mao jämför sig till och med den förste kejsaren när det handlar om behandlingen av de boklärda. Trots kampanjer för att alla ska minnas hur dåligt det var före revolutionen börjar minnena blekna. Mao dör och en ideologisk vilshenhet uppstår. Kanske har man inte börjat se sig om efter tecken i naturen som kan välsigna regimens maktinnehav, men sjuttio år efter revolutionen har hundratals Konfuciusinstitut öppnat världen över. Böcker om konfucianism ligger högt på bästsäljarlistorna och nyligen öppnade ett museum på temat "samtida vördnad för föräldrar" i närheten av Chengdu i sydvästra Kina. Konfucius fick 2011 till och med en sjutton tons staty på Himmelska fridens torg som dock en kort tid senare flyttades undan lika plötsligt som den kom dit. Hur det ska tolkas är osäkert men om regimen har för avsikt att bestå är det med tanke på historien säkrast om Konfucius åtminstone får stå redo i kulisserna.

Bengt Pettersson är fil dr och författare.

"Sedan den här perioden blev det ett statligt system att människan, eller kejsaren som representant för mänskligheten, agerar och himlen reagerar (och vice versa)."

FOTO: APIC/RETIRED/GETTY IMAGES

I maoismens sanna anda

För Mao Zedong var revolutionen en ständigt pågående kamp. Under kulturrevolutionen mobiliserades en ny generation som stärkte hans makt och rensade ut hans fiender.

Av Rebecka Eriksson

Mao Zedong kunde sin historia. Han hade redan som tonåring läst och fascinerats av Sima Guangs (1019–1086) *Zizhi tongjian*, en historisk krönika som skildrar sexton kinesiska dynastiers uppgång och fall. *Zizhi tongjian* skrevs på uppdrag av en kejsare som ville lära av historien – vad gjorde en dynasti mäktig? Vilka orsaker ledde till dess slutgiltiga kollaps? Hur ska en ledare agera för att behålla makten? Mao Zedongs ledarskap, och hans kamp för att befästa sin makt, skulle komma att styra Kinas utveckling från 1949 till hans död 1976.

Den 1 oktober 1949 utropade kommunisterna Folkrepubliken Kinas grundande i Peking, och i december samma år tvingades nationalistpartiet Guomindangs ledare Chiang Kai-shek fly till Taiwan tillsammans med omkring två miljoner anhängare. Där gjordes Taipei till tillfällig huvudstad för Republiken Kina – från och med nu existerade två regimer som åberopade legitimitet som hela Kinas regering. Under kalla kriget skulle de flesta västerländska stormakter erkänna Guomindangs krav på legitimitet. Republiken Kina på Taiwan kom att representera Kina i FN och andra internationella organisationer fram till 1970. Folkrepubliken fick stöd av Sovjetunionen, men erkändes också redan i början av 1950-talet av en handfull västeuropeiska länder, däribland Storbritannien och Sverige.

Mao Zedong visade tidigt tecken på historisk medvetenhet. Direkt efter Folkrepublikens grundande lyckades kommunisterna undvika ett av de stora misstag som Chiang Kai-shek hade gjort efter maktövertagandet på 1920-talet. Då hade han försökt utplåna motståndarna genom att utesluta alla medlemmar i Guomindang med kommunist sympatier, men kommunisterna valde nu istället att inkorporera före detta nationalistiska provinsielledare i den nya regimen. Planen var att dessa kunde, långsamt och vartefter, omvändas eller bytas ut.

För att rensa upp i den statliga administrationen presenterades

kampanjer som skulle motverka korruption, slöseri och byråkrati. Den första omgången inriktades på ledare i regeringen, industrisektorn och partiet. Den andra omgången breddades kampanjen för att bli en attack mot ”bourgeoisien och kapitalistklassen”.

Folkrepubliken byggdes till en början upp efter sovjetisk modell, med basen i så kallade femårsplaner. Den första av dessa, mellan 1953 och 1958, koncentrerades på uppbyggnad och omorganisation av industri och jordbruk genom socialistiska samhällsreformer. En annan prioriterad åtgärd var att ta kontroll över landets banker och centralisera verksamheten för att bemästra den inflation som hade uppstått under krigsåren. Detta var inspirerat av det sovjetiska exemplet, men legitimerades också med stöd från den nya styrande ideologin – Mao Zedong-tänkandet (*Mao Zedong sixiang*) eller maoismen. Denna ideologi skulle, i sina olika skepnader, bli den dominerande idé som drev på Kinas utveckling under följande decennier.

Under Koreakriget hade Folkrepubliken närmast sig Sovjetunionen efter en något kylig inledning på relationen, orsakad bland annat av Maos avogaställning till Stalin. Sovjetunionen uttryckte efter kriget uppskattning för Kinas lojalitet och öppnade upp för handel med militär utrustning. Kriget fungerade också, på flera sätt, som en bekräftelse av Kinas uppfattning om faran med den västerländska imperialismen – det var under den här perioden som USA trädde fram som den huvudsakliga globala motståndaren. Detta ledde i sin tur till att många européer och amerikaner i Kina tvingades lämna landet. Den relativt stora utländska närvaron på fastlandet under nittonhundratalets början var snart ett minne blott.

Den nya statsideologin, maoismen, kan beskrivas som Maos tolkning av marxism-leninismen. Han tog fasta på Lenins idéer om att bondeklassen skulle avgöra revolutionen, inte industriproletariatet som Marx hade betonat. Kina var vid den här tiden industriellt underutvecklat, liksom en gång Ryssland, men hade >>

en mycket stor och varierad bondeklass som historiskt sett inte skyggat för att göra uppror.

Den gemensamma grunden till trots särskilde sig maoismen tidigt från leninismen på vissa väsentliga punkter. Mao ansåg att klasskampen skulle fortgå även efter revolutionen, och han betonade också starkt massmobilisering av folket, medan Lenin hade lagt mer vikt vid partiets ledande roll under tiden som revolutionen fortgick. Dessa skiljelinjer fick tydliga konsekvenser för den kinesiska kommunismens utveckling. Henry Kissinger, en av initiativtagarna till president Richard Nixons Kinabesök 1972, beskrev Mao Zedong som någon som såg sig själv som filosof och ville föra historien framåt (*On China*, 2011). Detta framgår också i Maos tidiga texter, där hans personliga idéer om etik och moral inkorporeras i vad som ska bli den nya statsideologin.

Två bärande element i Mao Zedongs personliga filosofi var populism och nationalism. Populismen yttrade sig i en stark tro på massornas potential, samt i övertygelsen att intellektuella och politiska ledare skulle studera och lära av massorna för att kunna leda dem. Nationalismen yttrade sig, framförallt till en början, i en skepsis mot den kommunistiska Internationalen som han ansåg gav Kina otillräcklig respekt och inflytande.

Filosofiskt framträder idén om motsättningar som det huvudsakliga temat i Maos utveckling av marxismen. Detta skrev han om i *Om motsättningar* (*Maodunlun*) och *Om praktiken* (*Shijianlun*) från 1937, samt utvecklade i ett tal med titeln *Den riktiga hanteringen av motsättningar inom folket* (*Guanyu zhengque chuli renmin neibu maodun de wenti*) från 1957. Grundtanken kan beskrivas som en tolkning av den dialektiska materialismen där Mao hävdar att all utveckling och allt liv är resultatet av motsättningar. Han lägger fram två huvudsakliga kontrasterande världsåskådningar – den (materialistiska) dialektiska och den (statiskt) metafysiska. Utifrån detta argumenterar han att proletariet i Europa hade utvecklat Marx dialektisk-materialistiska synsätt, något som bourgeoisien motsatte sig eftersom de fortfarande trodde på metafysikens statiska, oföränderliga värld där skeenden repeteras snarare än utvecklas och förändras. Dialektiken, däremot, ska förstås som förändring och utveckling: motsättningar driver utvecklingen framåt.

En av de avgörande faktorerna i Maos teori om motsättningar var så kallade ”antagonistiska motsättningar”, exempelvis den mellan olika sociala klasser. Här, menar Mao, finns ingen möjlighet till kompromisser. Icke-antagonistiska motsättningar kan lösas med debatt, antagonistiska måste avgöras med kamp. Den huvudsakliga antagonistiska motsättningen han identifierar är den mellan bondeklassen och jordägarklassen. Som exempel på icke-antagonistisk motsättning nämner han den mellan ”korrekta och inkorrekta idéer” inom Kommunistpartiet.

Det var under perioden i Yan'an, mellan 1935 och 1947, som Mao producerade stora delar av sitt teoretiska material och började skilja den kinesiska kommunismen alltmer från både marxismen och utvecklingen i Sovjetunionen. Det är lätt att se hur detta kunde ske – i Yan'an var de kinesiska kommunisterna avskurna från de stora städerna och tvingades utveckla en egen modell för revolutionen. Under nittonhundratalets början hade kommunisterna

varit koncentrerade till storstäderna, och med starka band till bland annat nya kulturrörelsen (*xin wenhua yundong*, en term för de experimentella, intellektuella strömningar som existerade framförallt under 10- och 20-talen) varit betydligt mer internationellt inriktade.

Snarare än att blicka ut mot världen började Mao se till den kinesiska historien och vad han ansåg vara dess särdrag. Utvecklingen mot ”socialism med kinesiska förtecken” sattes i rullning. Under den postrevolutionära perioden började Mao revidera sin teori för att passa den nya situationen, och man talade vid det här laget om ”marxism-leninism i kinesisk kontext”. En tongivande idé var att klasskampen fortgick – trots att proletariet hade störtat bourgeoisien fanns det kapitalistiska och reaktionära element i själva partiet som behövde rensas ut.

Även i detta kan Mao ha dragit lärdom från Sima Guangs tusen år gamla text. I *The China Questions* (Harvard University Press, 2018) identifierar Yuhua Wang fyra huvudsakliga lärdomar i *Zizhi tongjian* för ledare som inte vill gå samma öde till mötes som tidigare generationers störtade kejsare. Tidigare dynastier hade i de allra flesta fall störtats av samhällets elit. Bondeuppror hade kommit och gått, men det var kejsarens närmaste som utgjorde den största faran.

Redan i *Om motsättningar* hade Mao framhållit risken för att de icke-antagonistiska motsättningarna inom partiet skulle komma att bli antagonistiska, och på så vis

rättfärdiga förföljelser av oliktankande inom partiet. Mao skriver: ”För tillfället är motsättningarna mellan korrekt och inkorrekt tänkande inom vårt parti inte av antagonistisk natur, och om de kamrater som har begått misstag kan rätta till dessa så kommer antagonism inte heller att utvecklas. Därför måste partiet både föra en kamp mot inkorrekt tänkande

och samtidigt ge de kamrater som har begått misstag möjligheten att inse detta.”

Till en början riktades kampen mot ”reaktionära element” framförallt mot före detta medlemmar i Guomindang som anklagades för att undergräva Kommunistpartiets ledarskap. Säkerhetsbyrån började, på order av ordföranden för centralkommittén, Liu Shaoqi, lista alla Guomindangmedlemmar som fortfarande fanns kvar i landet. I och med att stödet från allmänheten ökade, bland annat som följd av Kinas framgångar i Koreakriget 1951, fanns det utrymme för hårdare tag. Denna första kampanj banade väg för bland annat antihögerkampanjen och kulturrevolutionen. I framförallt den senare skulle det inte enbart vara övervinttrade nationalister som utpekades, det blev allt tydligare att makdens fiender stod att finna även i de egna leden.

För att förstå vad som leder fram till kulturrevolutionen, och hur regimen fortsätter att legitimera sitt ledarskap, är det avgörande att se till utfallen från de första femårsplanerna och hur de påverkade Maos ställning i partiet.

Den andra femårsplanen, 1958–1962, syftade till att utveckla Kinas tunga industri, utveckla det socialistiska systemet genom kollektivisering, utveckla folkets ”kulturella och vetenskapliga medvetenhet”, och stärka försvaret. Den största nationella kampanj som genomfördes var det så kallade ”stora språnget framåt”, ett industriellt och agrart projekt som framförallt syftade till att öka stål- och jordbruksproduktionen. Detta skulle genomföras

”Två bärande element i Mao Zedongs personliga filosofi var populism och nationalism.”

DEN KINESISKA IDÉN

Personkult i Shanghai 1963. Studenter sjunger Maos lov.

FOTO: TT

via införandet av statliga kollektivjordbruk – så kallade folkkommuner. Planen hade som mål att Kina skulle gå om Storbritannien i stålproduktion inom femtio år. Det visade sig dock redan sent på året 1958 att den förväntade ökningen av produktionen hade uteblivit, samtidigt som livsmedelsbrist uppstått på nästan hela landsbygden. Försvarsminister Peng Dehuai kritiserade stora språnget i ett brev till Mao Zedong, vilket ledde till en intern strid i partiet där Peng slutligen avsattes och ersattes av Lin Biao. En ny kampanj mot ”högeravvikelser” lanserades för att tysta den värsta kritiken.

1956 hade ”låt hundra blommor blomma-kampanjen” uppmuntrat kritik mot regimen under parollen ”låt hundra blommor blomma, låt hundra tankeskolor tävla” som alluderade på de stridande staternas period (481–221 f.Kr) då flera tankeskolor fört en kamp om ideologiskt herravälde. För att visa att hans ideologi hade folkets stöd ville Mao se maoismen, liksom tidigare konfucianismen och daoismen, gå segrande ur en sådan strid. Men kritiken som strömmade in visade sig hårdare än förväntat. På Pekings universitet upprättades en ”demokrativägg” där regeringskritiska affischer sattes upp. Mycket av kritiken handlade om partiets försök att kontrollera intellektuella och kulturarbetare, samt att tidigare antihögerkampanjer hade varit alltför hårdföra.

Allra mest oroande för ledarskapet var den betoning som kritiken lade på statsskicket – en tydlig längtan efter öppenhet och demokrati hade uppdagats – men också den kritik som riktades direkt mot Mao Zedong själv. Såväl inom som utanför partiet varnade för att en personkult hade börjat växa fram kring dess ordförande. Detta var en av anledningarna till att Mao i viss utsträckning fick se sin makt försvagad under den här perioden. Liu Shaoqi, som utsetts till president 1959, fick tillsammans med Deng Xiaoping ansvaret att överse de reformer som skulle stärka ekonomin efter den misslyckade andra femårsplanen.

I vad som kan ses som en strategi för att återta greppet om makten och befästa sin ställning i partiet började Mao under 1960-talet gradvis rikta in sig alltmer mot kulturen och dess inverkan på den allmänna opinionen. Att kulturevolutionen skulle bli en attack mot litteratur och konst fanns det tidiga indikationer på.

1959 hade författaren Wu Han publicerat pjäsen *Hai Rui avsätts från sitt ämbete*, ett historiskt drama om en ämbetsman under Mingdynastin som fängslas efter att ha kritiserat kejsaren. Mao hade till en början berömt pjäsen, men ändrade åsikt efter att den börjat tolkas som en allegori för den förra försvarsministern Peng Dehuais öde. I *Mao's Last Revolution* (Harvard University Press, 2006) skriver McFarquhar och Schoenhals att Mao, trots att han öppet fortsatte att berömma pjäsen, bakom kulisserna lät sin hustru Jiang Qing och den kände litteraturkritikern Yao Wenyan publicera en artikel som fördömde den. En grupp ungdomar på Qinghua-universitetets högskola som kallar sig ”rödgardister” lät sig inspireras av detta.

Ungdomarna på Qinghua anklagade sin egen ledning och ledningen vid Pekings universitet för att vara ”elitistisk” och ”borgerlig”. Trots att de tillrättavisades av skolan fick de redan från början ordförandens stöd. När Mao höll sitt första tal till rödgardisterna på Himmelska fridens torg i augusti 1966 bar han deras uniform, och gick så långt som att ta ställning för dem mot partiet. Under kulturevolutionen skulle propagandan uppmuntra ungdomar att kritisera den gamla världen, att krossa den och bygga en ny värld med maoismen som grund. Personkulten kring Mao tog fart på allvar samtidigt som partiet hamnade i skymundan. Ungdomen mobiliserades – det är genom den som ”revolutionen skall fortgå”.

I ”sextonde maj-rapporten”, en sammanfattning av det ideologiska rättfärdigandet av kulturevolutionen, hette det att representanter för bourgeoisien hade smugit sig in i partiet, regeringen, armén, och kultursfären. De var kontrarevolutionära revisionister

som ämnade störta proletariatets diktatur. Med denna, och rödgardisterna, i ryggen var det fritt fram för Mao att ställa in siktet på kritiska röster inom partiet. Återigen tog han fasta på idén att revolutionen var en ständigt pågående kamp, och med rödgardisterna lyckades han mobilisera en ny generation revolutionärer. Han insisterade på att det var dessa, och inte de gamla partikadrerna, som verkade

i maoismens ”sanna” anda. Ledarskapet, undantaget Mao själv, hade rört sig allt för långt bort från sina revolutionära rötter.

Med denna retorik fortsatte Mao Zedong att rättfärdiga sitt styre och hålla ett järngrepp om makten fram till sin död 1976. Men ett problem kvarstod – successionsordningen.

Ytterligare en lärdom ur *Zizhi tongjian* som Yuhua Wang identifierar är att *kejsare som utser en kompetent och lojal arvinge lever längre*. 1969, samma år som kulturevolutionen officiellt avslutades (även om den i praktiken kan sägas fortgå till Maos död), blev Lin Biao Maos andre man i partiet. Samtidigt ökade klyftan mellan Lin Biaos läger och de partimedlemmar som var allierade med Maos hustru Jiang Qing. Trots att han utsett honom till sin efterträdare började Mao oroas sig för Lin Biaos ökade makt, och 1971 omkom ”arvingen” tillsammans med sin familj i en flygolycka, troligen under ett försök att fly till Sovjetunionen.

Maos två första efterträdare, Liu Shaoqi och Lin Biao, hade visat sig illojala och hans slutgiltiga val, Hua Guofeng, skulle visa sig alltför svag för att behålla makten. Istället blev Deng Xiaoping de facto ledare 1978, och de ekonomiska reformer som han inledde skulle komma att föra in landet på en ny bana, allt längre bort från Mao Zedongs ursprungliga filosofi.

Rebecka Eriksson är fil dr i kinesiska.

Ett förorättat folk

Känslan av nationell förödmjukelse är en stark drivkraft i kinesisk politik.
Men konsekvensen blir en negativ nationalism som gör
att Kina inte känner sig självt.

Av Lars Peter Fredén

Vad är det för mentalt bagage som kinesiska politiker, generaler, akademiker och diplomater bär med sig när de betraktar och agerar i världen.

I denna essä hävdas att en av de tyngsta kappsäckarna är en särskild form av nationalism, som här ska kallas *ressentimentsnationalism*. Ressentiment betyder ju enligt ordboken "känslan av att vara förorättad". En sådan nationalism är något annat än till exempel amerikansk patriotism, som segervisst förkunnar amerikanska värden även utanför landet. Det är också något annat än Heidenstamsk nationalromantik.

Nationalism har varit drivkraften för den kinesiska revolutionen sedan början av nittonhundratalet. Den är alltjämt bestämmande för mycket i kinesisk politik, i synnerhet för utrikespolitiken. Många samhällen har använt nationalismen som mobiliserande kraft. Att påpeka att detta gäller även Kina kan te sig överflödigt. Men den kinesiska nationalismen skiljer sig på några viktiga punkter från de flesta andra länders.

Nationalismen som politisk ideologi är en produkt av Europas 1800-tal. Till Kina infördes den av Sun Yat-sen, som presiderade över revolutionen 1911, och som mycket riktigt studerat och bott en stor del av sitt liv utomlands. Dessförinnan hade Kina, lika lite som andra förmoderna samhällen, känt till nationalismen. Vad som präglade Kina var istället något som skulle kunna kallas "kulturalism".

Dess grund var övertygelsen att ingen annan kultur kunde mäta sig med Kinas. Denna övertygelse var så självklar att den inte behövde framhåvas eller definieras i förhållande till något annat.

Kulturalismen utgick från seder och bruk, språk samt ideologi och statsskick (det vill säga konfucianism). Den som anammade dem betraktades som "kines". Kina var en civilisation, inte ett land.

Den klassiska kinesiska kulturalismen var inte fokuserad på absoluta företeelser som gränser, territorier eller (åtminstone inte uttryckligen) etnicitet. I motsats till i Europa blev religion heller ingen skiljande faktor mellan kineser och barbarer, därför att den kinesiska kulturkretsen aldrig var monoteistisk.

Ramarna för det klassiska Kinas relationer till sina grannar slogs naturligtvis i sista hand fast genom krig, men dessförinnan och därefter kodifierades de i elastiska och vid behov mångtydiga

ting som ceremonier och titlar. Form borde visserligen vara ett uttryck för innehåll, men om så inte var fallet – därför att utlänningarna var för starka och Kina för svagt – kunde hovet i Peking leva med det också. Så länge barbarerna kom med sin tribut rådde ordning i världen.

När Kina vid förrförra sekelskiftet importerade den västerländska nationalismen innebar det därför en insnävning. Från att ha sett sig som centrum i världen började Kina nu se sig som en stat bland många andra. Visserligen som den största och högst stående av alla stater, men ändå: en stat bland andra. Det innebar en avsevärd sänkning av pretentionerna.

I Europa innebar den nationalistiska ideologin ett uppvaknande, en upptäckt av det specifika med den egna kulturen och ett förhållande till den egna identiteten, hur denna nu definierades. Från att ha varit en del av något större – av det habsburgska riket, Osmanska väldet eller Tsardömet – såg sig nu tjecker, egyptier eller letter istället som unika och självmyndiga. I andra fall – Tyskland och Italien är väl de bästa exemplen – samlade nationalismen istället tidigare splittrade folk. Båda sorternas förändringar uppfattades som förbättringar jämfört med tidigare ordning.

Efter denna exkurs till kejsardömet, åter till nationalismen i dagens Kina.

Det som först slår en utomstående betraktare är den starka känslan av att ha förödmjukats. Förklaringen kan tyckas självklar. Som den officiella historieskrivningen aldrig tröttnar på att inskräpa, utsattes Kina för ett "århundrade av förödmjukelser", med början i första opiumkriget 1839–42. Den hänvisar till traktatamarna, till extraterritorialiteten, inflytelsesfärerna och de arrendedområden som etablerades i Kina av vissa kolonialmakter. Till detta läggs förlusten i 1894–95 års krig mot Japan om Korea samt naturligtvis Japans ockupation av Manchuriet 1931–1945 och av större delen av övriga Kina 1937–1945.

Vad är en rimlig bedömning av denna historieskrivning?

Det är ingen tvekan om att den västerländska och japanska imperialismen var förödmjukande för den kinesiska eliten. Den skulle ha varit förödmjukande för varje land. Men Kina stod inte >>

DEN KINESISKA IDÉN

Nationens förödmjukelser får inte glömmas.

FOTO: GETTY IMAGES

i särklass som offer för imperialismen i Asien. Snarast tvärtom. Kina var aldrig en koloni (som till exempel Indien). Landet klarade sig bättre än kanske någon annan stat i Asien med undantag för Japan och Thailand.

Ändå understryks den imperialistiska erfarenheten mer i Kina än i något annat asiatiskt land (med undantag för Nordkorea). Den framställs inte bara som en särdeles förödmjukelse utan som ett av de viktigaste skälen till att Kina på 1800-talet var så efterblivet. Förödmjukelserna från det dryga seklet 1839 till 1949 berättas gång på gång – i böcker, på tv och i de politiska ledarnas tal.

Inte minst berättas den i skolan. Så snart barnen lärt sig att hjälpligt läsa sker lektionerna under devisen 勿忘國恥 *wu wang guochi*, vilket betyder: "Glöm inte nationens förödmjukelser."

Få länder tycker om att tala om sina förödmjukelser. Kina hör till undantagen: där vårdas de ömt. Det är så anmärkningsvärt att det kräver en förklaring.

En är att kontrasten mellan kejsardömet's forna storhet å ena sidan och å den andra snabbheten och totaliteten i dess kollaps blev för stor. Att söka orsakerna i den egna kulturen blev i längden en alltför plågsam process. Man grep efter utifrånkommande faktorer.

Kinesiska intellektuella stod vid slutet av 1800-talet inför uppgiften att acceptera att en civilisation som med korta undantag varit den dominerande i sin del av världen sedan åtminstone 200-talet före vår tideräknings början, som under större delen av sin existens faktiskt på många sätt varit världens mest framstående och som var och är världens äldsta kontinuerliga på samma plats; att acceptera att den civilisationen inte längre var världens främsta, utan istället bräckligare än de flesta och att detta inte bara berodde på ett tillfälligt svaghetstillstånd utan kanske på att det var något grundläggande fel med det egna samhällsbygget, både som idé och som utförande.

Det är lätt att känna medkänsla med tänkande kineser när de konfronterades med denna misstanke. Många gav också upp. De ägnade sig istället åt att på ett världsfrämmande vis odla olika aspekter av den klassiska kulturen, som kalligrafi, poesi och måleri. Andra sökte sig tillbaka till de konfucianska klassikerna och försökte i deras gamla texter finna moderna svar.

Äter andra studerade utländsk teknologi, men i syfte att stärka och försvara den kinesiska civilisationen, inte att omstöpa den. Denna strävan formulerades redan på artonhundratalet genom begreppen 體 *ti* och 用 *yong*, där *ti* stod för "essens" och *yong* för "tillämpning". Tanken var att man skulle låna det omedelbart nyttiga utifrån, utan att förändra Kinas särart. Att ifrågasätta konfucianismen, kejsarens roll eller imperiets styrelseformer var det inte tal om. Tvärtom. Parallellerna till dagens ekonomiska och teknologiska modernisering i hägnet av politisk konservatism är uppenbara.

1911 kollapsade kejsardömet under sin egen tyngd. Kina fick en president, svaga regeringar och slutligen ett krigsherrevälde.

1919 intar en särskild plats i Kinas moderna historia. "Fjärde-majrörelsen" det året syftade till reformer främst inom kulturens område, bland annat att man borde skriva som folk talade istället för att använda det klassiska skriftspråk som ingen talat på minst

2 000 år. Men rörelsen innebar också det definitiva genombrottet för nationalismens idé och den införde begreppen demokrati och mänskliga rättigheter i Kina.

En av de många tankeströmningar som introducerades under denna period var marxismen. Kommunistpartiet grundades i Shanghai 1921.

Man kan fråga sig hur något så okinesiskt som marxismen kunde slå igenom i Mittens rike. Proletärer var det liksom i Ryssland ont om. Idén om klasskampen gick stick i stäv mot konfucianismens ideal om harmoni och vördnad för släktskap, förfäder, ålder och etablerade hierarkier. På ett mycket okinesiskt vis framställdes det förflutna som något man borde övervinna snarare än lära av.

Men det fanns också likheter mellan modern marxism och kejsartidens etos. Främst bland dem var det elitistiska draget, det vill säga den unika roll som marxismen (i sin leninistiska skepnad) gav intellektuella. Detta stämde som hand i handske med den roll de lärda byråkraterna haft i det klassiska Kina. Liksom konfucianismen (och buddismen) stödde sig marxismen också på vördade skrifter som man borde citera och helst lära sig utantill.

Ännu en faktor som gjorde marxism-leninismen attraktiv var den raka väg den verkade utstaka från elände till fullkomlighet

och harmoni, särskilt som den kombinerades med löftet att om man bara till punkt och pricka följde instruktionsboken så skulle målet uppnås tämligen snabbt.

"Liksom konfucianismen (och buddismen) stödde sig marxismen också på vördade skrifter som man borde citera och helst lära sig utantill."

Slutligen framställde sig marxismen som en vetenskap, och det ordet hade en särskild och positiv laddning i Kina vid denna tid (och fortfarande).

Det var vetenskap som Västerlandet hade men kejsardömet saknat, och skillnaden ansågs förklara västs styrka och Kinas efterblivenhet.

Dessa marxism-leninismens egenskaper – den skenbara vetenskapligheten, den förförande enkelheten och den särskilda roll den gav åt intellektuella – har som bekant attraherat andra än kineser.

Men det som gav marxismen en sådan dragningskraft i Kina var att den på en gång var västerländsk och antivästerländsk.

Västerlandet hade hög status: det hade, som sagt, vetenskapen. Samtidigt var ju Kina egentligen världens främsta civilisation och ett anammande av västliga värden i stor skala var uteslutet, särskilt som väst hade förödmjukat Kina.

Marxismen kritiserade den västliga civilisation och den gjorde det inifrån. Om Kina anammade den skulle landet i ett slag bli vetenskapligare och modernare än något annat land, med undantag för Ryssland – där ju en marxistisk revolution nyligen utbrutit. Det skulle på sätt och vis bli mer västerländskt än Västerlandet självt. Kina kunde därigenom återerövra sin plats som världens främsta civilisation, bäraren av unika egenskaper och insikter samt ett mönster för andra.

Den marxism som kinesiska intellektuella mötte vid nittonhundratjugotalets början kom i leninistisk förpackning. Det stärkte dess drag av elitism. Lenins teori om ett centralstyrt parti under en stark ledare besjälad av en ideologi med anspråk på allvetenhet, allmakt och unikheter var som en spegel av hur kejsardömet fungerat.

Men leninismen bidrog med ännu en vital pusselbit, nämligen teorin om imperialismen. Den är ofta förbisedd när det gäller att

DEN KINESISKA IDÉN

förklara Kinesiska kommunistpartiets historiesyn. Låt mig därför dröja ett tag vid Vladimir Iljits tankar.

Sin teori om imperialismen utvecklade Lenin i pamfletten *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*, som han skrev i Zürich 1916. I denna skrift utsträckte han teorin om kapitalismens utsugning av proletariatet till kolonialmakternas exploatering av kolonierna. Det var kolonialmakternas fel att till exempel Kina var så efterblivet.

För många kineser måste detta ha varit ett trösterikt budskap. Kinas svaghet berodde inte på för mycket eller för lite konfucianism, på Qingdynastiens administrativa svagheter eller något annat grundläggande fel i den klassiska kinesiska idévärld som naturligt nog fortfarande präglade de flestas tänkande. Förklaringen låg istället i den västerländska imperialismen och i Västerlandets skadliga inflytande överhuvudtaget.

Kinesiska kommunistpartiet verkar fortfarande hysa den uppfattningen, trots att världen i grunden förändrats sedan traktathamnarnas tid. Under ytan har en bild av Kina som omgivet av en fientlig omvärld dröjt sig kvar.

Det är anmärkningsvärt. Få länder i världen är väl mindre hotade utifrån än Kina. I strikt säkerhetspolitisk mening, vill säga; annorlunda ter sig saken om man inkluderar ideologiska hot. Det är också vad partiet innerst inne menar när det talar om omvärldens fientliga hållning.

Skälet till att kommunistpartiet vårdar bilden av det hotade Kina är naturligtvis att den motiverar dess fortsatta maktinnehav.

Ty om Kina är hotat behöver det en försvarare. Ingen är bättre lämpad än ett parti vars ideologi alltid understrukit hotet utifrån, därtill ett parti som under trettio- och fyrtiotalen faktiskt också framgångsrikt bekämpade en utländsk inkräktare. (Visserligen var det Kuomintang under Chiang Kai-shek som svarade för den absolut största försvarsinsatsen men från det bortses givetvis.)

Denna syn på världen motiverar inte bara kommunistpartiets fortsatta maktinnehav utan också sättet att utöva denna makt. Ty när nationen är hotad kan det inte hjälpas om individer kommer i kläm. Opposition mot partiet blir förräderi mot nationen. Helt följdriktigt har den nationalistiska förkunnelsen kraftigt förstärkts efter massakern på Himmelska fridens torg 1989.

Nationalismen i Folkrepubliken är negativ. Den vill förhindra mer än att bidra. Den vill att Kina ska bli starkt och rikt men den har vaga begrepp om vad denna styrka skall användas till – än mindre vilka *värden* det starkt Kina ska representera.

En konsekvens av ressentimentsnationalismen är att Kina inte känner sig självt. Partiets historiesyn lägger sin förlamande hand över all historievetenskap. Det gäller naturligtvis alldeles särskilt för tiden efter 1949.

Kommunistpartiet har ännu inte erkänt vidden av hungersnöden 1959–1961 – världshistoriens största – än mindre erkänt att den berodde på politiska beslut snarare än missväxt. Förtrycket av litteratur och all kultur från Maos tal i Yan'an 1942 och framåt har förstås inte heller fått belysas. Inte heller antihögerkampanjen 1957. Ej heller massakern vid Himmelska fridens torg. Maos roll i Kinas historia får inte öppet belysas.

En annan konsekvens av partiets historiesyn är en förvrängd uppfattning av det klassiska arvet.

Detta är tragiskt, ty nu mer än någonsin behöver Kina sin historia. Landet måste, som alla länder, veta hur det blivit vad det blivit. I det värdevakuum som så uppenbart råder finns ett behov av att åter belysa klassiska idéströmningar för att undersöka vilka av dem som möjligen är användbara idag. Här kan man notera att Kinas kulturarv även rymmer källor till öppenhet och demokrati. Inte så många kanske, men de finns.

Förån 1949 till ungefär 1980 var partiet fientligt till det klassiska arvet. Det var som bekant inte bara en intellektuell hållning utan den kom till praktiskt uttryck i storskalig förstörelse av byggnader, dokument, föremål och traditionsbärare. Förstörelsen av arkitektur pågår fortfarande, i accelererande takt, som en del av Kinas modernisering. Den är fullständigt enorm, och till stor del onödig. Det är fråga om inget mindre än ett kulturellt självmord.

Den som något känner det klassiska arvet och vad det kunde avkasta idag om det öppet fick dryftas, ifrågasättas, firas och omtolkas kan inte undgå att känna sig bestulen. Inte bara Kina behöver den kinesiska kulturen.

Den intensiva och ständiga nationalistiska propaganda som finns i Folkrepubliken idag riskerar att i en kris-situation göra ledningen till offer för sin egen retorik. Det är lätt att se hur beslutsfattandet i ett skarpt läge kan bli irrationellt. Det gäller Taiwan, men även Japan och USA.

Det är allmänt sett lätt att se vilken frestelse vulgärnationalismen kan bli om den ekonomiska utvecklingen i

”Partiets historiesyn lägger sin förlamande hand över all historievetenskap. Det gäller naturligtvis alldeles särskilt för tiden efter 1949.”

Kina skulle tappa fart.

Nationalism måste inte i sig vara skadlig. Tvärtom kan den vara ett civiliserat sätt att mobilisera medborgarna till politiskt deltagande i det egna landet och att skapa förutsättningarna för statens konstruktiva samarbete med andra länder.

En sådan nationalism, som är positiv och inte väjer för egna brister, även när de påtalas av andra, kallas patriotism. Den är vad Kina skulle behöva.

Denna artikel utgår ifrån en rapport hem till UD som jag skrev under tjänstgöring vid ambassaden i Peking i början av förra decenniet. Analysen har förblivit aktuell. Det är lite underligt, och ganska nedslående. Sedan rapporten skrevs har Kina skördat framgångar inom snart sagt all mänsklig verksamhet. Kinas medborgare och ledning har otaliga anledningar att känna sig stolta. Beundran för vad Kina uträttat sedan reformpolitikens inledning 1978 överstiger trots allt den kritik som landet också utsätts för. Men ändå lever ressentimentet kvar, såväl hos dess ledare som hos vanliga kineser – vilket jag kunnat konstatera gång på gång hos mina bekanta i Peking och under mina cykelturer genom landet.

Den enda skillnad jag kan se jämfört med för 18 år sedan är att till ressentimentet nu lagts några ordentliga portioner triumfalism. Det är nog ingen bra legering.

Lars Peter Fredén var 2010–2016 Sveriges ambassadör i Peking och 1998–2002 minister vid samma ambassad. 1980–1982 var han student vid i tur och ordning Shandongs och Pekings universitet.

Partiet kommer först.

FOTO: TT

Xi står mot Xi

Xi Jinping lovar fortsatta reformer och ökad ekonomisk öppenhet. Frågan är om det går ihop med hans krav på partiets fortsatta maktmonopol.

Av Börje Ljunggren

Den 10 april höll president Xi Jinping, Kinas mäktigaste ledare sedan Mao, ett stort tal om Kina och dess roll i världen på Boao Forum for Asia, landets Davos, på ön Hainan. Kina kommer, försäkrade Xi, att fortsätta på reformernas väg och öppna upp ekonomin mer. Budskapet var ett svar på den växande kritik som landet mött för bristen på ömsesidighet i de ekonomiska relationerna med omvärlden, och på hoten om ett handelskrig som Kina, utan att rädas president Trumps protektionistiska kanonader, vill göra allt för att undvika. Beskeden var dock relativt vaga, och måste följas av handling. Då reformerna inleddes var Kina ett fattigt utvecklingsland nu är det – globaliseringens stora vinnare – en ekonomisk supermakt.

Vid kommunistpartiets 19:e partikongress i höstas var bärande teman att Kina under kommunistpartiets ledning var på väg att förverkliga sin pånyttfödelse och att tiden nu var inne att inta världens huvudscen. Illustrativt är att Xi direkt efter Boao-mötet begav sig till Syd kinesiska havet för att inspektera Kinas största flottmanöver någonsin.

Den dramatiska ekonomiska utvecklingen är grundvalen för denna historiska uppgång, men ekonomin är både dess styrka och Akilleshäla i ett drama om partiets, statens och marknadens roller. För Xi kommer partiet och maktinnehavet först. Samtidigt är han djupt medveten om att det ligger i Kinas eget intresse att fördjupa reformerna och bryta utvecklingen mot ett nollsummespel i förhållande till omvärlden. I Xis omedelbara omgivning finns flera framstående ekonomer. Ytterst handlar det om Xis egen kluvenhet. Xi står mot Xi. Ett grundläggande dilemma är att landets inre utmaningar är långt större än vad landets uppgång ger vid handen.

En naturlig utgångspunkt för bedömningen av tillståndet i reformprocessen är den ”reform och öppning” som Deng Xiaoping inledde för 40 år sedan, i november 1978, två år efter Maos död. Det skulle visa sig vara början på en radikal omvandling. Kulturrevolutionen (1966–76) hade fört Kina till vägs ände och landet låg långt efter Östasiens framväxande tigerekonomier. Nu gällde det att ”komma ikapp”.

Kulturrevolutionen framtvingade, ironiskt nog, ett nytänkande. Det stod helt klart för Deng att en planekonomi aldrig kunde bli effektiv. Marknaden med dess prisbildning måste ges en roll.

Det viktiga var inte, förklarade Deng, vilken färg en katt hade utan om den kunde fånga råttor.

Eran av ”reform och öppning” lanserades med en kampanj om ”de fyra moderniseringarna” – industri, jordbruk, forskning och försvar. Från sina håll framfördes krav på en femte modernisering – demokrati – men det avvisades kategoriskt. Kommunistpartiet skulle återupprättas, inte kastas in i några experiment som kunde äventyra dess historiska roll. Landet skulle förbli en partistat.

Omläggningen skulle inte ske över en natt utan steg för steg. Fotfästet fick aldrig gå förlorat. Man skulle känna varje steg som då man vadande korsade en flod.

Helt centralt var att bryta den ekonomiska isoleringen gentemot omvärlden, få in utländska investeringar och exportorientera ekonomin. Man hade ett överflöd av arbetskraft men inget kapital, ingen modern teknologi och ingen som helst koppling till de globala produktionskedjorna.

Ett avgörande steg var att upprätta ekonomiska zoner för utländska investeringar, inledningsvis skor, kläder och andra enkla produkter men snart också elektronik och mycket, mycket annat. Exporten började, från en ringa bas, växa med 20 procent per år.

En gigantisk migration från landsbygd till kuststäder inleddes med Shenzhen en ort nära Hongkong, före reformerna en liten marknadsstad på cirka 30 000 invånare, som symbol. Idag har staden över 10 miljoner invånare, till betydande del så kallade migrantarbetare, som ofta alltjämt är skrivna på sina födelseorter, utan stadsbornas rättigheter.

Det totala antalet migrantarbetare uppgår till närmare ofattbara 250 miljoner. Utan deras försakerelser för möjligheten till ett bättre liv skulle Kina inte blivit världens fabriksland. De saknar helt fackliga fri- och rättigheter men idag är många av dem inte »

längre uselt betalda "urbana bönder" som bara förser västvärlden med billiga konsumtionsvaror.

Just Shenzhen är också säte för telekomjätten Huawei, som gjort livet surt för Ericsson, och Taiwanägda Foxconn, vars en miljon anställda och allt fler robotar sätter ihop Apples smarta telefoner och Ipad.

Idag är Kina inte bara ikapp, utan sedan 2014 världens största ekonomi mätt i köpkraft (PPP) och inte bara världens största exportnation utan också världens ojämförligt största utrikeshandelsnation i varor och världens näst största utlandsinvestorare. Inget annat land har haft tillnärmelsevis lika stor glädje av globaliseringen som det tidigare helt slutna Kina. Kinesiska företag är en given del av de globala produktionskedjorna.

1983 lanserade Deng för första gången begreppet "socialism med kinesiska förtecken". Fram till 1989 rådde ett betydligt öppnare klimat än idag, men i och med massakern på Himniska fridens torg lades fokus på partiets konsolidering. Inom kommunistpartiet fanns djupt delade meningar om vilken väg partiet borde välja. Nyckelpersoner förordade återgång till planekonomi, men det var inte Dengs uppfattning och 1992 gjorde han så sin berömda resa till Guangdong, hans "Södra resa", där han deklarerade nödvändigheten av fördjupade reformer. En process inleddes som inom knappt ett decennium resulterade i Kinas inträde i WTO, ett avgörande steg i integrationen i den globala produktionsordningen. President Bill Clinton spelade en central roll i förhandlingarna om inträde och det var han och Kinas mycket handlingskraftige premiärminister Zhu Rongji som år 2000 tillkännagav att det var

"Det viktiga var inte, förklarade Deng, vilken färg en katt hade utan om den kunde fånga råttor."

Världens största stållexportör.

FOTO: CHINA DAILY/

ett faktum. I mars samma år förklarade Clinton i ett tal att avtalet inte bara låg i USA:s ekonomiska intresse utan också i dess vidare intresse eftersom det utgjorde den bästa möjligheten att påverka Kina i positiv riktning. Den snabba internetutvecklingen, bedömde Clinton, skulle ha djupgående effekter på mänskliga rättigheter och frihet. Att förhindra det vore som att "spika upp en jellopudding på en vägg".

Riktigt så har det inte gått. Internet har inte, trots 750 miljoner användare, blivit den oövervinnliga "world wide web" som Clinton förutspådde. Kinas ekonomi är ännu mycket större än någon då kunde ana, men partistaten har befasts.

Den globala finanskrisen år 2008 kom som en chock för de kinesiska ledarna. Vad skulle hända om ekonomin hamnade i ett kristillstånd, och om tiotals miljoner migrantarbetare blev arbetslösa? Svaret blev att öka de redan extremt höga investeringarna och att göra det med hjälp av kraftig kreditexpansion. En fullt rimlig kortsiktig lösning, men den blev kronisk, och utan att åtföljas av ekonomiska reformer. Den samlade skuldbördan, till stor

del för statsföretag och lokala förvaltningar, mer än fördubblades under det följande decenniet och närmar sig idag 300 procent av BNP, en klart riskabel nivå. Vad värre var, investeringarna gick till allt mindre angelägna motorvägar och annan infrastruktur och till en osannolik expansion av kapaciteten på stål, aluminium, cement, skeppsbyggnad, bostäder och en rad andra sektorer. Ett klart systemfel. Europeiska handelskammaren i Kina konstaterade våren 2016 i en uppmärksam rapport, "Overcapacity in China. An Impediment to the Party's Reform Agenda", att kreditexpansionen hade stött en utbyggnad av den industriella kapaciteten "utan samband med utvecklingen av reell marknadsefterfrågan". Expansion hade skett i en fartblind, korrupt maktkultur obesvärat av avkastningskrav och riskanalys där tillväxt belönades, och det gällde att sko sig, inte minst på provins- och lokal nivå. Sällan har så mycket kapital förslösats på ohållbar kapacitetssupplyggnad!

Störst var överkapaciteteten inom cementindustrin. 2014 hade kapaciteten vuxit till över tre miljarder ton, närmare en miljard mer än vad som utnyttjades. Cement är dock inte någon global strategisk handelsvara. Betydligt allvarigare var det gigantiska överskottet inom stålindustrin. Sedan 2004 hade kapaciteten inom den kinesiska stålindustrin tredubblats. Under perioden 2004–14 ökade den globala produktionen med 57 procent. Kina svarade för 90 procent av hela den ökningen. Idag står landet för hälften av den globala produktionen, mer än dubbelt så mycket som de fyra närmast största ståltillverkarna – Japan, Indien, USA och Ryssland – tillsammans. På 1990-talet importerades stål. Idag är Kina världens största stållexportör, även om exporten är mindre idag än för ett par år sedan. I den expansionen ligger en viktig strukturell förklaring till dagens handelskrig, om än långt mindre viktig än de immaterialrättsliga frågorna (IPR) och de amerikanska anklagelserna mot Kina för massiv stöld av teknologi.

Den kinesiska ekonomin fortsatte samtidigt, trots finanskrisen, att växa med 10 procent per år, i kontrast mot västvärldens kräftgång. Finanskrisen visade, konstaterade man, att

DEN KINESISKA IDÉN

västvärlden inte satt inne med lösningarna. Kina måste gå sin egen väg. Partiets budskap blev alltmer nationalistiskt.

2012, då Xi Jinping vid den 18:e partikongressen valdes till kommunistpartiets ledare, befann sig partiet dock i ett krisartat tillstånd med ett dramatiskt maktspel inför öppen ridå och korruptionsskandaler utan like. Xi såg som sin yttersta mission att säkerställa partiets maktställning på samhällets alla områden med försvarmakten, följdriktigt, som den yttersta garanten. Xi byggde snabbt, med en anti-korruptionskampanj som ett effektivt vapen, upp en maktställning som ingen kunnat förutse och blev "the Chairman of Everything".

Vid sitt tillträde formulerade Xi "drömmen om Kinas pånyttfödelse". Kina skulle träda in på världsscenen med egna initiativ som den gigantiska satsningen på nya sidenvägar till lands och till havs (BRI). Samtidigt skulle partistaten fördjupas.

Deng Xiaoping: inledde reformerna.

FOTO: BETTMANN/GETTY IMAGES

Denna utveckling kulminerade på den 19:e partikongressen där Xis "tankar om socialism med kinesiska särdrag för en ny era" skrevs in i partistadgan, tillika hans namn. Därmed intog Xi en lika upphöjd position som Mao och Deng i partiets firmament, och faktiskt av högre dignitet än Deng som inte bidrog med "tankar" utan bara med "teori", och vars namn inte skrevs in förrän efter hans död år 1997.

Genom sin upphöjelse i partistadgan kunde Xi förbli landets yttersta ledare på livstid och vid Nationella folkkongressen i mars 2018 undanröjdes också 10-årgränsen för innehav av presidentposten. Hur länge han kommer att inneha nyckelposter i partiet, försvarsmakten och staten återstår att se. Deng var under sina sista år som landets oomtvistade ledare bara ordförande i Kinas bridgeförbund. Xis ambitioner torde vara större än så.

I ett berömt tal till politbyrån år 1980 kritiserade Deng "överkoncentrationen av makt som oundvikligen skulle leda till koncentration av makten i några få händer – vilket i sin tur skulle leda till misstag". Mao var ett varnande exempel.

En ny "huvudmotsättning" som lyftes fram av Xi vid den 19:e kongressen är den mellan "obalanserad och inadekvat utveckling och folkets ständigt växande behov av ett bättre liv".

Men, detta bättre liv ska rymmas inom partistaten. Rättssystemet ska utvecklas, inom partistaten, utan grundläggande fri- och rättigheter.

Demokrati finns eftertryckligen inte längre på dagordningen, kontrollstaten byggs ut, inte minst virtuellt.

Xi är mäktigare än någon ledare sedan Mao, Kina har uppnått en aktad och fruktad ställning i världen och Xi är populär i breda folklager. Ändå kräver "stabiliteten", i ett alltmer pluralistiskt samhälle, ständigt nya kontrollåtgärder. Under hans år vid makten har Kina utvecklats till en virtuell kontrollstat. Internetteknologin har blivit maktens redskap i internetsuveränitetens tid. Medborgarna kan leva trygga i vetskapen att landet idag har 180 miljoner övervakningskameror, en på var sjunde invånare. I denna ordning ska den kinesiska drömmen om nationens pånyttfödelse förverkligas.

Idag har Alibaba, världens största e-handelsföretag, 400 miljoner registrerade och klassificerade kunder. Folkrepubliken ska inte vara sämre och ett socialt värderingssystem byggs snabbt upp med ansiktsidentifiering som en viktig del. Går man mot röd gubbe är man genast identifierad. Går man i någon mening mot systemet är riskerna uppenbara.

Helt klart är att Xi inte är den reformist, som många hoppades utan drivs av en idé om Kinas storhet och partiets orubbliga ledning. Demokrati beskrivs som ett av sju hot. Kinas politiska system är, har Xi nyligen förklarat, ett stort bidrag till vår civilisation.

Deng ville minska partiets direkta närvaro i förvaltning och institutioner. Det var grunden för de ansträngningar att separera stat och parti som kulminerade vid 1987 års partikongress. Partiets kadrer och statliga tjänstemän som utförde professionellt arbete skulle separeras. Sedan massakern vid Himmelska frideas torg två år senare befann sig dessa idéer i ett slags limbo tills Xi tog död på dem. Nu ska partiets finnas överallt, även i utländska företag. Parti och stat lever i en symbios med partiet naturligen överordnat. I idén om separation fanns en kontradiktion, om partiet inte såg demokrati som ett långsiktigt mål. Så är avgjort inte fallet. Det kinesiska systemet är ju, har Xi uttryckligen konstaterat, överlägset.

En oundviklig fråga är hur ett sådant system kan förenas med en effektiv socialistisk marknadsekonomi med världen som arena. Motsägelserna avlöser varandra.

Den ekonomiska utvecklingen har tvivelsutan lagt grunden för en uppgång som ställer världen inför en maktförskjutning av djupgående slag. Clintons förhoppningar om global konvergens har övergått i en utveckling mot växande divergens som i USA lett till en debatt om "How Washington got China wrong". I grunden ligger en amerikansk överskattning av den egna rollen.

Engagemangspolitikerna anses ha gett Kina orimliga fördelar och nu krävs ökad realism, mer muskler, och mer krav på ömsesidighet i de ekonomiska relationerna. Det hotande handelskriget, som bara har förlorare, är ett symptom på den strategiska misstro som oundvikligen kommer att prägla relationerna mellan Kina och USA. Den strategiska kinesiska satsningen på "Made in China 2025" har fokus på framtidens teknologi.

Det är länge sedan historien var så oavslutad för att travestera Fukuyamas förutsägelse om att slutet på kalla kriget och Sovjetunionens sammanbrott betydde "The end of history".

Börje Ljunggren är fil dr, fd ambassadör i Kina och författare till *Den kinesiska drömmen. Xi, makten och utmaningarna* (2017).

Röd stjärna över Europa?

Kinas anspråk på att vara en stormakt ses med allt större oro i västvärlden. Är rädslan befogad – eller bygger den främst på okunskap? Frédéric Cho reder ut frågan.

Av Erik Thyselius

Frédéric Cho besökte Kina för första gången redan 1980. Därefter studerade han på universitetet i Peking 1982–84 och planerade från början att doktorera i sinologi. Istället blev det en karriär inom finansvärlden som resulterade i sammanlagt 18 år i Kina och Taiwan. 2014 utkom han med boken *Kina enligt Cho*. Få personer i Sverige har förmodligen lika goda kunskaper om det moderna Kina som han. Idag driver Cho ett eget företag som arbetar med rådgivning. Axess stämde träff med honom på ett hotell i centrala Stockholm för ett samtal om den nya Sidenvägen, Trumps handelspolitik och varför Sverige har allt att vinna på bättre kunskaper om Kina.

Erik Thyselius (ET): Så sent som i somras reste regeringen med en stor handelsdelegation till Peking för att gynna svensk export och locka kinesiska investerare hit. Sedan dess har entusiasmen avtagit och kinesiskt ägande av svenska företag och infrastruktur problematiseras i ökande grad. Både Ulf Kristersson och Jacob Wallenberg (se intervju i *Di* 26/3) menar att vi måste ändra vårt förhållningssätt till Kina. Har Sverige varit naivt eller är reaktionerna överdrivna?

Frédéric Cho (FC): Jag tror det är en kombination av flera faktorer. En av dem är att Sverige är ett litet land och vår världsbild formas påtagligt av hur de stora amerikanska redaktionerna rapporterar om Kina. Det är i sig inget konstigt. Men man ska komma ihåg vem avsändaren är och vilket budskap som förs fram – inte minst med tanke på att den bilaterala relationen mellan USA och Kina kommer att bli alltmer spänd framöver.

Sedan märks Kinas framväxt på alla sätt och vis – vi ser det i form av ökad turism och ett växande intresse för olika projekt. I Sverige har vi inte alltid lyckats filtrera vilka av de här företagen som är trovärdiga och vilka som inte är det. Planerna på en hamn i Lysekil, höghastighetståget Oslo–Stockholm, tunneln Helsingborg–Helsingör och Dragon Gate (problemtyngt affärscentrum i Gävle, reds. anm.) är alla uttryck för kinesiska lycksökare som

duperat omgivningen att de här projekten har varit förankrade. Men de är inte delar i någon storslagen strategi.

ET: Så svaret på frågan är?

Det hela blir en semantisk diskussion om vi har varit ”naiva” eller inte. Jag menar snarare att vi har varit och fortfarande är okunniga om Kina, och att denna okunnighet bland annat tagit sig uttryck i form av naivitet och felaktiga förväntningar. I perioder har vi uppfattat att allt i Kina varit rena helvetet och andra perioder trott att allt från Kina är bra – sanningen befinner sig någonstans mittemellan. Detta i kombination med Pekings ökade framfart geopolitiskt och planerna på en ny Sidenväg har gjort att många i Sverige uppfattar att Kina tränger sig på. Resultatet är ett yrvaket agerande från svenskt håll.

ET: Hur bör en långsiktigt hållbar Kinastrategi se ut från svensk sida?

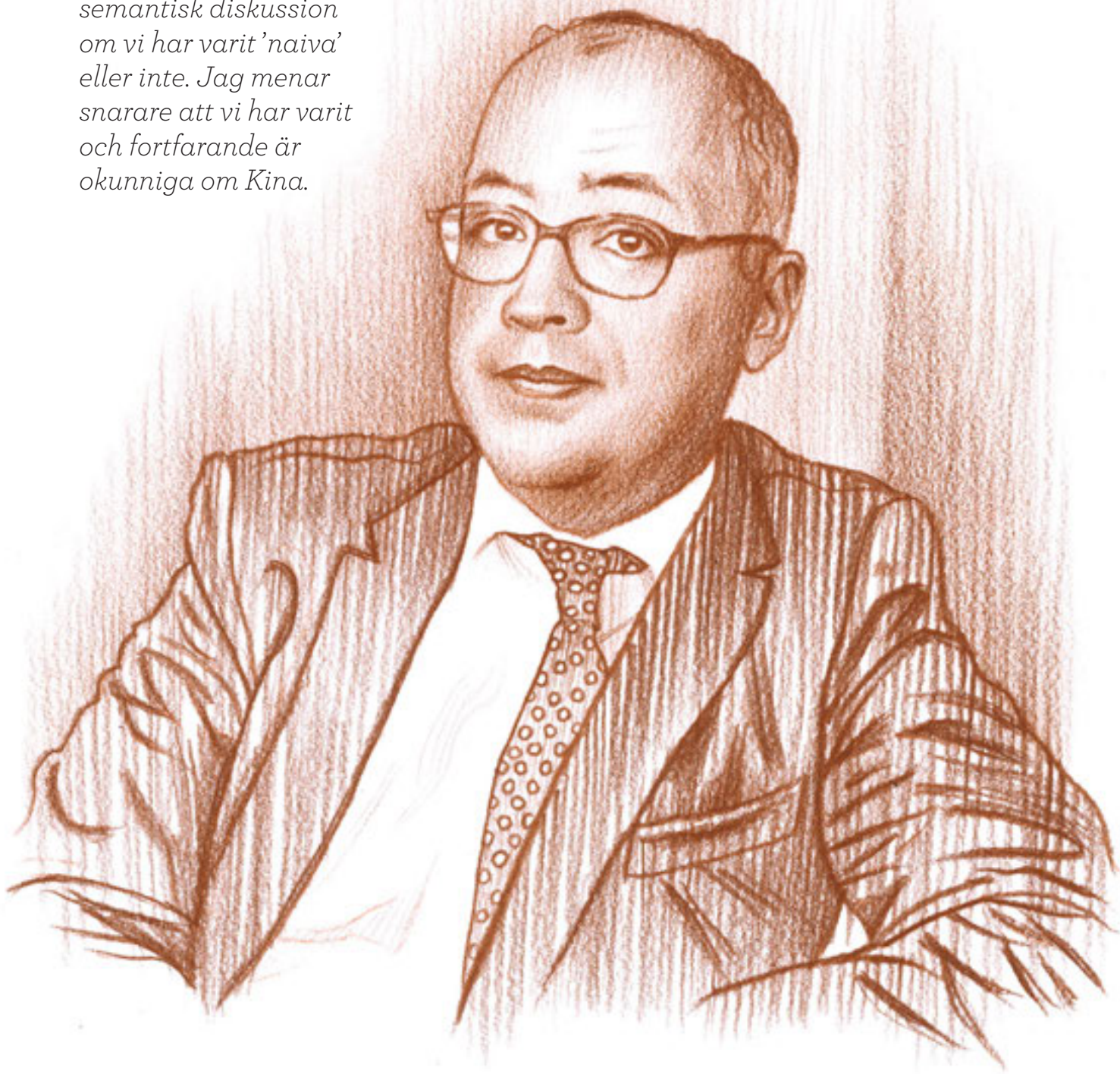
FC: För det första måste den bygga på dagsaktuell kunskap och komma från personer med insikt i de olika sektorerna i det kinesiska samhället: det handlar om vetenskap, näringsliv, kultur och så vidare. Det vi inte ska göra är att luta oss tillbaka och lita på utdaterad Kinaexpertis, som ofta bygger på andra- eller tredjehandskunskaper.

Dagens Kina är ett mycket dynamiskt land som drar åt olika håll – även om Kommunistpartiet gärna vill att landet ska uppfattas som en enhet. Men bakom fasaden finns alla möjliga viljor: alltifrån extremnationalism till en stark internationalism som gärna ser att Kina är en öppen och konstruktiv kraft i världen. För oss gäller det då att veta vilka hästar man ska satsa på – vilka företagsledare, investerare och i viss mån även politiker inom Kommunistpartiet har en positiv inställning till Sverige? För många kineser är vi ett föredöme – framförallt hur vi har organiserat välfärden, socialförsäkringarna och relationen mellan »

DEN KINESISKA IDÉN

”

*Det hela blir en
semantisk diskussion
om vi har varit 'naiva'
eller inte. Jag menar
snarare att vi har varit
och fortfarande är
okunniga om Kina.*

fackförbund och arbetsgivare. Även om allt inte är så perfekt som de tror.

ET: Hur stark är den ideologiska drivkraften bakom Kinas utlandsinvesteringar?

FC: Jag tror att det är flera spår som löper parallellt, där inte alla nödvändigtvis emanerar från Peking. En hel del investeringar har varit spontana initiativ, och om de ansetts framgångsrika och inte skämt ut landet så har Kommunistpartiet gärna solat sig i glansen från dessa. Men om de misslyckats och solkat bilden av "företaget Kina" så har staten varit snabb med att dra in lån och tillstånd.

ET: Hur är det med den nya Sidenvägen (samlingsnamnet på Kinas nya utvecklingsstrategi som i korthet handlar om att investera miljarder yuan i olika infrastrukturprojekt utomlands, reds. anm)?

FC: Det är ett projekt med en uppenbar politisk agenda. Typiskt för Kina är att man dragit igång en massiv kampanj och i denna slängt in mycket av redan pågående projekt. Men det väcker så klart frågor. Hur kommer Ryssland att reagera på längre sikt? USA? I EU ser vi redan en splittring mellan Visegrád-länderna och Västeuropa, som inte reagerat lika positivt på Kinas investeringar. Utmaningen för Xi är att genomföra projektet utan att det av omvärlden uppfattas gynna Kina alltför ensidigt.

ET: Och hur har han lyckats?

FC: Hittills har det varit blandade resultat. I Indonesien har Kina inte lyckats med att bygga höghastighetståg, vilket resulterat i att uppdraget gått tillbaka till den "gamla" handelspartnern Japan. För många länder i Asien har Sidenvägen inneburit ett bra läge för att spela ut olika stater mot varandra – man har kunnat ta in offerter från konkurrerande budgivare vilket pressat ned priser på infrastrukturprojekt.

Jag tror fortfarande många länder afunderar på "what's in it for us"? I länder i Afrika ser vi till exempel hur infrastrukturen onekligen har förbättrats, men att projekten inte alltid har lett till fler inhemska arbetstillfällen – det är kineser som utför jobbet. Det är en fråga som kommer att aktualiseras i allt fler länder i takt med att den nya Sidenvägen expanderar och innebär en utmaning för Xi.

ET: Borde Sverige införa något slags mekanism för att skydda sig mot, eller i vart fall granska, utländskt ägande i känslig infrastruktur?

FC: Ja, men då måste en sådan lösning gälla för alla. Arlanda Express är i huvudsak ägt av den kinesiska centralbanken, och det har fungerat bra. Samtidigt har vi arabstaternas investeringsfonder som äger olika företag utan att vi reagerar på det. Bara för att något ägs av kinesiska centralbanken behöver det inte vara av ondo. Det viktiga är att vi är smarta och får till en deal som gynnar oss genom att konkurransutsätta olika budgivare – om man ska bygga höghastighetståg är väl Kina en tänkbar budgivare, men Japans Shinkansen-tåg är en formidabel konkurrent med tanke på att de aldrig har haft en olycka. Fransmän och tyskar är också formidabla tågbyggare. Istället för att tro att vi bilateralt kan förhandla till oss en bra deal med Kina så ska vi alltid spela på marknadsekonomin sunda regleringseffekt, det vill säga konkurrensutsättning. Något som kineserna själva varit bra på.

ET: I den mån det går att åtskilja klandervärda respektive seriösa kinesiska företag som investerar utomlands – hur oberoende från staten är de företag som kan betecknas som seriösa?

FC: Det finns inget kausalt samband mellan seriositet och oberoende bland kinesiska företag som investerar utomlands. Många statliga företag – således sådana där kommunistpartiet/staten har ett kontrolläggande – agerar professionellt, medan många privata företag har agerat väldigt oprofessionellt utomlands. De viktiga kriterierna för mig är att bolagen ska ha "transaktionsvana", och ha en redan stark och etablerad marknadsposition på den kinesiska marknaden.

ET: I den globala debatten om frihandel får Donald Trump, på mer eller mindre goda grunder, mycket kritik för sin världsbild. Men finns det någon substans bakom hans analys om att väst är öppet för Kina men att Kina är stängt för väst?

FC: Trump är inte ensam i sin kritik – han representerar en hållning mot Kina som finns i USA. Hade Hillary Clinton blivit president hade hon sannolikt agerat på ett liknande sätt, om än betydligt mer sofistikerat. Irritationen i USA, och i EU, har stadigt ökat då man menar att det inte är ett "level playing field": kinesiska företag är helt fria att köpa saker i väst, men inte vice versa. Den obalansen måste ändras – det är inte hållbart i längden. Japan höll emot fram till och med 1990-talet, Sydkorea är ett annat exempel – historien visar att förr eller senare öppnar sig länderna. Och de som gör det inser att det bara är bra. Det finns faktiskt en opinion i Kina, inte minst inom privatsektorn, som tycker att det bara är riktig konkurrensutsättning som kan göra kinesiska företag bättre men att ett slutet land är ett hinder för detta.

ET: Om man lyssnar på vad Xi säger så verkar inte den typen av idéer vara så populära för tillfället?

FC: Nej, så är det. Men man kanske inte ska överskatta en persons inflytande i ett land med en enormt stor befolkning. Om han står bakom alla beslut han fattar så måste han jobba extremt effektivt, snabbare än Stålmannen. Kina fungerar inte så. Landet präglas av en extremt komplex beslutsfattningshierarki och saker rullar på oavsett vad man säger inom centralkommittén. Xi ger så klart riktlinjer, men har inte tid att detaljstyra alla projekt och investeringar. Då skulle han inte ha tid med så mycket annat. Men han sätter ju tonen: Ett Kina med självförtroende präglad av nationalism och en vilja att förverkliga den kinesiska drömmen för det kinesiska folket med målet att bli världens stormakt 2050, med deletappen att bli världsledande inom teknologi 2035. Det är klart att det sätter en press på det kinesiska näringslivet att agera åt ett visst håll. Men verkligheten är ju ändå annorlunda – det är inte så lätt att genomföra saker som man tror i Kina, det gäller även för Xi Jinping.

ET: Xi Jinping kan nu sitta som president på livstid. Hur tror du det kommer att påverka Kina och omvärlden?

FC: Det är klart att han inte har samma stress som en politiker som sitter på ett tidsbegränsat mandat. Den skillnaden kommer nog att märkas i de multilaterala relationerna.

Men om man ser på det som nu genomförs är det inte otvetydiga tecken på Xis ökade makt, även om det är klart att han tillsätter dem han litar på. Inom finanssektorn så görs det mycket sanering av excesser, man börjar ta itu med skuldbördan och riskkontroll av storbanker. De som tillsätts som nya chefer i centralbanken, den ihopsplagna bank- och försäkringskommissionen, nya vice premiärministern: de är alla reformister och egentligen inte "Xi Jinpings män". Snarare är de arvtagare till Deng Xiaoping och

"Det här vi ser nu som utspelar sig mellan Trump och Xi kanske ändå hade hänt med Hillary Clinton eller Bernie Sanders som president."

DEN KINESISKA IDÉN

premiärministern Zhu Rongji som satt vid makten 1998–2003, och som genomförde väldigt stora reformer av Kinas ekonomi. Åtminstone inom finanssektorn så borgar det för ett relativt effektivt genomförande av de annonserade reformerna. På andra områden i ekonomin, som t ex statliga bolagens överkapacitet, kommer det att bli betydligt svårare.

Bilden av Kina blir blandad men det är klart att Kina blir en allt tuffare förhandlingspart. Kommunistpartiet vet mycket mer tydligt vad man vill jämfört med tidigare. Det kommer att bli tuffare geopolitiska förhandlingar i Stillahavsområdet, Taiwan och Sydkinesiska havet med mera. I takt med att spänningarna mellan Kina och USA ökar är det inte otroligt att Xi känner sig alltmer pressad att visa sig som en stark ledare för sitt folk. En viktig fråga för det kinesiska ledarskapet är hur det kommer att hantera USA.

ET: I en intervju i *Dagens industri* (26/3) med Jacob Wallenberg verkar det som att han är positiv till utfallet av Trumps taktik – han har fått kineserna till förhandlingsbordet i vissa frågor. Kan den tuffare linjen, Trumps destruktiva retorik till trots, leda till positiva resultat?

FC: Ja, det tror jag. Det här vi ser nu som utspelar sig mellan Trump och Xi kanske ändå hade hänt med Hillary Clinton eller Bernie Sanders som president, eftersom det underliggande trycket har varit så starkt av olika anledningar. Kineser är ju ofta lika mycket "dealmakers" som Trump – att överleva som partifunktionär och göra karriär i partiet innebär många duster och bataljer på alla nivåer. För drygt 20 år sedan hade USA och Kina årliga bataljer. Då diskuterade USA årligen från och med 1989 om Kina skulle få behålla sin "most favoured country"-status. Det blev tuffa förhandlingar varje gång – och de kom alltid överens i sista minuten.

Det är inte omöjligt att vi kommer att se liknande scenarion den här gången. Kina inser att de måste göra eftergifter och de har deklarerat att finanssektorn ska öppnas upp mer för utländska företag. Men det som USA:s och EU:s handelskammare i Kina kritiserar är att det är för mycket "promise fatigue" – många löften som aldrig förverkligas. Det vore bättre om det var tvärtom – färre löften som faktiskt hålls. Så Kina inser att de måste visa sig flexibla – inte bara för USA utan för resten av världen. Samtidigt som staten inte uppfattas som eftergiven av den egna befolkningen. Och det är i sådana här lägen, när Kina är pressat, som man kan förvänta sig lite flexibla lösningar, historiskt sett. Det kanske blir en snabbar öppning av vissa delar av ekonomin, om inte förhandlingarna kärvar och USA är för snabbt med att införa strafftullar. I så fall kommer Kina att slå tillbaka hårdare än vad det gjort hittills.

Men de olika utfallen från Kinas ledning känns framförallt som utspel inför en förhandling, för landet vill vara en del av världen. Det finns en allmän strävan hos kinesiska partifunktionärer att vilja uppfattas som en ansvarstagande stornation – "skurkstatsstämpeln" ska tvättas bort. Man vill inte vara i samma grupp som Nordkorea. Istället vill man leva upp till internationella åtaganden. Till exempel är Kina en av de största bidragsgivarna till FN vid katastrofhjälp – det är ett tecken på att Kina tror på den internationella ordningen. Sen kan man visserligen tillägga att de också gör det för att det uppfattas gynna det egna landet, men det är inte heller något som är unikt för Kina.

ET: Det känns ändå som du har ett positivt grundackord i din analys?

FC: Ja, jag är varken naiv eller paranoid. Jag ser möjligheterna men också utmaningarna – och de kan vi hantera bättre ju mer vi vet om Kina.

ET: Om du skulle precisera utmaningarna lite tydligare?

FC: Vad har det kinesiska företaget X för bakgrund som vill göra en affär i Sverige? Att man tar reda på bakgrunden och kan komma fram till att det antingen är en seriös entreprenör, eller så är det inte det. Kanske finns det något otydligt statligt intresse som är bra att veta om. Då kanske vi som nation ska vara mer försiktig till en propå om att få investera här. Frågan är om vi måste ha ett regelverk eller om vi kan lösa den här typen av utmaningar med sunt förnuft? Ställa lite motkrav och så vidare.

Ett generellt problem har varit okunskap eller naivitet när svenskar har haft med kinesiska företag att göra. Man har inte vågat ställa de tuffa frågorna eller krävt information för att få en fullödlig bild av företaget.

Kina styrs av Kommunistpartiet och det har 90 miljoner medlemmar och det är en hård press på alla funktionärer att leverera efter de parametrar som ledningen sätter. Tidigare var det tillväxt till vilket pris som helst. Nu har vi sett konsekvenserna av det: skuldbörda, miljöförstöring och överkapacitet. Sen några år tillbaka så ska det inte vara det som gäller. Fokus är istället på miljö, en budget i balans och sanering av risker i finanssystemet. Att man går från det kapitalförstörande tillståndet till det kapitalförädlade.

"Det är inte så lätt att genomföra saker som man tror i Kina, det gäller även för Xi Jinping."

I det här läget blir Sverige och Väst Europa mer intressant – och många kineser har goda kunskaper om vår industrihistoria och rekordåren, med dess olika steg. Kineserna är själva medvetna om att de måste gå igenom olika utvecklingsfaser – och undvika att fastna i medelinkomstfällan. Sydkorea är ett land som lyckades, den resan vill Kina också göra. Bakom den självsäkra ytan finns ett behov av att lära sig av våra erfarenheter.

Det är det som gör mig positiv, eftersom Kina kommer att behöva lära sig mer av oss. Pensioner, sjukförsäkringar, effektivt statligt ägande med mera. Det gäller att förstå detta samtidigt som budskapet från Peking kommer att bli mer självsäkert, med tanke på att de kommer att stärka propagandaministeriet med mer resurser.

ET: Om jag tolkar dig rätt så uppfattar du inte ett djupare ideologiskt skifte under Xi? Det handlar mer om en imagefråga?

FC: Jag tycker det. Det kommunistparti som Xi Jinping representerar agerar väldigt mycket som det alltid har gjort – det har alltid varit hård kontroll internt, man genomför kampanjer, man har fram till nyligen levt under Deng Xiapings profil att hålla låg profil och bida sin tid. Men under den ytan har det alltid funnits en ambition att ta större plats i världen. Idén att återupprätta Kinas rättmätiga plats i världen och göra det mäktigt har funnits i urminnes tider, men med visionen att det ska växa fram med goda relationer med omvärlden. Och det är det som blir utmaningen ur ett säkerhets- och geopolitiskt perspektiv. Effekten blir att Kina blir en tuffare förhandlingspart. Men som alltid med Kina så gäller att inget är evigt och saker kan förändras.

Erik Thyseus är projektassistent vid Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål.

När människan skapar monster

Romanen *Frankenstein*, som i år fyller 200, har blivit föremål för de mest skiftande tolkningar. Det är dock svårt att bortse från Mary Shelleys tragiska liv när man läser hennes bok.

Av Josefin Holmström

Det var en mörk och stormig natt. Mary Shelley, då blott 18 år gammal, befann sig tillsammans med sin blivande make Percy Bysshe Shelley i Lord Byrons ståtliga villa vid Genève sjön. Det var kallt och regnade – det var år 1816, det så kallade ”året utan sommar”, då den indonesiska vulkanen Tamboras utbrott fick jordens medeltemperatur att sjunka drastiskt. Mary, Percy Shelley, Marys halvsyster Claire Clairmont, Byron och hans läkare John Polidori satt framför brasan och beslöt att roa sig med att skriva spökhistorier. Byron skrev ett fragment om vampyrer, som om han kände på sig att framtidens vampyrberättelser alla skulle kretsa kring karismatiska blodsugare som liknade honom: ”mad, bad, and dangerous to know”.

Mary däremot led av svår skrivkramp och kunde inte komma på något tillräckligt ohyggligt – inte förrän hon en dag, som i en dröm, såg Victor Frankenstein framför sig, ”the pale student of unhallowed arts kneeling before the thing he had put together”. Så föddes *Frankenstein, eller den moderne Prometheus* (1818, reviderad utgåva 1831), berättelsen om vetenskapsmannen som likt den mytologiske titanen ville stjäla den gudomliga elden och skapa liv på egna villkor. Den har sålt bättre än alla Percy Bysshe Shelleys dikter tillsammans. Boken har blivit en skräckklassiker, oändligt filmatiserad och omtolkad, och många litteraturvetare menar att romanen även kan ses som startskottet på science fiction-genren.

Och visst, de klassiska sf-elementen finns där: ny eller påhittad teknik, vetenskapsmannen vars experiment väcker frågor om vad det innebär att vara människa, äventyren och missödena som följer på detta experiment. Det går en linje från *Frankenstein* till Ridley Scotts *Blade*

Runner och otaliga andra filmer och böcker om androider och robotar. Monstret är ju trots allt ett slags artificiell intelligens, och när *Frankenstein* nu fyller 200 år gör den det i en värld där artificiell intelligens tycks närmare än någonsin, så nära att intellektuella giganter som Stephen Hawking och visionärer som Elon Musk varnar för en förestående katastrof. Musk och Mary Shelley hade kunnat mötas i ett fruktbart samtal om var gränserna för människoframjande teknik går.

Frankenstein är en klassiker, men det är ingen elegant roman. Den har en komplicerad och tungfotad berättarstruktur som rör sig i en serie koncentriska cirklar: ramberättelsen är äventyraren kapten Waltons brevväxling med sin syster i England.

Walton har varit på expedition till nordpolen (han vill hitta Nordvästspassagen) och sett en enorm, människoliknande figur köra hundsläde; strax där efter hittar han Victor Frankenstein själv, nära döden, och när Frankenstein känner igen något av sin egen hybris i polarfararen berättar han sin historia för honom. Frankensteins berättelse om hur han försökt skapa en människa bryts i sin tur itu av monstrets eget försvarstal: en sorgsam historia om hur han efter sitt uppvaknande och Victor's förskräckta flykt strövat runt på landsbygden och stött på en liten familj som han betraktat på avstånd och lärt sig engelska av. Men när han närmat sig dem har de förkastat honom av rädsla för hans groteska yttre. Förbittrad på sin skapare mördar monstret Victor's lillebror och försöker sedan tvinga Victor att bygga en kvinnlig varelse, som monstret vill ta med sig till Sydamerika. Victor Frankenstein återupptar därmed sin berättelse: han beger sig till Orkneyöarna och fogar motvilligt samman ett kvinnligt monster, men i ett anfall av djup avsky sliter han sönder sitt verk. Monstret ser

»

Josefin Holmström är författare, kritiker och doktorand i engelsk litteratur i Cambridge. Hennes senaste bok är *Samuel är mitt namn* (2017).

Mary Shelley.

MÅLNING AV RICHARD ROTHWELL/GETTY IMAGE

"Den 18-åriga Marys trauman framstår som nästan ofattbara. Vid tiden för Frankensteins uppkomst hade hon hunnit rymma hemifrån, bli förskjuten av sin far och förlora sitt förstfödda barn, en dotter som dog knappt två veckor gammal."

det genom ett fönster och svär en blodig hämnd. På Frankensteins bröllopsnatt stryker monstret hans unga hustru Elizabeth för att sedan fly till nordpolen, där kapten Waltons berättelse tar vid igen. Boken slutar med att Frankenstein dör av utmattning medan monstret driver iväg på ett isflak, fast besluten om att ta sitt liv.

Varför är berättelsen så komplex och självmedveten? Det har varit en ständig fråga för läsare och kritiker. *Frankenstein* fungerar som en den moderna litteraturvetenskapens matris: boken har gett upphov till en uppsjö av tolkningar som fokuserat på många olika aspekter – berättelsens struktur och narratologi, orientalism, queerteori, funktionshindersfrågor, feminism, psykoanalys, upplysningsideal, romantisk litteratur och förstås gotik.

Men hur mycket de än försökt har det varit svårt för *Frankenstein*-kritikerna att komma förbi personen Mary Shelley och hennes förhållande till sina närmaste: modern, fadern och maken. Det är i och för sig inte så konstigt. Mytologin som vuxit fram kring *Frankenstein* är beroende av den berömda historien om bokens tillkomst, och kanske också påverkad av de skandaler och tragedier som åtföljde familjen Shelley. Den 18-åriga Marys trauma framstår som nästan ofattbara. Vid tiden för *Frankensteins* uppkomst hade hon hunnit rymma hemifrån, bli förskjuten av sin far och förlora sitt förstfödda barn, en dotter som dog knappt två veckor gammal. Hon skulle förlora ytterligare tre, två genom sjukdom och ett genom missfall. Endast sonen Percy Florence, född 1819, överlevde till vuxen ålder.

Mary hade träffat Percy Bysshe Shelley när han besökte hennes far för att diskutera politik, och tyckte uppstod snart. När det unga paret rymde tillsammans var Shelley dock redan gift. Hans 21-åriga hustru Harriet dränkte sig i december 1816, gravid med en annan mans barn. I oktober samma år hade Marys syster Fanny tagit sitt liv. När Mary och Percy till slut gifte sig var det mot en fond av tragedier och föräldrarnas intensiva misstänksomhet, och de skulle inte heller få många år tillsammans – Percy Bysshe Shelley drunknade i Speziabukten 1822, vid 29 års ålder.

Mary var dotter till William Godwin, politisk filosof och föregångare till anarkismen, och författaren Mary Wollstonecraft, vars *Till försvar för kvinnans rättigheter* (1792) är en av de tidigaste feministiska texterna. Modern dog elva dagar efter Marys födelse, och Mary växte upp i ett hem bestående av fadern, hans nya hustru och en uppsättning halvsyskon. Hon levde i allra högsta grad i ljuset av sin mors och fars teorier.

I *Frankenstein* kan man se spår av moderns feminism och faderns livsåskådning, och kanske främst av deras bildningsiver. Familjen De Lacey som monstret spionerar på är en upplysningsidealfamilj bestående av en far, två barn och en turkisk flicka, Safie, som de undervisar i engelska, geografi och litteratur. Shelley passar på att kritisera den sociala kringkurenhet en kvinna i ett islamiskt samhälle måste underkasta sig. Safie är dotter till en muslimsk köpman och en arabisk kristen konkubin, och flyr till den europeiska västvärlden där en kvinna kan ta större plats. Hon talar varmt om sin mor, som litteraturvetaren Marc A Rubenstein menar har drag av Mary Wollstonecraft. Som Rubenstein anmärker är *Frankenstein*, "frånvaron av mödrar till trots", ett slags allegori över moderskapet. Mary Wollstonecraft insjuknade och dog för att hon inte stött ut moderkakan efter förlossningen. Det kan därmed sägas att födelse och död var nära förbundna i Mary Shelleys liv – födelse, död och skuld.

Födelse, ja. En av de mest övertygande läsningarna av *Frankenstein* är som kritik av manlig vetenskaplig optimism och dess inverkan på kvinnan och skapelsen. Anne K Mellor, en av Mary

Shelleys främsta moderna läsare, skriver att *Frankenstein* är "vår kulturs mest ingående litterära analys av den moderne 'vetenskaplige' mannens psykologi, av den vetenskapliga forskningens inneboende faror, och av de fruktansvärda men förutsägbara konsekvenserna av en okontrollerad teknologisk exploatering av naturen och det kvinnliga". Tankarna går till dagens experiment på och exploatering av kvinnokroppen: fattiga surrogatmödrar i utvecklingsländer som förser rika, barnlösa par i väst med bebisar. Victor Frankenstein längtar efter att skapa liv på onaturliga vägar, och drömmer om att övervinna döden: "om jag kunde ge liv åt livlös materia, skulle jag med tiden [...] kunna ge förnyat liv när döden till synes bestämt kroppen för sönderfall".

Här finns kanske ett eko av Percy Bysshe Shelleys misslyckade nekromantiska experiment, vilka han brukade ägna sig åt i studentrummet i Worcester College, Oxford. Mary fick ta del av Shelleys mest högravande fantasier, och i förordet till bokens första utgåva skriver Shelley, i Marys namn, om hur berättelsen inspirerats av Erasmus Darwin och tyska fysiologer. Men *Frankenstein* är en kritik av dessa figurer, liksom av Victor Franksteins idoler, ockultisten Cornelius Agrippa och alkemisten Paracelsus. Ockultismen har gemensamt med den

otämjda avknoppningen av vetenskapen att den sker för egen vinnings skull, bortom etiken, och önskar nå kunskap utan en tanke på konsekvenserna. "Do what thou wilt: that shall be the whole of the law", skrev den engelske satanisten Aleister Crowley. Victor Franksteins experiment sker i en mörk, helvetisk källare på universitet, långt borta från föreläsningssalarna och seminariernas öppna dryftande av komplexa frågor. Ett genomgående tema är Franksteins hemlighetsmakeri och ovilja att be om hjälp, vilket försätter

hans familj i ständig fara.

Mary Shelley låter oss förstå att det i själva verket är Victor Frankenstein som är monstret – han, som på artificiell väg försöker skapa ett liv till sin egen avbild men misslyckas och drabbas av mordlust när han konfronteras med resultatet av sitt experiment. Genom sin oansvarighet, sin egoism och totala brist på "föräldrans ansvar" är han orsak till de katastrofer som avlöser varandra i boken.

"Varför utformade du ett monster som var så ohyggligt att till och med du vände dig från mig med avsmak? Gud gjorde av medlidande människan vacker och lockande, till sin egen avbild, men min gestalt är en oren variant av din, desto vidrigare eftersom den är lik", utropar monstret i förtvivlan till sin skapare. Somliga läsare har i *Frankenstein* funnit en allegori över funktionshinderades historia i samhället: i dessa tolkningar är monstrets skrämmande yttre lika mycket en funktion av omgivningens reaktion som av hans faktiska fysiska förutsättningar. Men 2018, när fostervattensprover blir alltmer populära, är det allt mindre sannolikt att ett svårt missbildat barn ens får födas. Victor Franksteins längtan var efter det rena och perfekta. Det avvikande kan han inte tolerera, och Mary Shelley låter honom betala ett högt pris för det. *Frankenstein* är en fabel om föräldrar: de frånvarande, de förvridna, de som låter sina egna begär gå före barnets väl.

Shelleys roman menar att ingrepp i naturens ordning har oanade konsekvenser. Monstret kräver av Victor att han ska ge honom en partner, en varelse likadan som han själv – en Eva till hans Adam. Vetenskapsmannen går med på det tills han inser att fortsatt reproduktion då blir en möjlighet: monstren kan bli föräldrar till "en ras av djävlar". Här rymms såväl skräcken för moderskapet och kvinnan som biologisk varelse som konsekvensen av galopperande teknologisk utveckling: när den väl har inletts

*"Boken har blivit en
skräckklassiker, oändligt
filmatiserad och omtolkad,
och många litteraturvetare
menar att romanen även
kan ses som startskottet på
science fiction-genren."*

riskerar man en kedjereaktion som inte går att stoppa. Monstret har plötsligt fått överhanden och tilltalar sin skapare som "slav": "Du är min skapare, men jag är din herre – lyd!" Kanske var det så atombombsmakaren Robert Oppenheimer kände när han citerade Bhagavad-Gita: "I am become Death, the destroyer of worlds."

I den otäcka scenen då Frankenstein sliter den kvinnliga varelse i stycken blottas en reva i vetenskapsmannens psyke: "Rester-na av den halvfärdiga varelsen som jag hade förstört låg utspridda på golvet, och det kändes nästan som om jag hade sargat en människas levande kött." Det är på många sätt kulmen av Mary Shelleys studie över kvinnan som passiv, önskad och utlämnad. Frankensteins monster är inte född av en kvinna; han springer ur en demonisk förening mellan mannen och vetenskapen.

Efter att ha gett sin monstruösa skapelse liv flyr Frankenstein till sitt rum och faller i djup sömn. Han drömmer att han möter sin älskade Elizabeth på gatan och kysser henne, varpå hon förvandlas till hans döda mor. Bokens incestuösa teman har inte gått kritikerna förbi. Men de kan också tolkas som att Victor Frankenstein mest av allt åtrår *sig själv*, representerad av modern. Många litteraturkritiker har lagt märke till att Victors begär inte har som fokus den väna och lojala Elizabeth, som han ska gifta sig med – den han söker är sig själv. Monstret, hans moderlöse "son", är en förlängning av Victor. När Victor får möjlighet att gifta sig med Elizabeth och bilda en riktig familj väljer han att dröja, eftersom han erfar "skräck" och motvilja mot att ingå äktenskap innan han avslutat sitt "engagement" med monstret – ett ord som på engelska kan betyda både löfte, syssla och förlovning.

Boken varnar för vad som händer när mänskligheten förkastar den kvinnliga principen – moderligheten som en av naturen given nödvändighet. *Frankenstein* är full av föräldralösa och adopterade barn som förvandlas till kusiner och farbröder och sedan äkta makar, med incesten som ständig skugga. Många läsare har menat att Shelleys berättelse är ett försvarstal för sunda familjerelationer, en bild av hur det som är annorlunda hotar familjens enhet. Det är sant, men det är inte hela sanningen: då hade *Frankenstein* varit som viktorianska romaner är mest, och det är den inte. Den vill mer, Mary Shelleys blygsamma förord till trots. Boken ifrågasätter både romantikens manliga genikult, vilken Mary Shelley kunde iaktta varje dag vid morgonkaffet med sin make, och upplysningens kyliga rationalitet och arrogans. I botten ligger också arvet från Samuel Johnson och Jane Austens kritik av entusiasmen och den otvivelaktiga fantasin, här tolkad som mänsklig hybris förklädd till framstegstro.

Senare kritiker har argumenterat för att *Frankenstein* i själva verket är positiv till vetenskapen, men det är svårt att utläsa ur romanen. Vad Mary Shelley tycks säga är att mänskligt vetande har en definitiv gräns. Att vi kan göra något betyder inte nödvändigtvis att vi *måste*. Det gäller än idag – särskilt när det kommer till robotar, automationer och artificiella intelligenser.

Elon Musk har sagt att en av anledningarna till att han vill kolonisera Mars är att han fruktar för mänsklighetens framtid i en värld dominerad av artificiell intelligens.

I 1831 års förord kallade Mary boken för "my hideous progeny", ungefär "min fruktansvärda avkomma". Alla författare kan säkerligen känna igen det komplicerade förhållandet mellan den skrivande och hennes verk: det kan ibland likna just en föräldrarelation, eller kanske en kärleksrelation. För Mary Shelley tycktes författarskapet och modersrollen höra ihop.

Percy Shelleys ande svävar över det mesta hans hustru skrev, i

Frankenstein på film.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Frankenstein gjorde han redaktionella ingrepp. Litteraturvetaren James Rieger menar till och med att boken har två författare, eftersom Mary gav Percy "carte blanche att göra vilka förändringar du vill". Anne K Mellor visar hur Percy Shelley ofta ändrade i Marys formuleringar och bytte hennes enklare, ofta anglosaxiska vokabulär mot latinska ord. Hans prosastil var också både sirligare och mer pompös än Marys. Men hon tycks ha sett detta samarbete som fullt naturligt: i Shelleyhushållet delade man på allt: kärlek, pengar och texter. Personlig integritet och personliga pronomen var krångliga för paret Shelley. När Mary och Percy rymde tillsammans 1814 förde de en gemensam dagbok. För det mesta skrev de i tredje person, men plötsligt dyker följande rad upp: "Mary was there. Shelley was also with me" (Percys ord kursiverade).

När Percy Shelley dog ägnade Mary en betydande del av sitt liv åt att redigera och publicera makens texter, på ett sätt som påminner om Victor Frankensteins lappverk: bitar av poeten fogades samman och försågs med biografiskt mate-

rial som agerade som ett slags livsgnistor, menade att inspirera läsarna att följa i Shelleys fotspår. Kanske var hon i detta inspirerad av Shelley själv. I sin *Defence of Poetry* skrev han om hur Dantes ord fortfarande levde. De var "instinct with spirit, each is as a spark [...] and many yet lie covered in the ashes of their birth and pregnant with a lightning that has yet found no conductor". Det är ju just elektricitet och blixtrar som väcker liv i Frankensteins monster. Och Mary Shelley fortsatte att publicera sina verk under pseudonymen "Författaren till *Frankenstein*". Detta egendomliga verk levde fortfarande i henne, precis som det gör i vår kultur. ✿

"När Frankenstein nu fyller 200 år gör den det i en värld där artificiell intelligens tycks närmare än någonsin, så nära att intellektuella giganter som Stephen Hawking och visionärer som Elon Musk varnar för en förestående katastrof."

ESSÄER

Roth sätter punkt

Philip Roth, som inte längre skriver romaner, har samlat icke-skönlitterära texter i en volym. Roth slutar med flaggan i topp, skriver **Lars-Håkan Svensson**.

ÅR 2013 MEDDELADE Philip Roth att den roman han utgav 2010, *Nemesis*, var hans sista. En profetisk titel, kunde man tycka, men Roth såg inte sitt beslut som ett nederlag. Det finns annat att syssla med, förklarade han: musik, umgänge, natur. Och att avveckla sitt författarskap under värdiga och angenäma former, visade det sig. År 2013 bjöd hans födelsestad, Newark, honom på en storslagen mottagning på hans 80-årsdag. Roth konstaterade att det var hans livs roligaste födelsedag och att Newark var hans Stockholm – Nobelpriset är ju den enda större utmärkelse han inte har tilldelats. Året därpå, 2014, gjorde BBC ett två timmar långt program om honom. Alldeles i slutet förklarade han att detta var hans absolut sista offentliga framträdande. Och i höstas utkom det tionde och sista bandet av Library of Americas utgåva av Roths samlade verk, en 400-sidig volym, *Why Write? Collected Nonfiction 1980–2013* (Library of America), som innehåller essäer, intervjuer, artiklar och tal.

ROTH FORTSÄTTER ALLTSÅ sin karriär – fast med andra medel. *Why Write?* rymmer både äldre och nyskrivet material, bland annat några texter från 2014 som inte bara modifierar den kronologiska ram som titeln utlovar utan även i viss mån 2012 års försats att sluta skriva. I sammanhanget kan man också nämna Claudia Roth Pierponts studie *Roth Unbound* (2014), som bygger på 15 års bekantskap med Roth. Roth Pierpont (som inte är släkt med Roth) är långt ifrån okritisk i sina bedömningar av hans böcker men påfallande neutral i många andra frågor, även när läsaren gärna vill tro att hon har en annan uppfattning än Roth. Ytterligare ett annat viktigt projekt är på gång: en stor biografi av Blake Bailey som har full tillgång till Roths arkiv, Roth själv och flera hundra personer i hans närhet.

Men *Why Write* är alltså av allt att döma Roths sista bok i eget namn. Man måste säga att den gamle kombattanten slutar med flaggan i topp. Den text som avslutar volymen är det tal han höll på åttiödagen i Newark. Stilistiskt är det en *tour de force*, utfört med ett av den klassiska retorikens mest beprövade konstgrepp: talaren

går nogsamt igenom allt han *inte* ska trötta åhörarna med. I Roths fall innebär det den dynamiska och stimulerande miljön i hans barndoms och tidiga ungdoms Newark.

Uppräkningen kompletteras med ett långt citat från en av Roths centrala böcker, *Sabbaths teater* (som däremot inte utspelar sig i Newark). Scenen är en begravningsplats där den motbudande och skamlöse gamle vivören Mickey Sabbath, inbegreppet av manlig libido, vandrar runt bland sina nära och käras gravar och till slut upproriskt fast tyngd av sorg konstaterar att han ännu är vid liv. När Roth upprepar Mickeys slutord – ”här är jag” – är det för att påminna sig och oss om att han också befinner sig i slutet av sitt liv men att han ännu liksom Mickey är full av obändig vrede, sorg och passion, en upprorsman som känner livets rikedom och dess ofrånkomliga ändlighet, och som är kapabel och villig till både våldsam förargelse och djup pietet.

NÄR MAN LÄSER *Why Write?* påminns man ideligen om denna dubbelhet i Roths författarskap och hans persona: en remarkabel förmåga både att väcka anstöt och att ge röst åt en djupt känd tilltro till humanitära och frihetliga, ja patriotiska ideal. I sina första böcker hade han Anton Tjechov och Henry James som förebilder. Men han använde vad han lärt av dem i tekniskt avseende för att ta upp ämnen som utmanade den etablerade moralen.

Flera av de tidiga artiklarna i *Why Write?* var ursprungligen föredrag och konferensinlägg som tillkom i försvar mot det konservativa judiska etablissemang som befäradade att Roths frispråkiga och icke-idealiserade skildringar av amerikanska judar skulle underblåsa den latenta antisemitismen i USA. ”Skulle ni ha skrivit sådana här noveller om ni levde i 30-talets Tyskland?” undrade uppbragta rabbiner som inte lät sig lugnas av att framstående judiska intellektuella som Saul Bellow, Irving Howe, Alfred Kazin och Leslie Fiedler uttryckte en hög tanke om Roths författarskap. En särskilt minnesvärd dust utkämpades på en konferens vid Yeshiva University i New York där Roth utsattes för en mycket hård, närmast förhörslignande granskning. Situationen

Med känsla för det bisarra

64 Charlotta E Lindell om Muriel Spark

När Sapfo möter jazzen

66 Torsten Rönnerstrand om
Jesper Svenbro

Grisen i Bryssel

68 Martin Lagerholm läser en EU-roman

En central centraleuropé

70 Jakob Sjövall läser Joseph Roth

Krönika

71 Håkan Boström tar sig an
moraliserande medier

I korthet

71 Catta Neuding om vårt
främlingskap för maten

Philip Roth.

FOTO: JUERGEN FRANK/GETTY IMAGES

förbättrades inte när *Portnoys besvär* utkom 1969. För Roth innebar denna "genitalistiska" roman en stor personlig befrielse och en kraftfull utvidgning av hans konstnärliga uttrycksmedel, som nu på ett nyskapat sätt inkluderade vardagsspråket. I rabbinernas ögon var romanen ett våldsamt angrepp på den judiska identiteten, ja något ännu värre: ett uttryck för judiskt självhat.

ROTHS SVAR PÅ rabbinernas fråga – som han har återkommit till även i senare romaner – var att han inte levde i 30-talets Tyskland. Han ansåg inte heller att hans uppgift var att skildra judiska hjältar av den typ som Leon Uris skrev om i *Exodus* utan att beskriva verkliga, trovärdiga gestalter. I den omtalade essän "Writing American Fiction" (1961) diskuterade han frågan vad en seriös romanförfattare bör skriva om för att göra rättvisa åt USA:s science fiction-artade verklighet och riktade kritik även mot beundrade författare som Saul Bellow och Bernard Malamud. *Portnoys besvär* är ett led i hans strävan att leverera en lösning på problemet. I en text daterad 2014 och uppenbarligen skriven enkom för

Why Write? konstaterar Roth att boken har förlorat den sprängverkan den hade 1969 och att den nu ter sig lika beskedlig som Nathaniel Hawthornes *The Scarlet Letter*. Kanske menar Roth att romanen numera

Roth kommenterar sitt verk utan att nämna en enskild titel, avvisar den feministiska kritiken och avfärdar Svenska Akademiens ointresse med en tre raders fnysning.

bara har ett historiskt intresse men jämförelsen med *The Scarlet Letter* tyder på att Roth anser att den har blivit en klassiker.

Till följd av ett besök i Prag dit hans intresse för Kafka lockat honom kom Roth

på 1970-talet att läsa litteratur från Östeuropa och övertalade Penguin att starta en serie som presenterade "Författare från det andra Europa" för amerikansk publik. Han blev personligen bekant med en rad tjeckiska kolleger och organiserade ett finurligt system för ekonomiskt stöd till författare som inte fick utöva sitt yrke i hemlandet. I *Why Write?* dokumenteras denna fas genom inträngande intervjuer med Ivan Klíma och Milan Kundera, liksom med Primo Levi och Isaac Bashevis Singer (med vilken han för ett minnesvärt samtal om Bruno Schulz).

UNDER SIN "EUROPEISKA" period tillbringade Roth halva året i London (han sammanlevde under en lång period med Claire Bloom). England spelar emellertid inte någon större roll i hans författarskap, eftersom han menade att landet inte gav honom "något att hata". År 1994 upplöstes äktenskapet med Bloom och Roth flyttade tillbaka till USA. Det första han skrev efter hemkomsten var det demoniska mästerverket *Sabbaths teater*. Boken, som är något av det mest motbjudande och orgiastiska Roth har skrivit (vilket inte vill säga litet), härrör ur den svåra personliga kris han genomgick efter skilsmässan. Att skriva *Sabbaths teater* beredde honom emellertid också djup tillfredsställelse, som förordet till *Why Write?* klargör, och boken följdes omedelbart av den så kallade amerikanska trilogin, i många bedömares ögon krönet på Roths författarskap. Här tar han upp helt andra ämnen: Vietnamkrigets förödande inverkan, mccarthyismen och rasrenhetens destruktiva roll i ett smältdegelsamhälle.

Den amerikanska trilogin får emellertid inte så stort utrymme i *Why Write?* Roth läsar visserligen upp Wikipedia för att ha lämnat felaktiga upplysningar om intrigerens biografiska bakgrund men vi får inte veta tillnärmelsevis så mycket om böckernas tillkomst och idéinnehåll som i en tv-intervju som David Remnick gjorde med Roth för BBC för tio år sedan. Och i ett av bokens sista inslag, en intervju som Daniel Sandström gjorde 2014 och som trycktes både i *New York Times* och *Svenska Dagbladet*, intar Roth en olympisk hållning: han kommenterar sitt verk utan att nämna en enskild titel, avvisar den feministiska kritiken och avfärdar Svenska Akademiens ointresse med en tre raders fnysning.

Det är först i den allra sista texten, talet på 80-årsdagen i Newark, som vi kan ana hur Roth bedömer sitt verk. Först en kärleksfull beskrivning av det Newark som är själva utgångspunkten för trilogins granskning av det moraliska förfallet i efterkrigstidens USA. Och sedan den gensträvi-ge Mickey Sabbaths äreminne över sina anfäder. Det är svårt att inte tro att det är så Roth vill framstå: en kritisk patriot med smak för provokationer. ✨

Med känsla för det bisarra

Med anledning av att Muriel Spark skulle ha fyllt 100 i år ges hennes romaner ut igen, skriver **Charlotta E Lindell**.

I ÅR SKULLE Muriel Spark ha fyllt 100. Hela året firas hon på flera håll i världen, inte minst i Storbritannien, med tv- och radio-program, utställningar och nytugåvor. Spark (1918–2006) är mest känd för sina romaner, *Miss Jean Brodie*s bästa år från 1961 är förmodligen hennes mest berömda. Hon kallade den för sin "mjölkko", den över-skuggar ibland hennes övriga författarskap som spänner över fem decennier och även omfattar poesi och litteraturkritik.

Sammanlagt utkom hon med 22 romaner, som nu kommer i nytugåvor med förord av författare som William Boyd, Ali Smith och James Wood (Polygon). Redaktör för sviten är journalisten Alan Taylor. Det är också han som har skrivit den aktuella biografen *Appointment in Arezzo. A Friendship with Muriel Spark* (Polygon), som ger en unik inblick i hennes liv. Till vardags är han redaktör för *The Scottish Review of Books* och arbetar på dagstidningen *The Herald*.

TAYLOR LÄRDE KÄNNA Spark då han 1990 lyckades få en intervju med den annars medieskygga författaren. Mötet ägde rum i italienska Arezzo, Toscana, där hon fram till sin död bodde tillsammans med sin goda vän, konstnären Penelope Jardine. Taylor och Spark blev vänner, han och hans familj tillbringade många somrar i huset i Toscana.

Vad tror du Alan Taylor det var som gjorde att de kom så bra överens?

– Jag vet inte riktigt. Kanske berodde det på att vi båda kom från liknande arbetarklassbakgrund i Edinburgh, hade samma sorts humor och rött hår, säger Taylor som beskriver Spark som en generös, intressant, intelligent och varm människa. Gemensamt hade de naturligtvis även kärleken till litteratur.

– Muriel var otroligt beläst och slukade böcker från en tidig ålder. Hennes barn-doms-hem låg på promenadavstånd till Mornington Library, ett bibliotek där jag senare skulle arbeta som bibliotekarie.

Ett vackert sparsamt språk och historier fulla av kvickhet, ironi och känsla för det bisarra är Muriel Sparks signum. "Hon ville få läsaren att tänka snarare än att känna", skriver författaren Ali Smith i *The Guardian* i en recension av en av nytugåvorna av debutromanen *The Comforters* (Virago).

Sparks romaner är som regel korta, dialogdrivna och humoristiska, men de tar upp allvarliga ämnen. Några teman som hon tar sig an är välfärdssamhället, avkolonialiseringen och sekulariseringen. Ofta jämförs hennes verk med Evelyn Waugh och Graham Greenes.

– Det är märkligt eftersom de har så olika stilar, säger Alan Taylor.

Anledningen till att de ändå nämns i samma andetag är nog att de alla tre var reformerade katoliker.

– Muriel Spark, Evelyn Waugh och Graham Greene var goda vänner och de brukade skicka sina respektive manus till varandra före utgivning. Waugh var särskilt förtjust i Muriels *Memento mori*, som kom ut för första gången 1959. Det är förmodligen den första roman som tar upp ämnet demens.

OM MURIEL SPARK sägs det ofta att hon är en "författares författare". Många av hennes efterföljare har henne som husgud.

– Det finns dock ingen "Muriel Spark-skola", inga författare skriver i hennes anda. Helt enkelt för att de inte är Muriel. Hon var unik i sitt skapande, säger Alan Taylor.

Muriel Spark kom 1992 ut med självbiografen *Curriculum Vitae. A Volume of Autobiography*. Den täcker hennes första 39 år, tiden innan hon 1957 slog igenom som romanförfattare med *The Comforters*. Historien är fylld av upplevelser från hennes eget liv; om att konvertera till katolicismen och om hallucinationer. Muriel Spark fick ett sammanbrott och hallucinerade efter en tids användning av bantningstabletter med amfetamin i. Anledningen till att hon tog preparatet var inte enbart att hon skulle hålla sig smal utan även att hålla matkostnaderna nere. Hon levde på existensminimum. Poesi och noveller har alltid varit svårt att försörja sig på. Därför började hon att skriva romaner, som kunde ge mer inkomst.

MURIELS PARK VAR på 1940-talet ordförande för Poetry Society, som gav ut *Poetry Review*. Hon var chefredaktör för tidningen 1947–49 och det var då som hon lärde känna poeten och litteraturkritikern Derek Stanford. De blev ett par och skrev också litterära biografier om Wordsworth och Emily Brontë tillsammans. När relationen tog

slut sålde Stanford sjuttio av hennes privata brev till en samlare, och 1963 kom han ut med boken *Muriel Spark. A Biographical and Critical Study*. Det fick blodet att koka i de Sparkska ådrorna. Han skulle livet ut vara en nagel i ögat på henne; en mytoman som skodde sig på deras tidigare förhållande, ansåg hon. Den osympatiske huvudpersonen Hector Bartlett i Sparks *A Far Cry from Kensington* (1988) är baserad på Stanford.

I sitt skrivande inspirerades Muriel Spark mycket av Marcel Proust. När hon hade vunnit dagstidningen *The Observers* novelltävling 1951 köpte hon en ny klän-

Ett vackert sparsamt språk och historier fulla av kvickhet, ironi och känsla för det bisarra är Muriel Sparks signum.

ning och hela Prousts svit *På spaning efter den tid som flytt* – trots att hon egentligen behövde prispengarna till mat och boende. Litteratur och designkläder var hennes livsluft. Den tidigaste och genom livet ständigt närvarande inspirationskällan i Muriel Sparks skapande var annars *The Border Ballads*, 1400- och 1500-talsballader från den skotsk-engelska gränsen.

– *The Border Ballads* är som ett slags nyhetsrapportering. De mest hemska saker berättas på ett sakligt osentimentalt vis, säger Alan Taylor.

Hur kom det sig egentligen att Muriel Spark, som var så stolt över att hon kom från Skottland, sedermera bosatte sig i Italien?

– När hon blev berömd tyckte hon att Skottland och resten av Storbritannien kändes instängt. Dessutom var hon en person som var intresserad av att uppleva nya platser och människor.

HENNES FLICKNAMN VAR Camberg. Fadern Bertie var ingenjör. Han var judisk, född i Skottland, med föräldrar från Litauen. Muriel Sparks moder var musiklärare med

Muriel Spark.

FOTO: GRAHAM JEPSON/TT

anglikansk bakgrund. Efternamnet Spark fick Muriel från sin make – ”det bästa som han gav mig”. (*Spark* = gnista.)

Ex-maken Sidney Spark var tretton år äldre och lärare. Hon kände honom knappt när hon som nittonåring flyttade med honom till Rhodesia, nuvarande Zimbabwe. Det visade sig att han led av svåra psykiska problem och kunde bli våldsam. De fick 1938 sonen Robin innan de skilde sig 1944. Muriel återvände till Storbritannien där hon fick arbete vid utrikesministeriet i London och skrev krigspropaganda.

Sonen kom efter ett år och fick bo hos sina morföräldrar i Edinburgh. Moderns och sonens relation skulle senare i livet bli komplicerad. Muriel Spark strök honom från sitt testamente och lämnade allt till sin livskamrat Penelope Jardine. I botten

låg en konflikt om judiskhet. Sonen menade att Muriel Spark förnekade sin judiska bakgrund. Robin Spark, som avled förra året, hävdade bestämt att hans mor var judisk också på modernet.

– Muriel förnekade aldrig sina judiska rötter, säger Alan Taylor. I strikt mening var hon inte judisk eftersom enbart fadern och inte modern var judisk. Det godtog aldrig Robin.

I DEN ANSEDDA men också omstridda biografen *Muriel Spark* av Martin Stannard, professor i modern engelsk litteratur vid Leicester University, skildras den här konflikten på ett finkänsligt vis. Det kontroversiella med boken är att Muriel Spark försökte att stoppa den, trots att det var hon som hade anlitat honom.

Stannard hade skrivit Evelyn Waugh's biografi, som Spark tyckte mycket om, och hon frågade Stannard om han kunde tänka sig att författa även hennes. Det skulle dock dröja till 2009, tre år efter den skotska författarens död, innan boken kom ut.

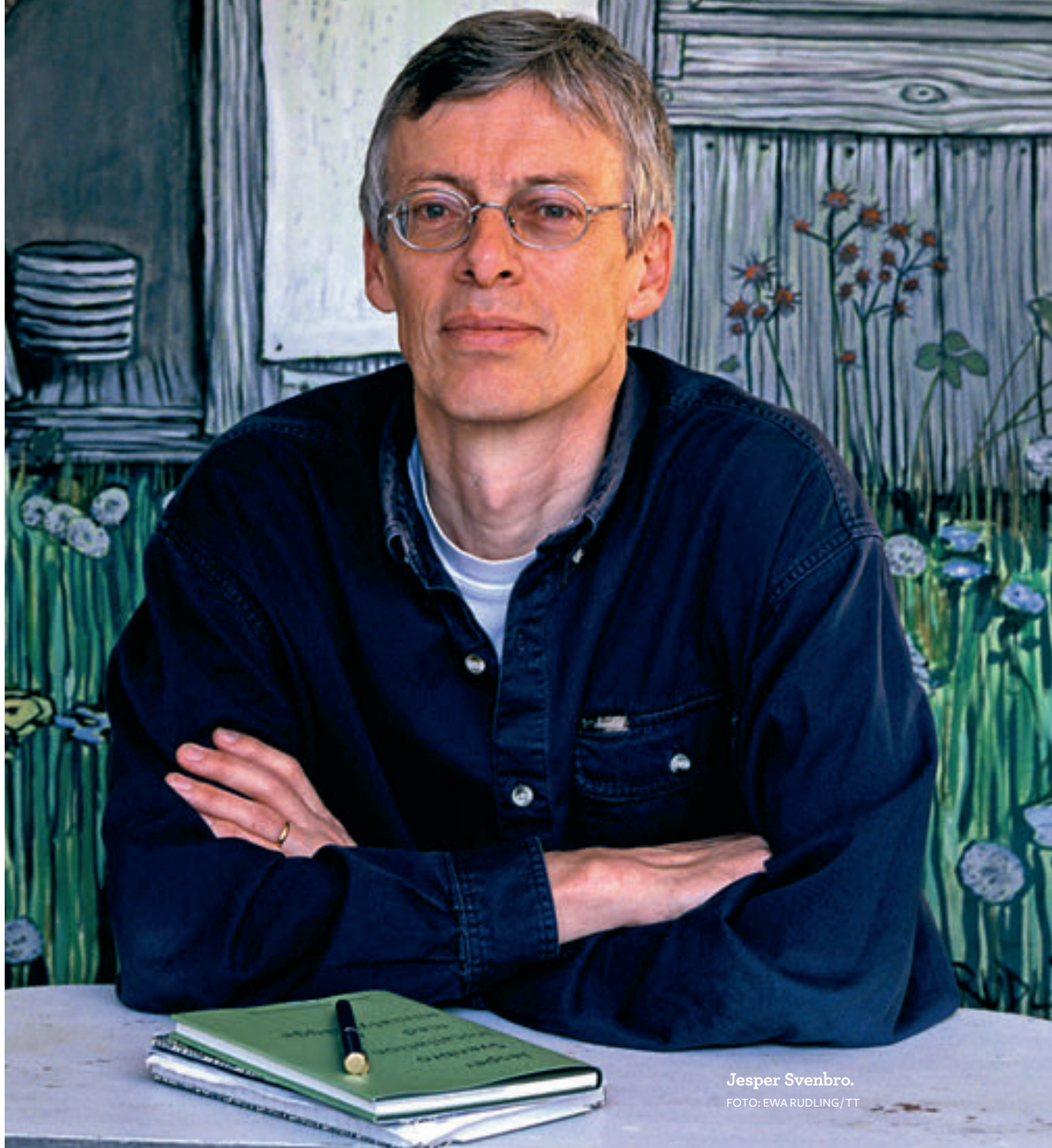
– Muriel var ledsen över hur hennes liv beskrevs i biografen. Hon tyckte att den var alltför fragmentarisk, säger Alan Taylor.

Det är känt att Muriel Spark kunde vara svår att komma överens med. Såväl litterära agenter och förlag som redaktörer har vittnat om det. Kanske för att hon var ytterst mån om att själv ha kontroll över sitt skapande och för att hon hade stark integritet? Hon konstaterade själv att den viktigaste relationen för henne inte var den med andra människor utan den med litteraturen. ✿

POESI

När Sapfo möter jazzen

Jesper Svenbros många texter om Sapfo utgör hans främsta insats som diktare och forskare, skriver **Torsten Rönnerstrand**.

Jesper Svenbro.

FOTO: EWA RUDLING/TT

Sapfo.

KONSTNÄR: CHARLES MENGIN

”DET FÖRFLUTNA ÄR inte dött. Det är inte ens förflutet”, skrev Nobelpristagaren William Faulkner i *Själamässa för en nunna* (1951). Detta skulle kunna fungera som motto också för poeten och antikforskaren Jesper Svenbro's författarskap. I hans böcker finns alla tider närvarande på en gång. Vi befinner oss alltså i en värld där stridsropan från trojanska kriget aldrig har tystnat och där de antika poeternas sånger återklingar hos sentida efterföljare som Miles Davis, Tomas Tranströmer eller Jorge Guillén.

Särskilt tydligt upplever man detta i det glimrande pärlband av texter om den forngrekiska skaldinnan Sapfo (ca 600 f.Kr), som utgör Svenbro's hittills främsta insats som diktare och forskare. Här har sammanmältningen av förflutet och nutid satts i system. Resultatet är inte sällan hisnande.

Ett illustrativt exempel var dikten ”Poikilóthronos Sapfo” i *Samisk Apollon* (1993). Den samiska jokare som diktaren i drömmen möter på en vandring i svenska fjällen visar sig vara identisk med den forntida skaldinnan: ”en dag uppenbarade sig verkligen Sapfo –/ i min halvslummer, det var sommar:/ hon var liten och mörk i skinnet, iförd sin samedräkt,/ så blå att den tycktes överklig”.

ANDRA EXEMPEL HITTAR vi i samlingen *Himlen och andra upptäckter* (2005). I dikten ”Psapfo” går det mesta tillbaka på antika uppgifter om den historiska Sapfo. Diktens titel förklaras i en not, som hävdar att den ursprungliga stavningen av hennes namn tyder på att hennes förfäder inte var greker. Detta – liksom konstaterandet att hon inte skulle ha haft ”rätt hudfärg” – ligger helt i linje med vad forskarna tror sig veta. Helt annorlunda blir det

i dikten ”Áeison”. När Sapfo här återvänder från exilen befinner vi oss plötsligt i ett nutida ruinlandskap som för tankarna till 1990-talets krigshärjade Balkan.

När Sapfo återvänder ur exilen är det vinter. [...]

*Och flingorna faller –
som i vår egen värld
över ett landskap där man blir varse
en rödakorsmärkt ambulans,
rökar från tält,
ett sloknat fältkök,
gavlar av hus som skjutits sönder
och ännu längre bort, i bländvitt dis
civila och soldater
i färd att gräva, kommenderade
till en plats där massgravar från kriget
har upptäckts. De skyldiga
håller sig undan, stryker
som gråa vargar
bortom snöfallet.*

I *Himlen och andra upptäckter* framhävs de tragiska aspekterna av Sapphos liv. Sådana inslag lyste dock med sin frånvaro när Svenbro 2015 utgav den skojfriska diktsamlingen *Ekeby trafikförening*. Liksom förut vävs det förflutna samman med det sentida, men här framträder Sapfo inte som fattig flykting utan i skepnad av en välbeställd aristokrat, den danska författarinnan Karin Blixen. I ”Sapphos papegoja” reser Sapfo/Blixen sålunda från sitt danska slott till en liten ort i Skåne för att därstädes få en dedikation i en diktsamling, där hon framträder som papegoja: Svenbro nämner inte diktsamlingen vid namn, men dikt titeln ”Klio i badet” ger oss en nyckel. Det är namnet på en dikt i Erik Lindegrens *Vinteroffer* som smälter samman ett Sapfofragment – vanligen kallat Fragment 168B – med ett citat

från Blixen. ”Klio i badet” bygger alltså på en dubbelexponering av antiken och vår egen tid som har stora likheter med den vi möter hos Svenbro.

ÅR 2015 UTGAV Svenbro också *Sapfo har lämnat oss*, som består av en blandning av vetenskapliga essäer och dikter, där antiken gång på gång sammanvävs med mer eller mindre välkända händelser från 1900-talet. Boken innehåller ett dussintal texter från de sex decennier som Svenbro varit verksam som poet och forskare. Varje text uppenbarar ett nytt perspektiv på Sapphos diktning, men tillsammans kan de också läsas som en historiebok där antiken tolkas mot bakgrund av vår egen tid och vice versa. När man läst boken färdigt har man fått en snabbkurs i de senaste sex årtionedernas utveckling på det humanvetenskapliga området. I bokens början framträder Svenbro som tidstypisk marxist, men därefter följer en rad essäer som visar att han hela tiden varit öppen för nya sätt att läsa Sapfo. Sålunda kan vi följa hur han konfronterar henne med aktuella tankeriktningar som feminism, strukturalism och post-strukturalism, men också hur han successivt utvecklas mot ett alltmer självständigt och personligt förhållningssätt.

Denna utveckling kan också avläsas i hans senaste diktsamling. Den heter *Namnet på Sappfos dotter* (Bonniers) och anknyter nära till essäerna i *Sapfo har lämnat oss*. Det hindrar dock inte att Svenbro här kan röra sig mycket friare i förhållande till den historiska sanningen än vad han kunnat göra i sitt rent vetenskapliga författarskap.

Liksom den förra boken handlar *Namnet på Sappfos dotter* om livet på det forntida Lesbos, men gång på gång tränger sig vår egen tid in i dikterna. På så sätt uppstår en märklig dubbelexponering, där citat från Sapphos dikter vävas samman med självbiografiska skisser och reflektioner om aktuella händelser, som den pågående flyktingkatastrofen på Egeiska havet. Inte sällan bygger dubbelexponeringen på halsbrytande paralleller mellan antikens poeter och sentida jazzmusiker som Miles Davis och Paul Chambers:

*Sapfo ska framföra dikten
stående bredvid Paul Chambers.
Jag spelade själv hans riff som tonåring
på min kontrabas
under pauser i läxläsningen,
som t. ex. kunde gälla ”den lesbiska visan”.
I mitt minnes arkiv samsas därför
Paul Chambers och Sapfo
om samma utrymme.
Därav kommer sig dubbelexponeringen*

Svenbro's utgångspunkt är ett märkligt papyrusfynd, en dittills okänd dikt, som han berättar om i en av de sista essäerna i

>>

Sapfo har lämnat oss. Dikten gav nya perspektiv på den tidigare kända fiendskapen mellan Sapfo och hennes äldre bror Charoxas, en vittberest och fördomsfri vinexportör som hade brutit mot familjens aristokratiska traditioner genom att bli köpman.

Enligt Herodotos hade Sapfo reagerat mycket hånfullt, då brodern på en affärsresa blivit så förälskad i den undersköna slavinnan Doricha – även kallad Rhodopis – att han låtit friköpa henne. Denna reaktion ska enligt sentida forskare ha berott på att hon såg broderns relation till den friköpta slavinnan som en mesallians. Doricha/Rhodopis var ju ursprungligen slavinna (och för övrigt ägd av samma slavägare som ägde fabeldiktaren Aisopos, köpmannen Xanthos). Det hindrade visserligen inte att hon blev sin tids mest hyllade hetär, men i aristokraten Sapphos ögon framstod hon ändå som en representant för det nyrika borgerskap som bara drevs av materiella intressen.

I *Namnet på Sapphos dotter* har denna från början mycket korta berättelse växt ut till en lyrisk roman av storartad resning. Stödd på Herodotos, det nya papyrusfyndet och några redan tidigare kända diktfragment berättar Svenbro frikostigt om livet på Lesbos under Sapphos tid. Mycket är naturligtvis spekulationer, men åtskilligt går tillbaka på välgrundade fakta som Svenbro diskuterat i de rent vetenskapliga delarna av sitt författarskap.

EN PASSAGE I Svenbros bok handlar om våra dagars flyktingvågor. Här tänkes guden ha tagit gestalt i den kinesiske konstnären Ai Weiwei som under sommaren 2015 deltog i flyktingmottagandet på Lesbos och samtidigt dokumenterade sina insatser i en serie instagram som snabbt spreds över världen.

När Svenbro förbinder Sapphos liv på Lesbos med våra dagars flyktingdramer på samma ö fullföljer han en tradition från en av sina lärare, den lysande antikforskaren Jean-Pierre Vernant (som under andra världskriget spelade en ledande roll i den franska motståndsrörelsens kamp mot den nazistiska ockupationsmakten). Liksom många andra klassicister såg Vernant inte antikstudiet som ett självändamål utan som ett led i kampen för yttrandefriheten och därmed också för en bättre värld. Det är på detta Svenbro syftar då han i dikten "Klargörande" citerar sin forne lärare: "Om det är politik vi ägnar oss åt, då redovisar jag i den här boken/själva grunden för vad jag menar att politik måste innebära: *debatt utan inskränkningar!*" ✨

LITTERATUR

Grisen i Bryssel

Robert Menasses *Die Hauptstadt* har beskrivits som den första tyska EU-romanen, skriver **Martin Lagerholm**.

I FÖRRFJOL ROMANDEBUTERADE den tyske dramatikern Roland Schimmelpfennig med *An einem klaren, eiskalten Januar-morgen zu Beginn des 21. Jahrhunderts*, vars hjärtpunkt utgörs av den arketypiska bilden av en varg som vandrar runt på gatorna i ett vinterfrostigt Berlin. Motsvarande vision i österrikaren Robert Menasses senaste roman *Die Hauptstadt* (Suhrkamp) – vinnare av fjolårets Deutscher Buchpreis – är en tamgris på rymmen, sinnebildlig och emblematiske även den. Genom hela romanen gäckar den invånarna och besökarna i huvudstaden, nämligen Bryssel, där grisen med jämna mellanrum skymtas av romanens många huvud- och bifigurer.

"Den tyskspråkiga litteraturens första EU-roman", har boken kommit att kallas, och det var förstas bara en tidsfråga innan unionens förment alarmerande identitetskris skulle bli föremål för granskning i fiktionens form. För vilken författare som helst torde den stora utmaningen här ligga i att klokt särskilja och koncentrera en på förhand gigantisk mängd tänk-

en fena på att skildra atmosfären i Bryssels olika miljöer.

Det är inte helt förvånande att det just är Menasse som i romanform tagit sig an det här ämnet, eftersom han som högt profilerad debattör och essäist länge varit en dominerande deltagare i den intellektuella debatten om Europa och dess plats i världen. Redan för en handfull år sedan planerade han att skriva en roman om EU och reste för ändamålet till Bryssel för att kritiskt granska unionens offentliga politik och förvaltning inifrån. Istället för att som förväntat upptäcka en tungfotad statsapparat och ett ineffektivt pappersvälde möttes han av kompetens, öppna attityder, högrepresterande tjänstemän och fungerande byråkrati. Hans slutsats var att det inte är federalistiska "eurokrater" i Bryssel som splittrar vår kontinent, utan tvärtom enskilda nationers regeringar och de frekventa inslagen av nationalistisk protektionism. Upptäckterna resulterade då inte i någon roman, utan i essäboken *Der Europäische Landbote* (2012), med den talande undertiteln *Die Wut der Bürger und der Friede Europas* (Medborgarnas vrede och Europas fred).

Hans slutsats var att det inte är federalistiska "eurokrater" i Bryssel som splittrar vår kontinent, utan tvärtom enskilda nationers regeringar och de frekventa inslagen av nationalistisk protektionism.

SEDAN DESS HAR han modifierat en del av sina ståndpunkter, men överlag med bibehållet huvudbudskap. Som till exempel i textsamlingen *Die Heimat ist die schönste Utopie* (2014), som resonerar kring det faktum att vår värld redan antagit en transnationell gestalt och att nationalstaterna efter 1900-talets chauvinistiskt genomsytrade katastrofer är dömda att gå under. *Die Hauptstadt* tangerar genomgående det här slags tankar och idéer, och träder dramaturgiskt in i EU-byråkratins inre rum för att gestalta hur man där bemödar sig om att utveckla bilden av ett gemensamt Europa. Vad binder oss samman? Vilka kunskaper? Vilka värden? Vilka symboler? Och varifrån kommer den alltmer utbredda föreställningen om att EU inte fungerar, när det bevisligen gör det, åtminstone i den institutionellt styrda och fortlöpande politiken och i de gemensamma projektstyrda verksamheterna över nationsgränserna? Den europeiska identiteten är en realitet.

Flera av romanfigurerna är ämbetsmän, och huvudintrigen beskriver en grupp befattningshavare inom Generaldirekto-

Flaggor vid Europaparlamentet i Strasbourg.

FOTO: LEX VAN LIESHOUT / TT

ratet för utbildning och kultur som fått i uppdrag att inför EU-kommissionens 50-årsjubileum försöka råda bot på förtroendekrisen för den mäktiga EU-institutionen med hjälp av ett "Big Jubilee Project". Huvudansvarig för projektet är den äregiriga cypriotiska karriärstenen Fenia Xenopoulou, som under sig har en arbetsgrupp som leds av österrikaren Martin Susman. Det är också han som presenterar den radikala idén att använda Auschwitz som huvudtema och emblem för jubileumsarbetet: "Ingenting i historien har förenat olika identiteter, mentaliteter, europeiska kulturer, religioner, olika så kallade raser och fordom fientliga världsåskådningar, ingenting har framkallat en sådan fundamental gemenskap för alla människor som erfarenheten av Auschwitz."

Romanens intrig uppehåller sig vid vår tids Europa som öde och idé, men åskådliggjort som genom en narrspegel – en klassisk österrikisk berättartradition – och inte utan en del komiska och mindre smickrande skildringar av den formalistiska ärendehandläggningens ibland befängda organisation. Kongenialt placerar Menasse alltså sitt litterära uttryck i gränslandet mellan satiren och tragedin, som bland

annat tar sig uttryck i ett förvirrat sökande efter en "passande" representant för Förintelseöverlevare till evenemang, och i hur jubileumsfirandet under det känsliga temat snart leder till storbråk i maktens korridorer mellan tjecker och tyskar, briter, fransoser och polacker. Allt medan den presumptive judiske kandidaten, överlevaren David de Vriend, helt ovetande om ståhejet emoter sin egen död på ett ålderdomshem i centrala Bryssel, och den lätt illusionslöse kommissarie Brunfaut, ett av de första vittnena till den vilde grisens urbana irrfärd, av polisledningens fått stränga order om att lägga ett politiskt mord på ett hotell till handlingarna.

KONSTFÄRDIGT VÄVER MENASSE samman romanens många handlingstrådar till en brokig gobeläng, där gestalternas bakgrund och familjebiografer knyter ihop det europeiska förflutnas huvudsakligen blodiga historia av oro, konflikter och krig med nutida fenomen från dagens EU-verklighet. Här läser vi således om den grekiska skuldskrisen, den ukrainska Majdanrevolutionen, stärkta yttre gränser mot flyktingströmmarna, protesterande grisbönder, en allmänt uppdreven högerpopulism, och

förstås Menasses eget hemlands minst sagt komplicerade förhållande till sitt kulturliv.

ROMANENS HUVUDMOTIV, DET dominerande jubileumsprojektet, leder osökt tankarna till Menasses berömde landsman Robert Musil och dennes huvudverk *Manen utan egenskaper* (1930–1942), där en för romanen central "parallellaktion" vid tiden för första världskriget försöker framhäva dubbelmonarkin Österrike-Ungerns excellens. Någon Musil i termer av språklig och filosofisk komplexitet är Menasse förvisso inte, men väl en sofistikerad, oavslutligt underhållande och stilsäker romanbyggare med full kontroll på såväl form som substans, där han underförstått binder samman det historiska habsburgska imperiet med vår tids EU.

Och grisen då? Ja, efter att den observerats på flera håll av stadens övervakningskameror – och dessutom blivit hett nyhetsstoff efter att man på en tidningsredaktion utlyst en namntävling, som man abrupt dock får avbryta när det visar sig att det populäraste namnförslaget var Muhammed – försvinner djuret spårlöst. Ännu en gäckande skepnad i Europas politiska huvudstad. 🐷

En central centraleuropé

I *Den stumme profeten* skildrar Joseph Roth den kaotiska mellankrigstidens revolutionsrörelser, skriver **Jakob Sjövall**.

DEN SERBISK-JUDISKE FÖRFATTAREN Danilo Kiš menade att det finns en sorts mellaneuropeisk litteratur. När jag läser den polske författaren Andrzej Kuśniewicz eller den ungerske Péter Esterházy känner jag en sorts väsensfrändskap, noterar han.

Om man kan tala om en centraleuropeisk litterär tradition måste man till dess främsta företrädare räkna Joseph Roth. Även Roth kom från en judisk familj från det som då var Österrike-Ungerns östliga gränsland och idag är västra Ukraina. Hans författarskap förkroppsligar det kosmopolitiska, det tragiska och det skarpsinnigt ironiska som kan sägas vara typiskt för denna genre. Han dog i Paris 1939, försupen och deprimerad, på flykt efter nazisternas maktövertagande. Han hade ingen hjälp av sina eleganta, färgstarka och rika litterära analyser av det förhärjade Europa.

Skönlitteraturen kan, i motsats till de sociala vetenskaperna, skildra känslolägen och stämningar, och ge färg och mærg åt världen. Vad den förlorar i sanningsenlighet vinner den i trovärdighet, kanske man kunde säga. Just detta briljerar ofta den centraleuropeiska litteraturen i. Joseph Roth är, vid sidan av Robert Musil, den klassiske mästaren. Hugo Hultenbergs översättning från 1933 av Roths mest välkända verk, romanen *Radetzkymarschen*,

Joseph Roth.

FOTO: ALAMY

har nyligen getts ut i nytryck av Lind & Co. Det är en familjehistoria som åt generationer har förmedlat den sorgsna dröm av storslagen domedagsstämning och förljungen förfining som fortfarande präglar vår bild av Habsburgkejsardömet:s sista dagar. Denna bild har för övrigt ifrågasatts av historiker, till exempel i Pieter M. Judson förtjänstfulla *The Habsburg Empire* (2016).

YTTERLIGARE EN av Joseph Roths romaner, *Den stumme profeten*, har nu också kommit i en utmärkt svensk översättning av Staffan Vahlquist (Ruin förlag). Liksom *Radetzkymarschen* behandlar den Europas dramatiska och ödesdigra historia under det tidiga 1900-talet. *Radetzkymarschen* handlar om Österrike-Ungerns undergång, om efterspelet: den kaotiska mellankrigstidens revolutionsrörelser. Boken skiljer sig en del från Roths övriga produktion och publicerades inte heller förrän efter hans

död. Man kan få intrycket att den inte är helt färdigredigerad. Den förefaller också vara lite av ett experiment som inte alltid lyckas: Roth har helt enkelt inte så mycket att säga om till exempel tsarryska fångläger och skildringen blir då rätt så korthuggen.

Först när huvudpersonen återvänder till Centraleuropas naturliga mittpunkt Wien under första världskriget spritter Roths fina formuleringskonst till liv: "Lamporna hade blivit färre, ljuset i skyltfönstren släcktes med jämna mellanrum, många butiker var stängda efter att deras ägare ryckt in. Likt kryptor låg de där med sina neddragna järnjalusier; lapparna som angav skälen till handelsmännens frånvaro erinrade om gravinskriftioner." Och på riktigt gott sarkastiskt humör blir han först i värmen i en wiensk teatervestibul: "Och plötsligt fylldes han av medlidande med societetsdamerna. Vid sidan av alla dessa dumma löjtnanter och brutala penninghajar fördystras deras liv, förvisssnar deras skönhet. De behöver helt andra män. Han tänkte naturligtvis på sig själv."

ROTHS BÖCKER ÄR läsvärda i sin egen rätt. Men de är också goda representanter för den centraleuropeiska litteraturgenren som Kiš resonerar om. Det är romaner som visserligen inte gör några anspråk på objektiv historieskildring, men som på ett subjektivt men ändå nyktert och ironiskt insiktsfullt sätt förmedlar ett vittnesmål som är svårt att avfärda. Ibland är det lekfullt, ibland bistert. Eller för att fortsätta tala med Kiš: det rör sig om en sorts jämvikt mellan ironiskt patos och lyrisk högstämndhet – för övrigt också det som de ovan nämnda författarna Kuśniewicz och Esterházy ägnar sig åt.

Den del av Europa som de alla vittnar om har länge varit både plågad och kaotisk. Det har skapat djupa sår som gör det svårt att bilda sig ett riktigt begrepp om Centraleuropa. Regionens historieskrivning utgörs ofta av partsinlagor; dess politiska liv är ofta oförlåtande; dess sociala, etniska och religiösa förhållanden svärgenomträngliga. Kanske är det bästa sättet att närma sig en förståelse av den del av Europa som ligger öster om Elbe istället att lyssna till dessa litterära ekvilibrist. ✨

Medierna moraliserar

Nyligen modererade jag en debatt på temat ”högern och medierna”. Lokalen var fullsatt. Intresset för mediernas makt har ökat kraftigt på senare år. Till stor del beror det på att mediemakten blivit synlig på ett helt annat sätt i och med att den fått konkurrens från nya medier.

Det är påfallande att den mediekritik som tidigare främst kom från vänster idag ljuder allt tydligare från höger. Högern har övertagit systemkritiken. Inte minst hos en yngre generation. Frågor kring identitet, kultur och moral har samtidigt intagit den politiska debattens huvudfärd. Och det är här mediernas makt är som störst.

1948 beskrev de amerikanska sociologerna Robert K Merton och Paul Lazarsfeld, i en sedermera klassisk artikel, mediernas funktion i det moderna, demokratiska masssamhället. Medierna överför status. Den som tillåts skriva i pressen, höras i radio och inte minst synas i tv får automatiskt en ställning som viktig person. Detta egentligen oberoende av andra meriter. Medierna upprätthåller också moraliska normer genom hotet om exponering. Den senaste tidens turer inom Svenska Akademien visar hur medieexponering kan skada en institution som bryter mot de moraliska normerna. Hotet om medial granskning har en starkt disciplinerande effekt på makthavare. En mer kontroversiell tes som de bägge forskarna framför är att medierna också har en passiviserande effekt. Många medborgare tror sig ha uppfyllt sin samhällslika plikt bara genom att hålla sig informerade och avstår därför från vidare politiskt engagemang.

PRESSENS MAKTHÄR omfattande. Det gäller i synnerhet när medierna drar åt samma håll. I Sverige, liksom i många andra västländer, har journalistkåren dominerats av progressiva ideal. Det ligger nära till hands för pressen att drivas av ett, åtminstone förment, rättvisepatos i sin jakt på maktmisbruk och oegentligheter. Denna inställning fyller också en central funktion i den liberala demokratin.

Allt har dock en baksida. Så även pressens makt. Som svar på att medierna blivit alltmer kritiskt granskande från 1960-talet och framåt har politiker och andra makthavare lärt sig att hantera medier. Mediehantering har i det närmaste blivit politikens huvuduppgift. Fokus har forskjutits från att åstadkomma något till bilden av vad som åstadkommit. Det skapar kortsiktighet och en vilja att riskminimera hos de styrande, bland annat genom att förskjuta beslut till tjänstemannanivån. Den granskande makten har därmed bidragit till både politisk handlingsförlamning och politikerförakt.

Medielogiken uppmuntrar till ett fokus på det yttre. Vem som säger något, vem som syns, hur det sägs, blir viktigare än vad som sägs. I demokratiska samhällen har det även inneburit allt starkare krav på mångfaldsrepresentation. Att makthavarna utåt sett ska avspejla yttre attribut som kön och etnicitet.

NÅGOT MOTSVARANDE KRAV på åsiktspluralism har inte vuxit fram. Även om medierna gillar konflikt vill de inte komplicera själva regin. Inte heller har den urbana medelklassens dominans setts som ett stort problem. Den utgör de progressiva idealens norm. I mediernas moraliserande attityd ligger nämligen ytterst ett outtalat krav på konformism. Därav den utbredda ängsligheten. Det är en insikt som borde vara grunden för en mediekritik från höger. Medierna är inte alltid frihetens och förnuftets vän. Alltför ofta är det tvärtom.

Håkan Boström
är doktorand i
ekonomisk historia
vid Uppsala
universitet

I korthet

Främmande för maten

Sedan 1970 är alla livsmedel i Sverige märkta med ett bästföredatum som hjälper konsumenten att bedöma hur länge maten är tjänlig. Lustigt nog datummärks numera såväl salt som honung, livsmedel som håller i evighet. Märkningen är till stor nytta för den som oroar sig för att exempelvis få i sig bakterien listeria, men har också kritiserats för att öka mängden matsvinn och bidra till sopberget. Man beräknar att varje svensk slänger nästan ett kilo mat i veckan, ett slöseri som på senare tid bland annat uppmärksammats i artiklar i *Svenska Dagbladet*.

På Livsmedelsverkets hemsida förklarar man noggrant – och med hjälp av pedagogiska bilder – att datummärkningen inte är huggen i sten. Det går i de flesta fall bra att äta livsmedlet några dagar till, en kvalitetsförsäkring till trots. Livsmedelsverket uppmuntrar konsumenten att använda sina sinnen, att titta, lukta och smaka för att avgöra om varan fortfarande är ätbar.

Historiskt sett är det lite lustigt att denna information faktiskt behöver ges till vuxna människor. I början av förra seklet såg hanteringen av våra livsmedel helt annorlunda ut. Kylskåp existerade inte, så att förvara kött och mejeriprodukter var svårare – dock inte omöjligt. Men man hade en helt annan relation till maten man köpte och åt. Skulle du köpa bröd gick du till bagaren som stått och bakat från den arla morgontimmen. Skulle du köpa kött gick du direkt till slaktaren och såg noga till att få en fin bit.

På 1940-talet slogs dörrarna upp till det första snabbköpet i Stockholm. I samma veva började kylskåp att synas i många hem. Människors relation till sina livsmedel förändrades. Allt inhandlades samtidigt, plastat och färdigförpackat. Eftersom man kunde ställa in förpackningen i kylskåpet behövde man inte ens öppna den samma dag. Vilket ledde till att man kunde handla för flera dagar framåt och behövde avsätta mindre tid för inköp.

Allt detta sammantaget gjorde det svårare för oss att bedöma livsmedlets kvalitet. Den aktuella diskussionen om datummärkningen och matsvinnet säger något om hur långt kompetenssänkningen har gått. Hur långt vi har fjärrat oss från det vi äter.

Catta Neuding

Detta nummers recensioner:

Petra Östergren vädjar till förnuftet; **Niklas Anderberg** skuggboxas; **Tommy Olofsson** åker själslig berg och dal-bana; **Henrik Höjer** skattar sig lycklig; **Ruth Lötmarker** synar en vänsterman; **Katrine Marçal** punkterar Londonbubblan; **Carl Rudbeck** flyger hellre till Thailand; **Ylva Herholz** kliver mellan mikro och makro; **Bengt E Y Svensson** bugar för en bastard; **Ulla Gudmundson** avvisar önsketänkande; **Staffan Ulfstrand** uthärdar olidlig spänning.

Hellre får de dö: uppmjukning
av nolltoleransen får vänta.

FOTO: ALAMY

Sverige knarkar och dör

Fler dör av droger i Sverige än i andra länder. Ändå vill vi gärna exportera vår benhårda nolltolerans. Kanske är det nu dags att tänka nytt? Petra Östergren gör vad politikerna vägrar: inventerar forskningsläget.

NARKOTIKAPOLITIK

Svensk narkotikapolitik hänger i krokig arm. Den repressiva förbudsmodellen, där alla aspekter av narkotikahantering – inklusive eget bruk – är kriminaliserad, har inte gett önskat resultat. Svenskar knarkar mer än någonsin. Dessutom har vi den näst högsta registrerade narkotikadödligheten inom EU. I övriga världen tar allt fler stater och länder steg mot legaliseringsmodeller, uppbackade av organisationer som WHO och Unids, liksom personer som Kofi Annan och Richard Branson. Så från att enstämigt, i full fart och med stort självförtroende ha marknadsfört den ”svenska modellen”, vacklar nu till och med det svenska etablissemanget. Ledarsidor, politiska ungdomsförbund, liksom enstaka riksdagsledamöter, pläderar för en förändring.

Enligt en artikelserie i Svenska Dagbladet i början av året vill alla partier förutom KD och SD att det ska göras större satsningar på skadelindringsåtgärder. Andra menar att eget bruk bör avkriminaliseras och cannabis vara tillåtet – om inte annat så i medicinska syften. Och medierna rapporterar om andra länders mer tillåtande hållning på ett neutralt och nyfiket, snarare än fördömande, vis.

Vartåt vinden vänt är tydligt. Dock: basitionen är ännu långt ifrån att falla. Som nybliven folkhälsominister år 2002 lät Morgan Johansson hälsa att Sverige skulle vara narkotikafritt om tio år. 15 år senare ångrar Johansson – nu i egenskap av justitieminister – just det uttalandet, men står ihärdigt fast vid att den svenska förbudspolitikerna är den mest effektiva i världen.

Vad säger då den senaste litteraturen om den svenska situationen? Ja, redan i titeln anges vad författarna till antologin *Dogmer som dödar. Välgval för svensk*

narkotikapolitik anser. Skribenterna – forskare och kliniker, brukare, journalister, kommunpolitiker och opinionsbildare – menar att människor som använder narkotika (vilka är sisådär 300 miljoner på vår planet) drivs in i ”samhällets mörkaste hörn” av föråldrad lagstiftning och stigmatisering. Det krävs ett paradigmskifte där brukares hälsa och mänskliga rättigheter står i fokus. Politiken ska grundas på principer om ”neutralitet, medmänsklighet och pragmatism” – och framförallt vetenskaplig evidens. Några av antologins författare är riktigt förbannade. Magnus Heilig, professor i psykiatri och en av världens mest citerade beroendeforskare, skrader inte orden när det kommer till hur forskningen har behandlats. Liksom forskarna själva.

Det är över 50 år sedan den svenska läkaren och forskaren Lars Gunne introducerade metadonbehandling för heroinberoende, berättar Heilig. Behandlingen >>

var baserad på gedigna studier med spektakulära resultat – folk började studera och arbeta istället för att ägna all sin tid åt att få tag på drogen. Men Gunne blev motarbetad och trakasserad av såväl tjänstemän som politiker, medan patienterna blev utkastade ur behandling för minsta lilla förseelse – och dog.

Mycket bättre gick det inte med Heiligs egna kliniska arbete. I slutet av 1990-talet var han chef för beroendevården i Stockholmsregionen med ansvar för majoriteten av landets heroinbrukare. Metadonbehandlingen förhindrades dock av "en ohelig allians av politiker som spottade slagord, socialtjänstföre-

Heroinberoende (2011) – vilket gick fint ändå tills Hanne Kjoller rapporterade om den på ledarplats i DN. Att det var illa ställt med narkomanvården hade hon redan förstått, skrev hon, men inte riktigt hur illa. Kakkos tjänst som beroendeläkare i Stockholm fick därmed "dödsstöten". Vid det här laget hade hans chef Heilig redan ledsnat och dragit till USA.

Redaktörerna Niklas Eklund och Mikaela Hildebrand har gjort ett fint jobb med att dra ihop en bred samling författare till *Dogmer som dödar*. Fokus ligger på de insatser som görs för att minska skadliga konsekvenser av narkotika som injiceras (heroin och andra opiater). Här finns texter om brukarinflytande, anhö-

behandlingen är. Målet är att främja och normalisera klienternas liv, men aspekter som mottagnings öppettider, personalens (van)föreställningar om klienterna och de många integritetskränkande rutinerna gör att de inte kan leva ett vanligt liv. Hur ska de till exempel kunna jobba heltid, hämta och lämna på dagis – och samtidigt anpassa sig till mottagningens begränsade öppettider? Filip Roumeliotis alltför akademiska prosa kunde gott ha knådats en omgång till, men hans påpekande att krav på "effektiva" och "evidensbaserade" lösningar inte bara är av godo, utan även måste förstås i ljuset av hur narkotikaproblemet har formulerats i alltmer individualistiska termer, är välbehövligt.

"Alla partier förutom KD och SD vill att det ska göras större satsningar på skadelindring. Andra menar att cannabis bör vara tillåtet."

trädare som svartsjukt vaktade sina revir och läkare som lärt sig spela det politiska spelet". När ett nytt läkemedel kom ut såg dock Heilig sin chans. Han startade ett forskningsprojekt med doktorand Johan Kakko, och eftersom projektet godkändes av en etisk kommitté kunde de "glatt strunta i nästan varje regel Socialstyrelsen hittat på". Återigen blev resultatet magnifikt. Och återigen stötte det på patrull. När den nydisputerade Kakko upplevde att hans avhandling blev fullständigt nedtystad skrev han den populärvetenskapliga versionen

riggerspektiv och politiska insatser från både höger och vänster. Möjligen blir det lite väl många upprepningar, vilket hade kunnat undvikas med en övergripande politisk-historisk inledning och med att författarna hade kunnat läsa varandras texter och förhållit sig till varandra.

De för mig mest givande texterna står socionomen Frida Petersson och sociologen Filip Roumeliotis för. Petersson, som har disputerat på subsitutionsbehandling, illustrerar med hjälp av sitt intervju-material hur paradoxal

Det fina med antologier är den palett av idéer som serveras. Det går utmärkt att ladda ner de ovan nämnda avhandlingarna, eller söka rätt på fler texter av de författare som väcker ens intresse. En av de brister som antologier brukar lida av är att de inte tillhandahåller elementär kunskap som för de invigda är självklar, men som läsaren inte ens förstår att hon saknar. Detta blir jag varse via inledningskapitlet i antologin "Mot en ny drogpolitik" (2015), en sammanställning från ett seminarium på Engelsbergs bruk.

I "Drogernas historia" förklarar professor emeritus i farmakologi, Lars Orelund, att droger kan delas upp i tre huvudgrupper: de som primärt har en *hämmande effekt* på hjärnfunktioner (alkohol och lugnande medel som bensodiazepiner och opiater); de med *aktiverande effekt* på hjärnfunktionerna (nikotin, kokain och amfetamingrupper); och de som *påverkar tolkningen* av sinnesorganens budskap till hjärnan (hallucinogener som cannabis, svampar och LSD). Plötsligt inser man att det inte går att klumpa samman dessa olika "droger", vare sig när vi diskuterar dem eller reglerar dem. Alla har de dessutom en helt olikartad, ibland mångtusenårig, historik och har kontrollerats och brukats på olika sätt vid olika tidpunkter och på olika platser i världen. Att den turkiske sultanen Murad IV försökte stoppa tobaksrökning medelst halshuggning, och att ryssar som blivit påkomna med att nyttja eller handla med tobak fick välja mellan att få näsan avhuggen, hudflängning med knutpiska eller deportation till Sibirien, stämmer till eftertanke. Liksom påminnelsen om att en form av amfetamin föreskrevs som viktminskningspreparat i Sverige ända fram till 1960-talet.

Ett annat problem med antologier är att dess bredd och mångfald kan göra en lätt vimmelkantig. Det finns många håll som texterna kan spreta åt. Läroboken *Alkohol och narkotikaproblem* (2017) landar därför som en räddande ängel på mitt skriv-

Cannabis: laglig på sina håll.

FOTO: TED S. WARREN/TT

bord. Statsvetaren Björn Johnson, sociologen Torkel Richtert och sociologen Bengt Svensson – alla akademiskt verkssamma inom socialt arbete – reder lugnt och metodiskt ut drogernas, eller ”rusmedlens” olika typer, deras historik, effekter, skadeverkningar, lämplig behandling, reglering och vilka skadelindrande insatser som finns (det som på engelska kallas *harm reduction*). Har man redan tuggat sig igenom de senaste tio årens utgivning finns egentligen inte så mycket nytt att lära sig i sak, men boken är en pedagogisk fullträff, mycket tack vare att författarna genomgående inkluderar alkoholen i sina resonemang om ”rusmedel” och håller en strikt ”neutral” och forskarmässig ton (något som i ett svenskt sammanhang förvisso kan uppfattas som ett politiskt ställningstagande). Förlaget är Studentlitteratur, så kommande generationers kliniker och forskare måste förhålla sig till begrepp som rusmedel (istället för ”droger”), ”brukare” (istället för ”missbrukare”) och kunna skilja mellan riskbruk, missbruk och beroende. Ytterligare ett plus är referenserna till den viktigaste internationella forskningen, förklarad på ett sätt som även den intresserade allmänheten kan ta till sig.

Så hur är det då med själva narkotikapolitiken? Även om ovan nämnda titlar berör de politiska dimensionerna erbjuder de varken översikt eller fördjupning. Sedan tidigare har vi antologin *Narkotika. Om problem om politik* (2011), redigerad av sociologen Börje Olsson, där ett flertal namnkunniga forskare medverkade, exempelvis juristen Per-Ole Träskman och historikern Johan Edman.

”Plötsligt inser man att det inte går att klumpa samman dessa olika ’droger’, vare sig när vi diskuterar dem eller reglerar dem.”

Ungefär vid samma tidpunkt publicerades även Björn Svenssons *Narkotikapolitik och narkotikadebatt* (2012), och sociologiprofessorn Ted Goldberg gav ut *Legalisera narkotika? Ett diskussionsunderlag* (2011). Forskarnas detaljkunskaper om olika aspekter av svensk narkotikapolitik i dessa arbeten imponerar. Skribenterna har verkat inom sina respektive områden under många år. Men de lyckas inte åstadkomma vad journalisten Magnus Linton gör med sin uppmärksamade *Knark. En svensk historia* (2015): att tillhandahålla en bred närhistorisk och övergripande samhällsvetenskaplig analys av svensk drogpolitik och dess konsekvenser, dessutom med ett språk och stilistiskt grepp som tilltalar en allmän publik.

Olika sorter: förvirring uppstår när de klumpas ihop.

FOTO: DESPOSITOS PHOTO

Linton använder sig av befintlig forskning och intervjuer med flera av de ovan nämnda forskarna, varvat med reportage om brukare och om anhöriga som förtvivlat kämpar för att deras nära och kära ska få adekvat hjälp. *Knark* blir så en svidande uppgörelse med svensk narkotikapolitik alltsedan läkaren Nils Bejerots dagar. Här kan vi följa hur den tidigare maoisten, hans allt större anhängarskara och deras antiknarkföreningar med hjälp av olika retoriska figurer som ”narkotikaträsk”, den ”parasitära och asociala” knarkaren, rädslan för det utländska och det ”främmande” (liksom hotet mot ungdomen), lyckades ena Sveriges politiker till den grad att alla alternativ till den svenska narkotikaideologin med dess nollvision var fullständigt utplånade. Att slå sam-

ka ställning och välfärdsstatens överlevnad. Bejerot, som dessutom var ansvarig för all narkotikarelaterad undervisning på polisutbildningar, var också den som ansåg att kriminalisering av eget bruk var av yttersta vikt. Tidigare hade just detta varit undantaget straffrättsliga åtgärder. 1984 presenterade Bejerot ett 25-punktsprogram för det narkotikafria samhället – med just kriminalisering av eget bruk som kärna. Fyra år senare blev förbudet verklighet. Linton tror, liksom många forskare, att aidsepidemin och mordet på Olof Palme var underliggande orsaker till varför förbudet kom till stånd – landet var i behov av en känsla av ordning och reda.

Lintons agenda är onekligen politisk (om man med det menar att man avvisar den förbudslinje som leder till att folk dör), men han sammanfattar forskningen väl, livar upp den genom intervjuer och skänker stämning genom att vara på plats när brukare injicerar, och drottningen och diverse politiker och tjänstemän gratulerar sig själva på olika manifestationer mot droger. Möjligen kan han fara iväg med lite väl mycket skrivglädje emellanåt, men det är honom väl förunnat. Eftersom boken är ett ”aktuellt gatureportage” kan det ibland blir lätt rörigt och jag längtar efter en mer logisk, stringent struktur. Det är inte heller alltid enkelt att veta om analyserna är Lintons egna eller forskarnas. *Knark* är dock en oerhört viktig bok, vilket även märks när forskarna i litteraturen från 2017 rekommenderar den för läsare som vill förstå svensk narkotikapolitik. Det verkar helt enkelt inte ha gjorts sådan övergripande sammanställning tidigare. Och det var just mot bakgrunden av denna avsaknad som jag såg fram emot resultatet av den brittiske geografen Jay Levys drygt treåriga fältarbete i Sverige. >>

Beatrice Ask: framgångsrik?

FOTO: HUSSEIN EL-ALAWI/TT

Levys avhandlingsarbete gick ut på att både förstå den svenska prostitutionspolitiken och vårt lands droglagar. Han genomförde ett hundratal intervjuer med drogbrukare, sexarbetare, aktivister, socialarbetare, tjänstemän och en och annan politiker. Resultatet, boken *The War on People who Use Drugs. The Harms of Sweden's Aim for a Drug-Free Society*. (2017) är dock tyvärr inte mycket att hurra över. I mångt och mycket använder författaren samma upplägg och redovisar samma innehåll som i boken om sexköpsförbudet från året innan, *Criminalising the Purchase of Sex. Lessons from Sweden* (2016).

På litet drygt 100 sidor (!) driver Levy tesen att Sverige är en stat formad av sitt arv av social kontroll, eugenik, våldsam social ingenjörskonst och ett aggressivt modernitetsprojekt. Denna historik bestämmer i sin tur hur människor som använder droger behandlas. De är undanträngda, förvarade, kontrollerade och bortstötta från den normativa och exkluderande svenska välfärdsapparaten. Och visst ligger det mycket i denna analys, men det är ungefär vad utländska forskare som Arthur Gould har skrivit om svensk drogpolitik sedan början 1990-talet. Boken bjuder alltså inte på några om helst överraskningar, oväntade vändningar, tolkningar eller analyser av de unika intervjuer som Levy har utfört. Flera av citaten från hans förra bok om det svenska sexköpsförbudet återanvänds, och återigen staplas korta citat på varandra – ibland utan någon som helst relevans för den poäng som utlovas. Inte heller följer han alltid en röd tråd, eller ger något underlag för en tes. I ett kapitel skriver Levy att han ska fokusera på debatter i riksdag och media och diskutera betänkanterna och remisser, men använder enbart oklara sekundärkällor samt sitt eget intervjumaterial.

Visst, som utländsk forskare kan det vara svårt att tillgodogöra sig svenskt material (även om man studerar språket), och visst ligger det mycket i analysen, men jag blir nästintill förbannad när en bok på 100 sidor, och som kostar över 1 000 spänn, inte ger mer än vad som får plats i en faktaruta. Metoden, att helt förlita sig på vad intervjupersoner säger om en tidigare debatt eller förd politik, snarare än att själv ta del av denna debatt och politik, förstår jag mig inte heller på. Det finns också delar av analysen som svajar, och som en akademiker – eller redaktör på ett förlag som Routledge – borde ha fångat upp. Levy menar att Sveriges progressiva, liberala rykte står i skarp kontrast till vår hårdföra drogslagstiftning. Men är det verkligen en så uppenbar kontrast? Har inte all politik komplexa, och ofta motsägelsefulla, aspekter. Finns det något land vars rykte och "verklighet" helt överensstämmer? Många andra stater, både de som omfattar och de som inte omfattar en västerländsk välfärdsmodell, bedriver ju också en repressiv drogpolitik som man rättfärdigar med andra medel. Kom också ihåg de stränga straffen för tobaksbruk i Turkiet för 400 år sedan. Har en repressiv rusmedelspolitik helt olika förklaringar i varje tid och varje land, eller finns det här möjligen en gemensam kulturell nämnare?

Att nuvarande narkotikapolitik inte fungerar är man i forskarsamhället enig om. Man måste tänka om och tänka rätt. Eller åtminstone, som några framför mer försiktigt, vara öppen för att experimentera. Mycket riktigt har också de läkare som nämdes i inledningen – Manus Heilig och Johan Kakko – åter blivit insläppta i svensk forskning och beroendevård. Flera av författarna i antologierna har också långa listor på vad som kan göras konkret. Så långt allt gott och väl. Men det stora dilemma för förändringsivarna verkar vara att finna pedagogiska strategier som övertygar politikerna. Forskningen ger de ju inte mycket för.

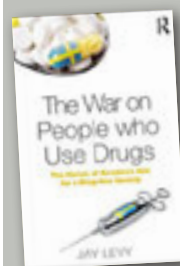
I ljuset av det undrar jag om inte Kjell A Nordströms "Systemet kan förändras" från Engelsbergsseminariets antologi utgör det bästa inlägget. När Nordström med hjälp av gedigen ekonomisk expertis och illustrativ retorik förklarar hur (bransch)system förändras är det svårt att finna motargument. När staten började driva noshörningsfarmer i Afrika eller dela ut spellicenser i Nevada fanns inga pengar kvar att tjäna för de kriminella organisationerna. "Buset" konkurrerades helt enkelt ut av staten, förklarar Nordström. Och mycket riktigt. En ny studie visar hur våldsbrotten minskade med

13 procent när en mexikansk delstat nära USA:s gräns avkriminaliserade medicinsk användning av cannabis. Drogkartellernas affärsverksamhet gick om intet.

Det finns dock en del intellektuella gåtor som återstår när det kommer

THE WAR ON PEOPLE WHO USE DRUGS THE HARMS OF SWEDEN'S AIM FOR A DRUG-FREE SOCIETY

JAY LEVY
Routledge 2017

DOGMER SOM DÖDAR VÄGVAL FÖR SVENSK NARKOTIKAPOLITIK

RED. NIKLAS EKLUND & MIKAELA HILDEBRAND
Verbal förlag 2017

ALKOHOL- OCH NARKOTIKA-PROBLEM

BJÖRN JOHNSON, TORKEL RICHERT & BENGT SVENSSON
Studentlitteratur 2017

KNARK
EN SVENSK HISTORIA
MAGNUS LINTON
Atlas 2015

MOT EN NY DROGPOLITIK
RED. KURT ALMQVIST & LOTTA GRÖNING
Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål 2014

till den svenska drogpolitiken. Som varför det politiska toppskiktet fortfarande försvarar en inhuman och ineffektiv förbudspolitik, bokstavligen intill döden (åtminstone andras). Som vi påminns om i Lintons bok: när Margot Wallström – då socialminister – 1998 fick frågan om hon skulle överväga alternativ till den svenska linjen om det skulle rädda liv svarade hon nej. Linton gör den välvilliga tolkningen att Wallström inte menade vad hon sade, utan snarare var både offer för och tjänare av ett system. Men jag är inte tillfreds med den förklaringen. I en radiointervju 2011 blev Beatrice Ask pressad att förhålla sig till en av de ovan nämnda antologierna och den forskning som visar att antalet tunga missbrukare i Sverige överensstämmer med EU-genomsnittet, men att dubbelt så många dör av sitt missbruk här. Under Asks tid som justitieminister hade dödligheten dessutom gått upp med 40 procent. Hur bra fungerade då den hårda politiken? undrade reportern. Ask svarade att den var framgångsrik och menade att döden inte var den enda konsekvensen av ett missbruk. En liberal drogpolitik där man kan röka hasch fritt medför väldigt allvarliga skador, förklarade justitieministern. Även om inte folk dör omedelbart blir de ”ganska såsiga i huvet” och får andra medicinska och sociala problem.

Jag menar därför att vi måste undersöka andra förklaringsmodeller än att det är ett ”system” som förorsakar den kallsinniga knarkpolitiken. Särskilt när vi betraktar de många paralleller som finns till fältet för mitt eget forskningsområde: prostitutionspolitiken. Här finner vi flera i det närmaste identiska drag. Det är nollvisioner och repressiva lagar, användandet av hotbilder och skräckretorik, ointresse inför brukarperspektiv och akademisk forskning, motståndet mot, och utfrysning av, oliktänkande – liksom en formidabel exportiver. Jag undrar om det inte här går att skönja en specifik svensk morallogik? För inom andra klassiska moralpolitiska områden driver ju Sverige en tämligen liberal linje, men det verkar vara något i rusmedlen och köpesexet som gör att dess utövare så brutalt måste förpassas ut ur den svenska gemenskapen och bort från det sociala skyddsnätet. Så vad är den underliggande logiken i detta osolidariska förhållningssätt – särskilt i en nation som uppfattar sig som en moralisk stormakt? Nå. Något ska man ju fundera ut själv också. ✨

Petra Östergren

Mr Hydes fula tryne:
behövs för en komplett bild.

FOTO: GETTY IMAGES

Spöket i spegeln

KULTURHISTORIA

En av det tjugonde århundradets skarpaste – och skarpast klädd – tänkare var polacken Leszek Kolakowski. Även om han insåg det hopplösa i att motsätta sig modernitetens framfart, var det just den som var det rörliga målet i många av hans essäer. Vad är det för fel på traditionerna, familjen, konsten, Gud? Det samlade resultatet av alla nymodigheter, tekniska framsteg och sociala förändringar var den tomhet och kyla som Max Weber kallade Entzauberung – avförtrollning. För Kolakowski var framförallt förlusten av alla tabun problematisk. Blir världen verkligen bättre om allting är tillåtet? I sin *Reflections on the Revolution in France* hade redan Edmund Burke oroat sig för vad som skulle hända om ”All the decent drapery of life is to be rudely torn off”.

Man tvistar om vid vilken tidpunkt det moderna skall ha tagit sin början. Är det fråga om ett definitivt brott mellan medeltiden och renässansen, eller ska man snarare söka dess ursprung i reformationen, eller kanske i upplysningen? Somliga anser att revolutions-

åren 1776 och 1789 markerade det definitiva genombrottet; Virginia Woolfs skämtsamt allvarliga åsikt var att vår mänskliga natur oåterkalleligen förändrades vid tiden runt december år 1910, vilket till exempel var ett halvår efter det att Stravinskys *Eldfågeln* hade sin urpremiär i Paris.

Steven B Smith, professor i statsvetenskap vid Yale University, börjar sin historieskrivning om det moderna – *Modernity and Its Discontents* – med Niccolò Machiavelli, som han betraktar som modernitetens profet framför andra. Machiavellis idé om politikens autonomi och hans avfärdande av en kristlig moral som rättesnöre för ett modernt samhällsskick ändrade det politiska landskapet för gott. Det var då inte längre ett panteon befolkat av gudar som bestämde skeendet, utan en duglig regering som gör sitt bästa för att leda Fortunas ombytliga temperament i goda banor och skapa bästa tänkbara förutsättningar för framsteg och välmående. Detta realpolitiska synsätt påverkade en rad senare tänkare. Samtidigt föddes också en ny människotyp som man under medeltiden aldrig hört talas om: medelklassborgaren – eller borgarbrackan, om man så vill.

>>

Efter detta startskott utvecklades moderniteten med oförminskad kraft och uppnådde, enligt Smith, sitt klassiska uttryck i upplysningen. Men i samma ögonblick dyker en spökbild upp i spegeln, en dubbelgångare som går under namnet *motupplysningen*. Kärnan i Smiths tankegång är att modernitetens sanna ansikte inte reflekteras av vare sig Dr Jekyll eller Mr Hyde, utan att den istället uppstår i och med att de bägge smälter samman med varandra.

Modernity and its Discontents är inte uppbyggd som en polemisk bok. Istället flanerar den genom landskapet mellan litteraturen och filosofin, och gör nedslag på oförutsedda platser. Istället för att gå in i detalj på Machiavellis *Fursten*, föredrar Smith således att hellre diskutera teaterstycket *Mandragola* (Alrunan). Här framställer han Machiavelli som diktare, moralist och kanske till och med feminist. Machiavelli har alltid varit kontroversiell, men allt oftare beskrivs han numera som en mångfasetterad tänkare, snarare än som en cynisk förespråkare för despotism och tyranni. Enligt detta revisionistiska synsätt är Machiavelli ingen machiavellian.

Vägen till vårt moderna samhälle stensattes sedan av Thomas Hobbes och Baruch Spinoza. Bägge dessa framställs slentrianmässigt som ateister. Detta trots att Hobbes under hela sitt liv förblev den anglikanska kyrkan trogen och trots att Spinoza uttalade sin vördnad för Gud som "härlig och fulländat god".

Virginia Woolfs pappa, Leslie Stephen, menade att Hobbes var en ateistisk ulv i fårakläder. För Smith är det verkligt intressanta att Hobbes strävade efter att förena den kyrkliga och världsliga makten under en enda suverän. Hans reli-

"Här framställer Steven B Smith Machiavelli som diktare, moralist och kanske till och med feminist."

gionskritik riktade sig först och främst mot kyrkans representanter i den teologisk-politiska högborg han kallar "The Kingdom of Darkness". Leviathan är visserligen ett havsmonster, men i den klassiska frontespis som Hobbes själv var så noga med att förevisa strålar befolkningens styrka ut från hela den samhällskropp som utgör en formidabel mänsklig maskin. Därför betraktar Smith Hobbes som en förespråkare för en liberal demokrati snarare än för en diktatur.

En sentida tänkare som boken kretsar kring är Leo Strauss, en till synes outsinlig inspirationskälla för Smith. Denne omtalade tänkare upplever nu något av en renässans. Strauss är notoriskt svårfångad i enkla formel: en ateist som

Mandragola: Machiavelli som moralist och (kanske) feminist.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

understryker religionens positiva roll i samhället, en outtröttlig kritiker av framstegstänkande och scientism, liksom en kännare av klassisk filosofi, avfärdas han av många som reaktionär. Smith betraktar honom snarare som en klassisk liberal.

Strauss placeras ofta i samma fåra som Isaiah Berlin. Den åtskillnad Berlin gjorde mellan negativ och positiv frihet är välkänd och har fått ett brett genomslag. Negativ frihet definieras i korthet som frihet från extern inblandning, medan positiv frihet är möjligheten att ska-

pa förutsättningar för personlig utveckling. I det förra fallet är staten passiv, i det andra ingriper den aktivt. Berlin oroade sig för att en positiv frihet i rationalismens och framstegsandans tecken skulle utmynna i tyranni. Adorno och Horkheimer varnade också för de ödesdigra konsekvenserna av en "instrumentell rationalism". Enligt kritikerna är detta ett lika fördärligt som oundvikligt arv från upplysningen. Den negativa friheten – friheten från inblandning – står enligt dessa tänkare på motupplysningens konto.

Steven Smith understryker återigen att båda

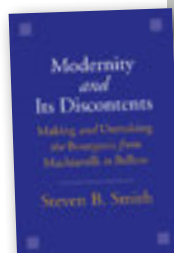
strävanden utgör en del av det vi kallar moderniteten. Påståendet att upplysning är liktydigt med demokrati och liberalism, och att motupplysningen till sitt väsen är antiliberal och reaktionär, är för honom lika mycket av en kliché. Varken försvararna eller kritikerna har monopol på sanningen.

Frågan om Strauss och Berlin ställer sig bakom den framväxande moderna bourgeoisien och dess mänskliga rättigheter (vad Jeremy Bentham kallade *nonsens på styltor*) och demokrati (vad Burke kallade *majoritetens tyranni*) är central i *Democracy and Its Discontents*. Var Rousseau en inspiratör för framtida diktaturer, eller var han tvärtom en plågad själ som blödde för sina medmänniskor och en förespråkare för direkt demokrati? Isaiah Berlin stämpelar honom som en typisk representant för antimodernt tänkande. Men enligt Smith är det inte så enkelt. Den framväxande nationsstaten, något som Rousseau ivrade för, är av grundläggande betydelse för modernitetens stabilitet. Rousseau lägger tonvikten på landets nationella karaktär snarare än på "kollektivets tyranni". Man kan beskylla honom för mycket, men knappast för totalitarismens frammarsch i det 20:e århundradet.

Smith strävar som vi ser efter att ge begreppet motupplysning en bredare täckning. Upplysning och motupplysning är länkade till varandra. Han spekulerar i att det kanske är detta som Adornos och Horkheimers begrepp *Upplysningens dialektik* ville ge uttryck för; det är kombinationen av en framväxande idé och kritiken mot denna idé som gestaltar den nya tiden.

Enligt Smith är det få som har ringaktat borgerskapet så intensivt som Nietzsche och Marx gjorde. I Flauberts fall var föraktet först och främst av estetisk natur. Han skrev sin *Madame Bovary* efter de stora revolutionerna 1830 och 1848. För honom hade upplysningsprojektet resulterat i en allmän förflackning och en himmelsskriande fulhet vart man än vände blicken. I ett brev påstod Flaubert att en av hans vänner hade avlidit till följd av en överdos av dumhet. Avförtrollningen av världen var redan i full gång.

Även hos Giuseppe Tomasi di Lampedusa

MODERNITY AND ITS DISCONTENTS
MAKING AND UNMAKING THE BOURGEOIS FROM MACHIAVELLI TO BELLOW
STEVEN B SMITH
Yale University Press 2016

dusa spelar den gamla världens nedgång och fall en huvudroll. Enligt Smith är Lampedusas klassiska roman *Leoparden* djupast sett en politisk berättelse. Författaren var själv en aristokrat och bokens kärlekshistoria utspelar sig mot bakgrund av tidens omvälvningar. Efter Garibaldis invasion av Sicilien ser prinsen bokstavligen sin trygga värld gå upp i rök. Detta var Lampedusas första och sista roman; refuserad av samtliga förläggare, publicerad först 1956, året efter hans död. Bokens mest citerade mening, som återspeglar den moderna människans förtvivlan, lyder: "Om vi vill att allting ska förbli som det är, måste allting förändras."

I det näst sista kapitlet av *Modernity and Its Discontents* tecknar Smith ett fint porträtt av Saul Bellow som en från kritiker av samtida kulturyttringar, företrädesvis av det så kallat progressiva slaget. Vissa påstår till och med att Allan Bloom är Bellows egenhändig skapade alter ego. Denne strausian har gjort sig odödlig med *The Closing of the American Mind* från 1987, en bok som är en klagosång över förlusten av västvärldens stora litteratur i amerikansk undervisning. Smith tycker kanske inte att *Mister Sammler's Planet* är Bellows starkaste roman, men väl den mest engagerade. Vår civilisations djupa kris har naturligtvis främst orsakats av den bortskämda intelligentsian; Mr Sammlers dyspepsi är utslag för Bellows egna sura uppstötningar.

Steven B Smith för traditionen vidare från moderata förespråkare för motupplysningen som Tocqueville, Burke och Strauss. Han menar att en dekonstruktion av upplysningen är ett fantasifoster, och till skillnad från många kritiker anser han inte att moderniteten är en fiende som måste besegras. Motupplysningens analys av vårt borgerliga samhälle träffar oftare huvudet på spiken än den som kommer från de fragmenterade resterna av den en gång så potenta marxismen. Smith påpekar att upplysningens kritiker är bättre på att återuppliva den liberala demokratis ursprungliga principer.

Moderniteten är alltså en hybrid av två till synes oförenliga idéströmningar; den har aldrig helt lyckats göra sig av med sin skuggmotståndare. Men våra tvivel och vårt missnöje är inte bara oundvikliga, utan också vitala ingredienser i vår komplexa verklighet. Smiths sista ord i boken är att denna gnagande oro är vår evige följeslagare – *and that is a good thing.* 🌸

Niklas Anderberg

Humörsvägningar:
Robert Lowell diktade
när han var manisk.

FOTO: WIKIPEDIA

Solsken efter regn

BIOGRAFI

Den amerikanske poeten Robert Lowell var manodepressiv – eller bipolär, som det numera vanligen kallas med en av de nya metaforer som används inom den psykiatriska diagnostiken. Den amerikanska psykiatriprofessorn Kay Redfield Jamison har skrivit en ny biografi över den stackars Lowell, som i Ian Hamiltons tidigare levnadsteckning från 1982 blev utsatt för ett karaktärsmord som i USA tydligen har haft den effekten att Lowells rykte som människa och även som poet har lidit långvarig skada.

Under ett par decennier, från 1950-talet fram till slutet av 1970-talet, framstod Robert Lowell som en av den nordamerikanska poesins mest lysande stjärnor, och han var på den tiden alldeles avgjort mer känd och mer allmänt respekterad än exempelvis Elizabeth Bishop, John Berryman, Delmore Schwartz eller Sylvia Plath. Men med berömmelse förhåller det sig ju så, som Emily Dickinson har påpekat i en ofta citerad dikt, att den likt ett bi inte bara har en sång och ett sting utan att den också har vingar och kan flyga i olika riktningar – och rentav försvinna bortom både åsyn och hörhåll.

Redfield Jamisons bok är ett veritabelt försök till äreräddning av Lowell, men att Hamiltons biografi skulle ha förstört Lowells förut så goda rykte är en synpunkt som man nog bör ta med en nypa salt. Kan en enstaka biografi verkligen åstadkomma så mycket skada? Visst måste det väl ändå ha betytt mer att den amerikanska poesin på 1970-talet

började vända sig bort från den självbiografiska och personligt bekännande inriktning som dessförinnan dominerat under efterkrigstiden – och som väl framförallt Lowell och Plath varit portalfigurer för. Man kan läsa John Ashberys *Self Portrait in a Convex Mirror* (1975) som en sorts uppgörelse med hans egofixerade föregångare inom amerikansk lyrik. Hos Ashbery finns inga beklännelser att hämta. Hans jag är inte självbiografiskt utan ett medvetande i största allmänhet. Förmodligen blev den tidigare amerikanska efterkrigspoesin en smula omodern för att just det egna jaget och det egna livsödet betonades så enfatiskt. Efteråt kom en poesi som var mera cool, kan man nog dra till med, skriven av poeter som inte har framstått som hemsökta av nervsammanbrott, alkoholism eller en benägenhet att begå självmord.

Robert Lowell hör alltså till den stora generation av amerikanska efterkrigspoeter som både levde och skrev på högvarv. Att detta klimat passade en bipolär människa som Lowell är uppenbart. I maniska perioder kunde han i umgängeskretsen dra igång en till synes outtömlig svada, i paritet med den som Saul Bellow låter sitt porträtt av Delmore Schwartz exekvera i romanen *Humboldts gåva*. Och Lowell skrev sin poesi under de maniska perioderna. Han skrev när han var manisk och redigerade utkasterna i efterhand. Eller som han själv formulerade saken: "I write in mania and revise in depression."

Att Lowell reviderade egna texter under sina depressioner kan säkert stämma, men det hände att de maniska perioderna övergick till psykos, och

>>

i samband med dem hände det att han reviderade både Homeros och Shakespeare. I en sådan uppskruvad fas var han övertygad om att det var han själv som var Homeros, och då hängav han sig åt att omarbota partier i *Odysséen* och *Ilia-den*. I samband med en senare psykos var han fullt upptagen med att revidera några av Shakespeares dramer, möjligen i föreställningen att nu själv vara Shakespeare, om han nu inte även vid det tillfället tänkte sig vara Homeros, i så fall i färd med att hjälpa en diktarbroder.

I samband med psykoserna kunde Lowell te sig tragikomisk, men han var alltid grandios och lyskraftig. De psykiska sammanbrotten brukade gå över inom ett par månader, vanligen med hjälp av elchocksbehandling. I slutet av femtio-talet blev psykoserna färre, tack vare att han började medicineras med litium, ”det lilla saltet”, som poeten själv kallade det. Litium visade sig fungera som en utmärkt stämningsstabiliserande drog, i varje fall på Lowell, men i ett par perioder tog han för mycket av denna medicin och drabbades av litiumförgiftningar som måste behandlas rent fysiologiskt.

Kay Redfield Jamison är expert på

”Svårare var det för hans hustrur. Robert Lowell var gift tre gånger, varje gång med en författare.”

bipolaritet. Hon lovprisar litium. Hon lovprisar även Robert Lowell för hans okuvliga förmåga att likt en fågel Fenix ständigt återuppstå och komma tillbaka efter sina kriser. Denna förmåga tillskriver hon hans viljekraft och stålsatta karaktär. Han knäcktes aldrig och sjönk inte ner i alkoholmissbruk, som John Berryman eller Elizabeth Bishop. Han tog heller inte livet av sig, som Sylvia Plath och en del andra av hans generationskamrater. Han återvände till skrivbordet, nästan som om ingenting hänt, och fortsatte med sina poetiska projekt, med åren alltmer van vid den bergochdalbana som huserade i hans själ.

Svårare var det för hans hustrur. Han var gift tre gånger, varje gång med en författare: Jean Stafford, Elizabeth Hardwick och Caroline Blackwood. De fick alla tre stå ut med att deras make under maniska perioder kastade sig in i häftigt uppblossande kärleksaffärer med andra kvinnor. Den första hustrun tröttnade efter knappt ett årtionde. Förälskelsen i kvinnan som skulle bli den tredje hustrun, irländskan Caroline Blackwood, drev Lowell att lämna USA och bosätta sig i England, men äktenskapet blev olyckligt och kaotiskt. Lowell fick nya

Robert Lowell & Elizabeth Hardwick: han prövade henne hårt.

FOTO: FRED W. MCDARRAH/GETTY IMAGES

psykos och Caroline Blackwood plågades av alkoholism.

Efter den äktenskapliga katastrofen i London flydde Lowell tillbaka till Elizabeth Hardwick, som med en ängels tålamod tog sig an den forne maken fram till hans död 1977, vid 70 års ålder. Lowell dog i en taxi från Kennedy Airport till Hardwicks våning på Manhattan. Taxi-

chauffören trodde att Lowell hade somnat i bilen. Eftersom passageraren var svårväckt ringde han på Elizabeth Hardwicks dörrklocka. Hon skyndade ner till bilen och var den som först konstaterade att Lowell var död.

Hardwick och Lowell hade varit gifta i 20 år, 1949–1969. De ingick båda i den krets som skapade *The New York Review of Books*, för vilken Elizabeth Hardwick kom att bli mycket mer betydelsefull än Lowell, som bara gjorde en halvhjärtad insats i planeringsskedet. Hon var en högt begåvad och effektiv kvinna, van att organisera familjelivet och att hålla reda på en i många avseenden otillräknelig make. Dessutom var hon en framstående kritiker, till skillnad från Lowell som var för självupptagen men också alltför upptagen av sitt eget författarskap – och av sin sjukdom – för att kunna spela någon betydande roll i den tidskrift som började ges ut 1963.

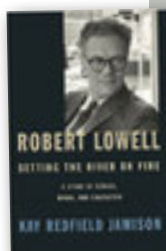
Kay Redfield Jamisons biografi över Lowell har i vissa partier karaktär av psykopatografi. Det är när hon närgranskar de journaler som förts av läkare som haft att göra med Lowell under hans vistelser på olika

mentalsjukhus. I andra partier liknar den mer en hagiografi, en hyllningsskrift ägnad en unikt begåvad och extremt tålig människa som, trots bokstavligen talat vansinniga prövningar samt en uppsjö av förvillelser, alltid kom tillbaka och lugnt fortsatte att flitigt ägna sig åt sitt författarskap, där det tillfälligt hade avbrutits av att han blev galen och under tid till annan inbillade sig att han var än Homeros eller Shakespeare, än Napoleon eller Hitler.

Ett hundratal sidor i boken faller helt utanför den biografiska ramen och utgör en fint infogad avhandling om bipolaritet. Då är det psykiatriprofessorn som tar vid och på ett fascinerande sätt redogör för sjukdomens historia, hur den har uppfattats ända sedan antiken till våra dagar. Hon ger också statistik och redovisar tabeller och andra former av hårddata med vilkas hjälp hon vill visa att polarfarrare och andra äventyrare kan förmodas ha varit just bipolära eller har haft bipolära personlighetsdrag. Men framförallt är hon ute efter att övertyga oss om att många författare, i synnerhet poeter, har en bipolär läggning och att de maniska perioderna är mycket starkt kopplade till kreativ förmåga, främst bland människor som sysslar med språk och med ord.

Särskilt mycket om Robert Lowells poesi har Kay Redfield Jamison inte att säga, utom att hon beundrar den. Hon citerar ganska ofta ur den, men praktiskt taget alltid för att belysa en eller annan aspekt av Lowells levnad eller hans själliv. Några amerikanska kritiker har påpekat att detta är en brist i framställningen, men för egen del tycker jag att den med råge kompenseras av författarens djupa psykologiska kunskaper om bipolaritet som åkomma och öde. Hon tränger djupt in i det hon behärskar allra bäst. I detta ser jag en stor förtjänst. Det ligger en värdighet i att hon avstår från att försöka agera lyrikkritiker. Det finns säkert många som klarar den saken bättre än Kay Redfield Jamison, men det finns försvinnande få som kan beskriva bipolaritetens härjningar i människosjälens lika övertygande och sakligt som hon. ✨

Tommy Olofsson

**ROBERT LOWELL,
SETTING THE
RIVER ON FIRE
A STUDY OF GENIUS,
MANIA, AND
CHARACTER**
KAY REDFIELD JAMISON
Vintage Books 2018

Välstånd och välmående: vår bästa tid är nu.

FOTO: PER-ANDERS PETTERSSON/GETTY IMAGES

Paradiset på jorden

IDÉHISTORIA

Det råder väl ingen tvekan om att upplysningen behöver försvaras på ett annat sätt idag än för ett par decennier sedan. Religion verkar ta allt mer plats i många samhällen. Förnuft och vetenskap utmanas även av propaganda och populister. Så därför är Steven Pinkers nya bok mycket välkommen. Boken är som undertiteln säger en hyllning till förnuft, vetenskap, humanism och framsteg. Bill Gates har redan prisat den, och själv behöver jag inte heller övertygas om värdet av dessa värden.

Den kanadensiske psykologiprofessorn vid Harvard har redan skrivit ett stort antal bästsäljande böcker. Den mest omtalade på senare år är *The Better Angels of Our Nature*, som är en bred och mycket

välunderbyggd världshistoria – där den röda tråden är att människan har blivit allt fredligare och mer och mer civiliserad. Stater är numera inte bara mindre benägna att gå ut i krig mot varandra, vi vanliga människor mördar och slåss dessutom allt mindre. Och allt fler länder avstår från att tortera och avrätta sina egna medborgare. Vi har dessutom upplevt en rättighetsrevolution som omfattar allt fler grupper av människor.

Det är denna framgångsberättelse han nu följer upp i *Enlightenment now*. För till viss del är denna bok skriven som en fortsättning och breddning av *The Better Angels of Our Nature* – samt som ett försvar emot dem som har kritiserat honom. Det Pinker vill säga nu är att det inte bara är krigen och våldet som långsiktigt har minskat. Hela världen har blivit bättre. Steven Pinkers egen favoritgraf visar att det nu till

och med dör allt färre människor av blixtnedslag – risken har minskat med hela 95 procent under de senaste 100 åren.

Merparten av boken är en tematisk genomgång av världsläget inom en stor mängd områden där vi har sett stora framsteg. Men – som Steven Pinker konstaterar i ett helt kapitel – många, särskilt intellektuella, har svårt för framsteg. Han kallar det *progressofobi*. Och visst finns det en sådan tankefigur som verkar djupt mänsklig, och som går ut på att allt snart brakar åt skogen och att det var bättre förr. Vi verkar ha en sådan inbyggd tendens till nostalgi – tiden läker alla sår och framtiden ter sig i regel hotfull. En annan anledning är att när saker går fel, så går de i regel fel med dunder och brak, medan det som blir bättre smyger sig på oss utan att vi riktigt märker det. Dessutom har vi en bias för negativa nyheter, och medierna slår upp ett krig som

>>

Skänk en slant: ojämlikheten växer.

FOTO: TRONS/TT

börjar större än ett fredsavtal som sluts. Botemedlet för att undkomma alla dessa mänskliga svagheter för negativism och anekdoter är att räkna.

Många frågar sig dessutom vad som egentligen är framsteg. Steven Pinkers svar är att ett långt liv är bättre än ett kort, mat på bordet bättre än hunger, frisk är bättre än sjuk, och så vidare. Allt detta kan mätas, och utvärderas över tid. Så han tar oss på en resa som klargör hur dessa basala frågor förändrats.

Medellivslängden har ökat kraftigt i världen sedan början av 1900-talet. Barna- och mödradödligheten har minskat lika dramatiskt. På samma sätt har hälsan globalt förbättrats tack vare saker som vaccinationer och vattenrening. Andelen undernärda och antalet döds-offer i svältkatastrofer är en annan framgångssaga. På samma sätt har välståndet i världen ökat hundrafalt sedan den industriella revolutionen.

Delar av detta förklarar Pinker med att en ny, borgerlig anda började prägla världen efter upplysningen och under 1800-talet. Den stora frågan var inte längre "Hur ska jag bli frälst?" utan "Hur ska jag bli lycklig?". Denna orientering mot nuet och framtiden gick hand i hand med

dygder som självkontroll och arbetsmoral. Pennan – och penningen – blev viktigare och starkare än svärdet. Krigaren Napoleon föraktade handel och kallade en gång Storbritannien för "a nation of shopkeepers". Men britererna tjänade, som Steven Pinker påpekar, redan under Napoleonkrigen drygt 80 procent mer än fransmännen, och hade 30 procent mer kalorier i sin mat. Och alla vet hur det slutade vid Waterloo.

Idag lever gradvis allt färre i extrem fattigdom, och mycket tyder på att denna

"Det Pinker vill säga nu är att det inte bara är krigen och våldet som långsiktigt har minskat. Hela världen har blivit bättre."

kommer att utrotas helt (Jesus hade tro- ligen fel när han sade att de fattiga all- tid kommer att finnas bland oss, påpe- kar Pinker). Allt färre dör i bilolyckor och i flygplanskrascher. Allt färre drunknar, dör i eldsvådor, naturkatastrofer och i fallolyckor.

Samtidigt har världen blivit friare och mer demokratisk. I allt fler länder accep- teras skilsmässor och homosexualitet. Dess- utom kan allt fler läsa och skriva och allt fler barn får gå till skolan i allt fler år. Vi arbetar min- dre och lägger en allt min- dre del av lönen på det livsnödvändiga, som helt enkelt har blivit billigare. Dessutom reser vi mer och

känner oss mindre ensamma. Vi har till och med blivit intelligentare. Lyckoforsk- ningen visar dessutom att alla dessa för- ändringar har varit mycket uppskattade, för vi har även blivit lyckligare.

Resultaten är oerhört smickrande för vår egen tid. Framstegen är enorma över så gott som hela fältet och jag, liksom du som läser detta, kan och bör skatta oss lyckliga för att vi lever nu och inte i någon tidigare era, eftersom så gott som alla data vi har visar att vi då sannolikt skulle leva ett kortare och sämre liv.

Världen har alltså gjort ganska mycket bra, framförallt under de senaste decen- nierna. Steven Pinker pekar ut ett par fak- torer: Kommunismens fall och kalla kri- gets slut ökade friheten för många, och globaliseringen har gynnat handeln och ekonomin. Samtidigt har vetenskap och teknikutveckling förbättrat och förenklat livet för många.

Steven Pinker är som alltid slagfärdig och välformulerad, men läsningen blir ändå inte den aha-upplevelse som hans bok om våldets historia var. För proble- met med *Enlightenment Now* är nämligen att den till stora delar redan har skrivits. Flera gånger. För oss som är bekanta med Hans Rosling, Max Roser, Christian Wel- zel, Angus Deaton, och på svenska Johan Norberg, Anders Bolling, Staffan Landin med flera, och deras verk, är Steven Pin- kers bok inte lika som omvälvande som hans tidigare böcker.

För fem eller tio år sedan var det ori- ginellt och snudd på kontroversiellt att konstatera att världen på lång sikt bli-

vit rikare, mättare, friskare, tryggare, mer demokratisk och helt enkelt mänskligare.

Idag har den insikten nått såväl stå- uppkomiker som ledarsidor – det är väl bara kulturskribenterna som ligger efter i omvärldsförståelsen och fortfarande got- tar sig i elände. Men de blir å andra sidan alltmer marginaliserade.

Den som vill spara tid och pengar kan sätta sig en timme eller två vid den utmärkta sajten Our World in Data (<https://ourworldindata.org>) som Max Roser, nationalekonom vid Oxford, står bakom. Där kan man själv titta på dessa diagram istället för att läsa om dem. En del i *Enlightenment Now* är dessutom omtag från föregående bok, det vill säga: *The Better Angels of Our Nature*, vilket är litet trist.

En annan, och kortare, del av boken är en hyllning till upplysningen. Pinker läg-

ENLIGHTENMENT NOW
THE CASE FOR REASON,
SCIENCE, HUMANISM,
AND PROGRESS
STEVEN PINKER
Viking 2018

ger vackert ut texten om dessa värden, och jag har ingen anledning att protestera. Men det blir litet en känsla av högtidstal över det hela. Dagens stora fiender till upplysning är intolerant religion och hårdför nationalism. Håller med.

Denna del av boken är också präglad av den amerikanska inrikespolitiken och av Donald Trumps utspel och nycker. Förståeligt, men det sparkas in en hel del öppna dörrar.

Ska man fortsätta att vara kinkig och sanmärka på detaljer, så kan man påpeka att det är snudd på vilseledande när Pinker visar en graf över antal döda i terrordåd. Den är rätt så rak och odramatisk från 1970 fram till idag. Litet upp och litet ned – men ingen direkt trend. Orsaken är att döda i terrordåd i länder med inbördeskrig av oklara skäl inte är medtagna i statistiken. Så de som sprängts ihjäl av en bilbomb i Bagdad eller Damaskus – och de är många under senare år! – är inte medräknade. Den verkliga kurvan från 1970 till idag över antal dödade i terrordåd i världen är en liggande hockeyklubba, där själva bladet är 2010-talet. Detta sätt att använda statistik imponerar inte på undertecknad.

En annan fråga som Pinker avhandlar litet för snabbt och ytligt är dagens stora globala utmaningar. En god historisk utveckling är ingen garant för att trenden håller i sig in i framtiden.

Detta gäller till exempel den växande ekonomiska ojämlikheten, det gäller även klimat och miljö, och det gäller frågan om tänkbara globala pandemier. Den växande globala migrationen kan vara en hävstång för välmåga och tillväxt, om den sköts ansvarsfullt och långsiktigt. Så har inte skett i flera länder, där vi istället ser splittring och oro. Lägg till detta att inom några år så kommer dagens högkonjunktur att avmattas. Och världspolitiken under 2010-talet – populism, Trump, Putin – är faktiskt mer bekymmersam än på länge. Det finns sedan över tio år tecken på att demokratiseringen i världen håller på att avstanna, och våldet i Mellanöstern och vapenskramlandet i Östasien är bekymmersamt på riktigt. Steven Pinker berör flera av dessa frågor och menar att mycket talar för att även dessa saker kommer att lösas sig. Ja, kanske det. Men framtiden är och förblir okänd. Och ovanstående problem kan även göra en inbiten optimist som undertecknad bekymrad ibland.

Slutligen: Detta är ingen dålig bok – tvärtom! – utan kanske bara en dåligt tajmad bok. ❀

Henrik Höjer

Régis Debray & François Mitterrand:
vem var den bästa socialisten?

FOTO: RICHARD MELLOUL/GETTY IMAGES

Revolutionen tur och retur

MEMOARER

Den franske filosofen Régis Debray är inte särskilt känd i Sverige, och i den mån han är känd alls är det som vänsterman vilken i tidig ungdom intresserade sig för Fidel Castro och Latinamerikas frihetsrörelser. Under en viss tid kämpade han vid Che Guevaras sida.

Det märkliga är att Régis dotter, Laurence Debray, inte heller kände till sin fars historia. I sin bok *Fille de révolutionnaires* (Dotter till revolutionärer) skriver hon: "Rätt länge ville jag inte veta. De hemlighöll allt för mig och vad tjänar det till att gräva i det förflutna?" Hon nöjde sig med att försöka återskapa sin mam-

mas bakgrund. Hon kom från Venezuela, ett land som dottern instinktivt kände sig dragen till och där hon hade morbröder och mostrar och ett otal kusiner. "För mig var det ett Eden, den enda plats där jag kände mig nöjd med mig själv." När Hugo Chavez kom till makten 1999 förändrades denna idyll.

I Frankrike erbjöd hennes farföräldrar en ombonad borgerlig miljö. De berättade familjeanekdoter och svarade på hennes frågor – om sig själva. Men när de kom in på hennes föräldrars ungdom stötte Laurence på en mur. Ödet skulle dock komma att sprida ljus i mörkret.

Laurence Debray hade skrivit en biografi om den spanske kungen Juan Carlos. I juni 2014 då han avgick befann hon sig i Madrid. En ung och trevlig journalist frågade henne om hon var dotter till >>

Fidel Castro & Che Guevara: revolutionens ikoner.

FOTO: GETTY IMAGES

den intellektuelle fransman som ansågs ha angett Che när han blev arresterad i Bolivia. Hon frågade varifrån informationen kom, och fick svaret: "Wikipedia, förstås." Väl tillbaka i Paris utmanade hon sin pappa. Kunde han nu inte en gång för alla förklara hur det här låg till? "Det har din mamma redan gjort", svarade han, och syftade då på en artikel i tidningen *Libération* från 2001, där mamman hade gått i svaromål mot Ches dotter. Pappan kände sig tydligen oförmögen att förklara det som hörde hemma i en annan epok och i en annan värld. Allt detta hade han lämnat bakom sig. Nu sysslade han med det som skulle gå till eftervärlden, det system han själv lagt grunden till, medieteknologin, en teori om långsiktig överföring till olika nivåer av samhället av språk och bilder med kulturellt innehåll.

Så var hon dotter till en angivare? Blot tanken, skriver hon, fick henne att må illa. Så länge ungdomar skulle klä sig i t-tröjor med Ernesto Guevaras bild skulle detta vara pinsamt. Och vad skulle hon säga till sina barn? I april 2015 flög hon till Kuba som korrespondent för *Paris-Match*. Hon kände igen de platser där föräldrarna bott medan hon var placerad på ett träningsläger för unga pionjärer. Hon fylldes

dock mest av förtvivlan när hon såg kubanernas situation. Hur hade föräldrarna kunnat ansluta sig till ett system av förtryck?

Efter hemkomsten fick hon tillgång till *Paris-Match*s arkiv, artiklar och foton i svartvitt, som bland annat återgav den tragiska historien om hur pappa Régis satt instängd i en fängelsehåla någonstans i centrala Bolivia. Pappas reaktion blev: "Det var en fantastisk upplevelse att sitta i fängelse, man hade tid att läsa och skriva."

Hon fortsatte ett forskars i föräldrar-nas förflutna. Hon ville tro att det var för att skydda henne som de inte hade belastat henne med sin historia, och hon valde att betrakta dem som hjältar i en äventyrsfilm som griper över historien i både vid och snäv bemärkelse. Modern kom från den del av Venezuela där man odlade kaffe och kakao och levde ett mycket behagligt liv. Allt ändrades på 1940-talet då mormodern Néstar, gift Burgos, blev övergiven av sin man, som sålde familjeegendomen och lämnade henne att klara sig själv med fyra barn, varav den äldsta var Elisabeth, Laurences mor, född 1941. Elisabeth hjälpte till i hemmet så gott hon kunde men en dag fick hon nog. Hon slutade gå i massan,

skrev in sig i kommunistpartiet och utbildade sig till sjuksköterska.

Med sin mammas tillåtelse fick hon 1959 resa till ungdomens musikfestival som anordnades av partiet i Ryssland. Hon skulle vara borta i tre veckor, hon kom hem efter tre år och då hade hon varit i de flesta av Europas huvudstäder, besökt museer, träffat människor av alla nationaliteter och överallt inkvarterats genom partiets försorg. Kommunistcellerna fungerade som dagens Facebook. Tillbaka i Caracas arbetade hon som bibliotekarie. Hon träffade en lärare som hade studerat i Paris, Oswaldo Barreto. 1963 presenterade han Régis och Elisabeth för varandra.

Pappa Régis hade ett helt annat utgångsläge. Han ville lämna sin borgerliga familj, eftersom han insåg att det som var väsentligt skulle utspela sig på annat håll. Den generation han tillhörde, han var född 1940, hade aldrig deltagit i algeriska frihetskriget, till skillnad från dem som var något äldre. Kampen skulle föras i tredje världen och det var en kamp som skulle ge mening åt deras liv. Han ville skaffa sig vidare vyer än föräldrarnas. De var båda advokater och mamman Janine var även politiskt engagerad på det kommunala planet i Paris. 1961 gick färden till USA, där rassegregationen ledde Régis i riktning mot antiimperialismen. Han tog sig ner till Miami och Havanna, där han trots att han inte kunde spanska kom med på ett hörn i alfabetiseringskampanjen. Det var dock tack vare Elisabeth som han insåg vad ett verkligt politiskt engagemang innebar. De spanade på motståndarsidans förflyttningar, ordnade vapenleveranser, de bytte bostad varje dag.

Från Barreto fick de veta att de inte kunde känna sig trygga i Caracas. De flydde till Colombia, där en annan gerilla härjade. I ett och ett halvt år förflyttade de sig över den sydamerikanska kontinenten.

Därefter bestämde sig Régis för att resa hem och avsluta sina studier vid *École normale supérieure*, medan Elisabeth fick arbete vid gruvministeriet. Sedan återförenades de i Paris. Tack vare Claude Lanzmann fick Régis en lång artikel med titeln "Le Castrisme ou la longue marche de l'Amérique latine" införd i Sartes publikation *Les Temps modernes*. Den översattes till spanska och spreds över hela världen. Plötsligt anlände ett telegram från Fidel Castro, som bjöd in Régis och Elisabeth att närvara vid det toppmöte som skulle äga rum på Kuba och där världsrevolutionen skulle diskuteras.

I början av januari 1966 samlades över 500 delegater från 80 länder i tredje världen. Alla undrade var Che befann sig. Efter mötets slut inbjöds Laurences föräldrar att stanna kvar. Régis stod högt i rang hos

Castro och var regimens teoretiker; Elisabeth som var språkkunnig och hade rest över hela världen sågs med blida ögon av Castro. CIA hade spanat in dem båda. Régis ville dock göra något praktiskt, han skickades därför till Bolivia för att knyta an till den gerilla som Che ledde där.

Den franske ambassadören på Kuba fick plötsligt ett meddelande om att en fransman vid namn Debray eller Lebrey hade dödats i en sammandrabbning mellan regeringstrupper och upprorsmän. Förvirringen blev total. Sanningen var den att Régis var i händerna på den bolivianska militären. Ironiskt nog var det CIA han hade att tacka för att han överlevde. Under de förhör som hölls med honom insåg Régis att CIA visste mer än han själv om gerillan och om Che. Därmed hade dottern Laurence fått svaret på sin initiala frågeställning. Fadern var i fängsligt förvar sedan ett halvår när nyheten om Ches död meddelades.

Enligt pressen var det de Gaulle som ingrep för en ung fransman som hade arresterats i Bolivia. Régis fick skriva ett utförligt tackbrev till landets president, där han uttryckte sin personliga tacksamhet samt betonade den beundran som Frankrike väckte internationellt genom att högt och klart säga vad många tänkte och inte vågade säga. Det som här var helt underförstått var att de Gaulle inkarnerade motståndet mot kommunismen. Régis berättade aldrig vad han under sina fyra år i fängelse utsattes för, och inte heller vad det hade kostat honom att skriva detta brev.

”Varför skaffade mina föräldrar barn?” Det var en fråga Laurence tydligen ofta ställde sig. ”Det var inte det att jag inte kände mig älskad, men min barn-dom var kaotisk.” En borgerlig kärnfamilj var inget ideal dessa föräldrar hyllade, tvärtom skulle alla regler som förknip-pades med denna levnadsform överträ-das. Fadern såg sig som själva sinnebilden för den engagerade intellektuelle. Dot-tern såg honom ofta på tv, han skrev artiklar i *Le Monde* och han skrev böcker. En hel rad gudmödrar avlöste varandra och de gav henne presenter. Hon fick en halvbror också som var fem år yngre.

Mamman var trött på alla utopier om revolutionens förverkligande och kände sig rätt övergiven, men det var hen-nes väninnor från olika länder som kom hem till dem och sjöng och var trevliga och lagade god mat. När föräldrarna var hemma samtidigt pratade de bara poli-tik. Redan tidigt visste Laurence att ytter-världen var delad i två läger. De som läste *Le Figaro*, reste till Deauville på semes-ter och bodde på den högra stranden av Seine var suspekta. Presidenten Giscard

d’Estaing var det tydligen också något fel på. Hon tyckte att han var snygg och prydlig och förstod inte varför man ville byta ut honom. Hon insåg snart att hon hade haft rätt, för när Mitterrand blev president såg hon inte längre till sina för-äldrar. De blev anställda, pappan som hans rådgivare i internationella frå-gor och mamman som chef för Latin-amerikainstitutet. Hemma hos Laurence fanns spanjorskan Angela som hon kunde utbyta tankar och förtroenden med.

Det märkliga var att föräldrarna inte njöt av makten. De var trötta och stres-sade och ofta på uppdrag utomlands. De hade sett för mycket av livets allvar och tragedier för att kunna ta lätt på någon-

”I slutet av 1980-talet hade Régis och Elisabeth insett att Mitterrand inte var en verklig socialist.”

ting. De bar hela världen på sina axlar – speciellt tredje världen, och det var tungt.

De veckoslut då det var pappan som skulle ta hand om dottern hade hon aldrig några höga förväntningar. Hon skulle vara inomhus med vuxna istäl-let för att vara ute i en park och leka med jämnåriga. Han hade ingen fantasi, tyckte hon, och hon undrade ibland om han själv hade varit barn. En faster hade berättat att han läste *Le Monde* när han var sju och att han rättade språkfel i tidningen när han var tio.

I slutet av 1980-talet hade Régis och Elisabeth insett att Mitterrand inte var en verklig socialist. Han hade redan tidigt tvingats att anpassa landets politik till den liberalisering som pågick i västvär-liden. När han 1988 valdes om för en andra mandatperiod fanns de inte längre vid hans sida. Mamman föreslog att de skulle flytta till Spanien. Pappan motsatte sig det bestämt. Hans dotter skulle fost-ras i det franska skolsystemet, som var det bästa i världen. Det löste sig genom att pappan fick ansvaret för den franska paviljongen inför den världsutställning som skulle öppnas 1992. Och mamman blev chef för Franska institutet. Laurence fick fyra underbara år i Sevilla.

1993 var hon dock tvungen att följa pap-pan hem för att gå på gymnasiet i Paris. Det var tydligen tråkigt i alla avseenden, men det tråkigaste var att hennes farmor dog. Hon var den som hade lärt sondottern vad kultur betydde. Hon var änka när hon dog, och Laurence hade velat bevara sina farföräldrars lägen-het som ett museum över bor-gerlig förfining. Men pappan och hans bror sålde allt. Peng-arna tog de emot men behöll

inga minnessaker. Régis trodde att han gjorde upp med sitt borgerliga ursprung men tvärtom anpassade han sig till ett bekvämt och konventionellt liv. Han var nu helt ointresserad av Latinamerika.

Det var i det sammanhanget Laurence valde sin helt egen väg. Hon stude-rade vid London School of Economics och blev sedan bankkvinna i New York, i ett land dit pappan aldrig skulle få visum. Hon älskade sitt arbete och sin frihet där, men efter 11 september 2001 var det hen-nes visum som inte förnyades. Hon hade ju faktiskt invandrarbakgrund.

Livet tog åter en ny vändning. Efter en kort tid på handelshögskolan i Paris

kunde hon ta plats i den franska finans-världen. Hon träffade en man som gav henne trygghet och som dessutom hade en hel rad bröder, vilka tillsammans per-sonifierade den perfekta mannen. Och pappa Régis var nöjd med att någon tog hand om hans bångstyriga dotter.

Det är intressant att någon som har varit en så övertygad marxist som Régis Debray till slut i mogen ålder välkom-nar borgerskapets charm, och detta utan större vända och utan att föra någon dia-log med vare sig sin dotter eller med samtida franska intellektuella. Några av dessa, som till exempel André Glucks-mann, skulle ha haft en hel del att lära ut. Redan i mitten av 1970-talet hade de insett och diskuterat kommunismens brister. Laurence Debrays bok är fasci-nerande och läsvärd därför att den dels skildrar en familjehistoria som är allt annat än banal, dels diskuterar klasskill-nader i efterkrigstidens Frankrike. Dess-utom gör den flera klagande nedslag i Latinamerikas sociala frigörelse, vilka kan tjäna som riktpunkter för det som senare har hänt på resan fram till dagens situation. Laurence ser med ett milt och ironiskt leende på sina föräldrar som nu finns i olika politiska läger. Pappan stöder vänsterpartisten Jean-Luc Mélenchon medan mamman blivit officiell motstån-dare till Maduros regim i Venezuela. Och Laurences bok har just utkorats till fjolår-ets bästa inom genren politik. ✨

Ruth Lötmarker

**FILLE DE
RÉVOLUTIONNAIRES**
LAURENCE DEBRAY
Stock 2017

Brittisk ekonomi: de fattiga har blivit fattigare.

FOTO: JEFF J MITCHELL/GETTY IMAGES

POLITIK

Big Ben klämtar inte längre över London. Klockan i Elizabeth Tower vid Themsen repareras och parlamentsbyggnaden – Palace of Westminster – till vilken tornet hör håller i sin tur på att falla samman. Taket läcker, rören är sönder och elektriciteten är mer eller mindre livsfarlig. Byggnaden har inte renoverats sedan 1834.

Nu måste det göras. En renovering alltså. Man har skjutit upp den alltför länge.

Fyra miljarder pund kostar kalaset och snart flyttar både underhuset och överhuset ut.

Det sönderfallande Palace of Westminster är naturligtvis också i hela sin asbestdoftande övertydlighet en metafor för tillståndet i brittisk politik.

Det berättas om hur den japanske ambassadören till Storbritannien var i chock efter folkomröstningen om ett brittiskt utträde ur EU 2016. Han hade fått lära sig vad de flesta får lära sig innan de kommer till Storbritannien: att detta är ett konservativt land som till syvende och sist, och trots den politiska debatt

som är berömd för sin livlighet, alltid kommer att rösta för status quo. Det brukade ju stämma: Storbritannien hade historiskt sett undvikit revolutioner. Så, vad var nu detta?

Ja, hur skulle man förklara brexit? Och egentligen inte bara brexit, utan allt det som hade skett dessförinnan. Labourpartiet som hade tagits över av den radikale Jeremy Corbyn i ett politiskt händelseförlopp lika sannolikt som att Per Gahrton skulle ta över Socialdemokraterna efter Stefan Löfven.

WTF, alltså "What The Fuck", är titeln på den brittiska ekonomijournalisten Robert Pestons nya bok. Den dokumenterar hans försök att förstå det som han nu sliter sitt hår för att han missade då.

Robert Peston, en av Storbritanniens mest namnkunniga journalister, har nämligen alltid sett sig själv som en skribent som står på vanligt folks sida. Han har inte gått på privatskola och länge tyckte han att detta gjorde honom immun mot alla anklagelser om elitism. Allt detta förändrades i ett slag 2016.

Resultatet i den brittiska folkomröstningen om EU tog honom på sängen. Han kände inte en enda person som hade röstat för att gå ur unionen, trots att han

naturligtvis hade träffat på många sådana människor under kampanjen. Så vad var det för Londonbubbla som han dittills hade levt i? Sedan kom, bara ett par månader senare, Donald Trumps seger i det amerikanska presidentvalet. Och på valnatten upptäckte Robert Peston till sin överraskning att han stod där och kramade en journalist från *Financial Times*.

Det är svårt, konstaterar han, att bli mer elit än så: att man bokstavligen kastar sig i armarna på *Financial Times* när Donald Trump vinner val i USA. Så Robert Peston skrev sin bok.

På ytan handlar WTF om brexit, men egentligen utgör den ett försök att förklara Storbritanniens turbulenta tillstånd genom en analys av underliggande ekonomiska faktorer.

Tittar man under huven på den brittiska ekonomin, ser det nämligen inte särskilt bra ut, konstaterar Robert Peston snabbt. Fallande levnadsstandard för vanligt folk, låg produktivitet, minskande social mobilitet och ökande ojämlikhet, så har det mer eller mindre sett ut sedan den senaste finanskrisen. Robert Peston går inte så långt så att han säger att detta orsakade brexit, men han är tydlig med en sak: ingen av dessa underliggande ekonomiska

problem kommer att lösas av brexit. Oavsett hur och när Storbritannien lämnar den europeiska unionen, behöver dessa problem adresseras. På något sätt.

De flesta av dessa ekonomiska trender har naturligtvis existerat länge: den ökande ekonomiska ojämlikheten är, exempelvis, en utveckling som har pågått i snart 30 år, både i Storbritannien och i västvärlden i stort. Men, menar Robert Peston, den fick inte ordentliga politiska återverkningar förrän hela ekonomin föll samman i och med den globala finanskrisen 2008–2009.

Det är ingen slump att Peston börjar just här: för de flesta i Storbritannien är han känd som ”finanskrisens ansikte”. Då, för drygt tio år sedan, arbetade han för BBC. Och den 13 september 2007 hörde han något extraordinärt från en av sina källor på Bank of England. Källan meddelade att banken Northern Rock hade tvingats vända sig till den brittiska centralbanken för hjälp. Så svårt skuldsatt var den.

Robert Peston rapporterade uppgifterna på nyheterna, och nästa dag stod desperata småsparare i kö utanför Northern Rocks kontor. De ville ta ut sina pengar. Alla sina pengar. Bankpaniken var ett faktum. Den första i Storbritannien på 150 år.

Northern Rock kollapsade, Robert Peston fick pris för årets scoop men anklagades också för att ha orsakat århundradets brittiska bankkollaps. Hade han väntat med att gå ut med uppgifterna hade Bank of England fått tid på sig att hantera situationen, hette det.

Två tredjedelar av alla hushåll i världens avancerade akademier såg sina inkomster stagnera eller falla mellan 2005 och 2015, skriver Peston nu. Det motsvarar 580 miljoner människor. Han jämför detta med att mellan 1993 och 2005 drabbades bara tio miljoner människor av detta.

Något fundamentalt gick med andra ord sönder i ekonomin 2008. Något som ingen lagade. Kanske alldeles särskilt inte i Storbritannien.

Finanskrisens eftermäle var en produkt av trender som hade pågått i flera decennier. Robert Peston pekar på hur lönernas andel i ekonomin gick ner 5 procent i USA, Frankrike, Sverige, Holland och Italien mellan 1970 och 2014. Och lönernas andel i ekonomin minskade även i Storbritannien. Skillnaden var bara att här var tappet så mycket större: hela 13 procent.

Britterna genomlevde med andra ord en mycket större omfördelning från arbete till kapital än vad man gjorde i andra jämförbara länder. Detta tolererade folk, menar Peston, så länge kakan som

Palace of Westminster: faller sönder.

FOTO: ALAMY

helhet växte. Men, när tillväxten tog slut och ett decennium av stillastående löner och låg produktivitet följde på finanskrisen, då kom till slut upproret.

Sverige var ett av få länder där människor inte upplevde en ordentlig minskning av sina inkomster mellan 2005 och 2014, konstaterar Peston. Han hyllar Sverige för detta. Den svenska modellen gjorde att vi klarade krisen bättre, skriver han, och det kan det förstås ligga mycket i. Men om den populistiska revolten nu i hög grad kan förklaras med de underliggande ekonomiska proble-

”Det sönderfallande Palace of Westminster är naturligtvis i hela sin asbestdoftande övertydlighet en metafor för tillståndet i brittisk politik.”

men, hur kan det då komma sig att även Sverige upplever en populistisk revolt? Och detta utan att alls ha sett vare sig några minskade inkomster eller några sjunkande reallöner?

De ekonomiska förklaringarna har med andra ord sina begränsningar, och det är faktiskt det kapitel i WTF som inte handlar om ekonomi som är bokens starkaste.

En sak som förenade kampanjen för brexit och framgångarna för Labours nye radikale ledare Jeremy Corbyn var nämligen kommunikationen. De nya populisterna begrep helt enkelt internet bättre. Och Robert Peston beskriver detta väl.

Kampanjen för att Storbritannien skulle stanna kvar i EU använde sig däremot av metoder som ingen hade föranlett några höjda ögonbryn år 1975, då Storbritannien senast röstade om EU. Man lade fokus på tv, broschyurer till brittiska hushåll, och så gjorde man sitt bästa för att parera anstormningen från den EU-kritiska brittiska tabloidpressen. Man gjorde med andra ord vad man alltid hade gjort.

Brexitörerna däremot drev sin organisation mer som en hedgefond än en kampanj. Ett så litet antal budskap som möjligt skulle levereras så effektivt som möjligt

till de väljare som var enklast att övertala. Och det skulle göras så billigt som möjligt. Med andra ord genom sociala medier.

Man anställde fysiker och programmerare och byggde sin egen mjukvara: ett system som kunde processa stora mängder data och därigenom ge en bild ner på detaljnivå av var de väljare som var enklast att övertala fanns. Sedan lade man all sin kraft på dem.

De pengar man hade lade man främst på Facebookannonser. Brexitkampanjen hade begripit att Facebook hade ändrat sina algoritmer: numera var de programmerade till att föredra annonser, inte inlägg skrivna av andra användare. Det var helt enkelt mer rationellt att betala Facebook för att påverka än att få de egna aktivisterna att sprida budskapet.

Jeremy Corbyns Labour var långt ifrån lika skickliga på något av detta, men partiets kampanjmakare förstod de mest grundläggande bitarna. Som att man idag bör kommunicera med väljare via sms och Whatsapp, inte via e-post. Och det räckte.

Framförallt hade Labour något som det brittiska konservativa partiet saknar:

unga väljare. Personer som lever sitt liv på nätet. Labour under Jeremy Corbyn har en halv miljon medlemmar. De konservativa har runt 150 000. Och sådant gör skillnad när den politiska striden flyttar ut på nätet.

”Ta inte risken” var budskapet från dem som försökte stoppa brexit. Dessa pekade om och om igen på vad ett sådant äventyr skulle kunna kosta ekonomiskt. Jeremy Corbyns motståndare argumenterade likadant: ”Ta inte risken.” Inget av dessa argument fungerade.

Robert Peston konstaterar att ”vad man hade glömt var hur många i Storbritannien som inte längre hade något kvar att riskera”. Häre ligger kopplingen mellan den ekonomiska utvecklingen och den populistiska jordbävningen.

Och nere vid Themsen står Palace of Westminster kvar. Men renoveringen kommer att ta tio år. Minst. 🌸

Katrine Marçal

WTF
ROBERT PESTON
Hodder & Stoughton 2017

Vi, folket: konsumenter i en liberal res idiotica.

FOTO: DAVID MCNEW/GETTY IMAGES

Elitens växande vånda

POLITIK

De senaste 100 åren har dominerats av tre ideologier som har konkurrerat om väljarnas gunst: kommunismen, fascismen och liberalismen. De två första tycks ha gått i graven (eller så är de bara skendöda); den tredje skulle då i så fall vara *the last man standing*. Många har deklarerat att liberalismen slutgiltigt har triumferat, mest känd av dessa är Francis Fukuyama som segervisst förkunnade att historien hade tagit slut och att liberalismen hade vunnit. Det återstod nu bara att städa upp bland vissa mer eller mindre efterblivna och motspänstiga folk som ännu inte hade sett ljuset.

Vi var många som naivt trodde att i och med globaliseringens och marknadsekonomis spridning över allt större delar av jorden skulle också följa en liberalisering. Ryssland och Kina var kanske litet

motsträviga, men snart skulle också de bli liberala demokratier.

Allt detta var ett optimistiskt felslut. Kina är det mest slående exemplet på hur en friare ekonomi inte behöver leda till en liberal politik. Evangeliet som förkunnar att globalisering skulle komma att göra livet bättre för alla var också misstag. Att många har blivit vinnare är obestridligt, men nu börjar det bli tydligt att globaliseringen också har skapat förlorare. De som har hamnat på efterkälken finner sig inte längre i att stillatigande skuffas undan.

Liberalismen tycks ha nått vägs ände. Sprickorna i denna ursprungligen så frihetliga ideologi börjar nu bli så tydliga och så stora att hela konstruktionen håller på att stöta samman. Det är tesen i Patrick J Deneens polemiska traktat *Why Liberalism Failed*.

Deneen är professor vid Notre Dame University och boken är skriven ur ett amerikanskt perspektiv där begreppet liberalism inte alltid har samma betydelse

som det har i Europa. Ordet kan ibland stå som nästan synonymt med Demokratiska partiets program och dess ibland närmast socialdemokratiska strävanden mot en stor och stark stat. Demokraterna påstår sig ju vilja befria individen från gamla och förkvävande traditioner som gärna förknippas med traditionell religion och traditionell familjebildning.

Men liberalism kan också betyda tanken på en liten stat av nattväktarmodell där den enskilda människan får klara sig bäst hon kan. Alltså ungefär Republikanska partiets program. Det är den globala marknadsekonomin som bör vara den drivande kraften och den som står i vägen får skylla sig själv. Nyliberalism kallas det ibland. Om Deneen hade skrivit med svenska utgångspunkter, skulle både socialdemokrater och moderater ha klassats som "liberaler". De förra för att de vill ha en stor och stark stat som löser upp traditionella band och

gemenskaper och sedan fördelar tillgångar. Och moderaterna har sin tro på en global marknad där ständigt ökad vinst och ekonomisk tillväxt är det säkraste tecknet på att allt fungerar som det ska.

Deneen menar att den som tittar något djupare kommer att se att det inte

"Högerns och vänsterns ideal visar sig vara förenliga med varandra; båda har de liberala stamtavlor."

finns någon verklig motsättning mellan dessa två; i själva verket är de två sidor av samma mynt. På skilda vis undergräver båda dessa versioner av liberalism traditionella samhällsformer och värderingar.

Deneen är den förste att erkänna att liberalismen med rötter hos 1600- och 1700-tals filosofer och generellt i upplysningen utgjorde en nödvändig reform eller revolution som gjorde slut på ett samhälle som delade folket i fria och slavar, herrar och tjänare, och där makten samlades hos en liten aristokratisk överklass. Liberalismen befriade massorna från en form av förtryck, men betyder det att vi har blivit fria?

Inte alls, säger Deneen. Han skulle med Shakespeare kunna utropa: "A pox on both your houses." Trots att liberalismen har spritt sig till nästan alla jordens länder, har dess frihetliga löften inte infriats. Alldeles i början av sin traktat slår han fast: "Ett växande antal medborgare ser på sin regering som något helt skilt från deras önskingar och bortom deras kontroll, inte som ett instrument för eller skapelse av en utlovad liberal filosofi. [...] De friheter som liberalismen skapades för att försvara – individuella rättigheter rörande samvete, religion, mötesfrihet, yttrandefrihet och självstyre – har i stor utsträckning naggats i kanten genom statlig inblandning på alla livets områden." I sin bok tittar han närmare på några områden där han finner argument för sin sak: politik och regering, ekonomi, utbildning och vetenskap samt teknologi.

Länge trodde man att globaliseringen och dess utbud av billiga varor skulle kompensera för allt större klyftor mellan fattiga och rika. Så länge massan kan shoppa på Walmart (ungefär Gekås i Ullared på svenska) skulle den hålla sig tyst och nöjd och inte bry sig om att de rika blev rikare.

Också utbildningen har, särskilt i USA, blivit en vattendelare mellan rika och fattiga. Den säkraste biljetten för den som vill komma upp sig här i världen är att skaffa sig en examen från ett prestigeuniversitet, och det är något som är mycket lättare för de bemedlade klasserna än för de skaror som handlar på Walmart. Istället för att utjämna klassklyftor har den högre

utbildningen i USA skärpt dem. Utbildningens mål är inte längre att skapa kritiska medborgare utan att skapa vinnare som får ett högt betalt arbete bland likasinnade. Utbildningen avgör ens framtida status. Liberalismen har kommit att innebära slutet för den utbildning som en gång för

inte så länge sedan hade som mål att skapa fria och kritiskt tänkande människor.

Det har fört med sig att humaniora – *liberal arts* – har satts på undantag. Man håller på att förvisa dessa discipliner till en undanskymd vrå, medan man premierar så kallade STEM-ämnena: vetenskap (S), teknologi (T), ingenjörsvetenskap (E) och matematik (M).

Dessa ämnen ska göra oss friare. De gör det möjligt för oss att som aldrig förr att behärska omvärlden, de gör oss till individer som fritt väljer vårt öde. Vi är inte längre slavar under en nyckfull natur.

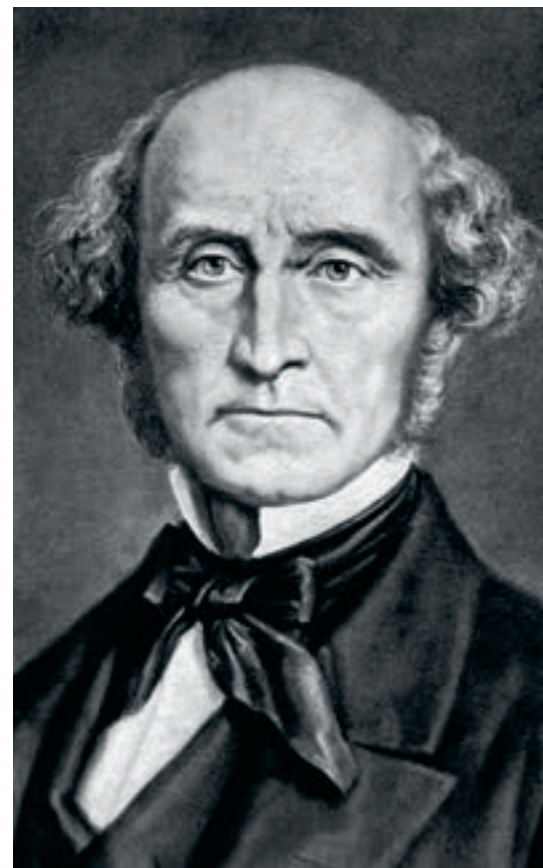
"Den första revolutionen, och den mest grundläggande och utmärkande aspekten av liberalismen, är att grunda politiken på vilja – på individens ohämmade och autonoma val", skriver Deneen. Allt är tillåtet "där lagen är tyst". Frihet är att göra vad man vill med sig själv och med den omgivande naturen, en frihet som hänger nära samman en extrem individualism. Denna nya frihet "kräver befrielse från alla former av förbindelser och relationer, från familj till kyrka, från skola till by och ett samhälle som utövar kontroll över uppförande och beteende genom informella vanor och normer". Familj och barn är inte längre det civila samhällets hörnstenar, utan hinder för den personliga utvecklingen och friheten.

Med denna inställning följer att staten får större inflytande. Den alltmer isolerade individen kan inte längre lita till gamla, traditionella gemenskaper, utan är på gott och ont utlämnad till offentliga myndigheter. Singelhushållet blir liberalismens ideala existensform, eller som Deneen uttrycker det: "liberalismens kulminerar sålunda i två ontologiska punkter: den befriade individen och den kontrollerande staten". Högerns och vänsterns ideal visar sig vara förenliga med varandra; båda har de liberala stamtavlor. En fri, rotlös individ som själlöst konsumerar och som måste sätta sin tillit till statliga välfärdsinrättningar.

I många stycken påminner Deneens bok om Yuval Levins uppmärksammade *The Fractured Republic* (ingenstans nämnd av Deneen), som också den sörjde gamla gemenskapers förfall

och försvinnande. Vad både Deneen och Levin glömmer, eller åtminstone väljer att i hög grad bortse från, är hur många av dessa gamla gemenskaper inte bara kunde upplevas utan faktiskt var förtryckande för dem som var litet grann annorlunda. Landsbygden var inte alltid den pastorala idyll som många gärna vill få oss att tro. Om så hade varit fallet, skulle uttrycket "stadsluft befriar" knappast ha blivit en sliten kliché. Att vara ateist eller homosexuell i den gamla bygemenskapen var inte bara svårt utan ofta förenat med livsfara.

Gång på gång återkommer Deneen till en av sina favoritter: att de konservativa i amerikansk bemärkelse, de som i sin syn på ekonomin påminner om nyliberaler, har mer gemensamt med den progressiva liberalismen än vad som kan tyckas vid första påseende. De ofta het-siga debatterna dem emellan är inte sällan endast ett gräl om medel, inte om mål:

John Stuart Mill: liberalast av alla.

FOTO: GETTY IMAGES

debatten handlar om "politikens mål bäst förverkligas genom marknadskrafter med begränsad statlig inblandning eller av statliga program som mer rättvist kan fördela stöd och förmåner än vad marknadskrafterna kan".

Deneen slår fast, eller anser sig i alla fall kunna göra det, att den progressiva

>>

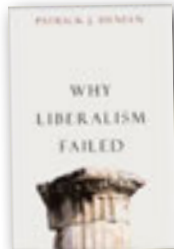
liberalismen (socialliberalism eller till och med socialdemokrati på svenska) i själva verket aldrig var en allvarlig fiende till den klassiska liberalismen. ”Dess sanna fiende var ett slags upplevd burkeanism: det sätt som stora delar av mänskligheten faktiskt levde sitt liv.”

Ur Deneens perspektiv har vi nu nått en punkt där liberalismen hotar demokratin. Folket har inte längre något reellt inflytande över *res publica*, den offentliga saken eller offentliga angelägenheter, utan nöjer sig med att vara konsument i en liberal *res idiotica*. Så länge massan finner sig i detta så är demokratin acceptabel för eliten, men ”när demokratiska majoriteter förkastar delar av liberalismen – som väljare i Västeuropa och Amerika har gjort under senare år – börjar en växande kör fördöma demokratin och massornas dumhet”. Eliten vill begränsa demokratin eftersom den hotar att underminera experternas syn på vad som är rätt och riktigt. Också den tanken har oantastliga liberala anor. Ingen mindre än John Stuart Mill – och liberalare än så kan man väl knappast bli – fruktade att den råa och otvättade hopen skulle ödelägga oersättliga värden. För att hindra detta argumenterade Mill för att de med högre utbildning skulle ha fler röster än den massa som saknade utbildning och följaktligen förståelse för höga och fina ting.

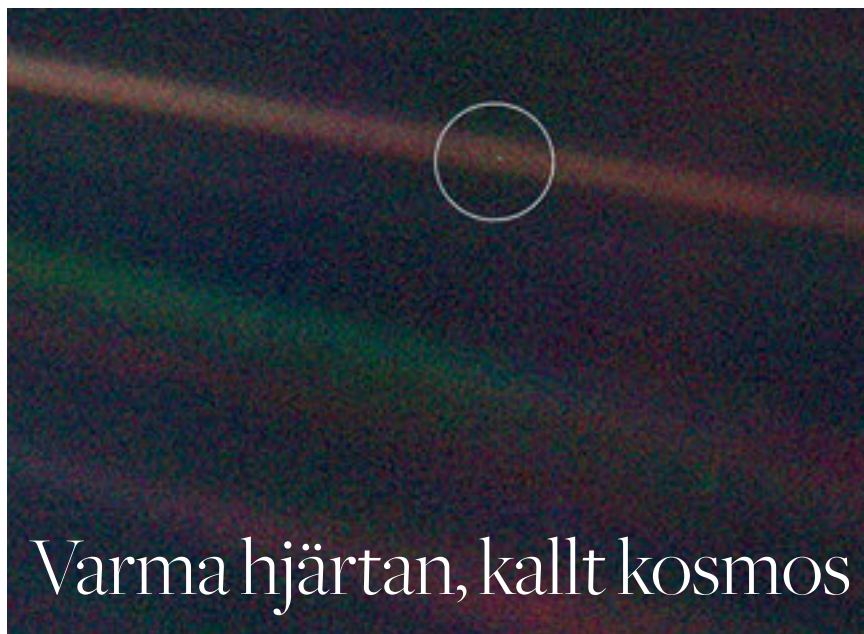
Deneen har skrivit en bok som identifierar stora och svåra problem och svagheter i dagens politik. Mindre övertygande blir han när han kommer med råd om hur vi ska komma till rätta med dem. Reformerna kan bara komma nerifrån och upp, hävdar han och drömmar om ett lokalsamhälle där vi lever i närhet med naturen, äter närodlad och själva lagar saker när de går sönder, ett slags ”hushållsekonomi”. Vad vi behöver är inte nya teorier utan nya praktiker som förverkligas i vardagslivet.

Jag tillåter mig att undra. Min hädiska tanke är att många av oss hellre fortsätter att leva i den av Deneen så föraktade *res idiotica* än att själva försöka laga våra datorer när de går sönder och hellre tar flyget till Thailand än häst och vagn till grannbyn. ✿

Carl Rudbeck

WHY LIBERALISM FAILED
PATRICK J DENEEN
Yale University Press 2018

Utsikt från Voyager 1: stora andar får jorden att skina.

FOTO: NASA

FILOSOFI

På ett försättsblad i den lilla samtalsboken finns det berömda fotot på vårt solsystem, översänt från rymdfarkosten Voyager 1, där vårt jordklot skymtar som en knappt urskiljbar liten ljusblå prick bland alla stjärnor. De båda författarna till *Die Herzlichkeit der Vernunft* (Förnuftets hjärtinnerlighet), Ferdinand von Schirach och Alexander Kluge, tar avstamp i bilden av denna *Pale Blue Dot* i sitt förord. De tänker sig att det blå skenet till en del är spår av ”stora andar”, som Sokrates och andra, med extraordinära själsgåvor och ett unikt skarpsinne, som ofta också har varit människosläktets försvarare. Idén är vägad. Men tilltalande. Varför skulle det inte kunna vara så? Som anslag till vad som komma skall på de följande 189 luftiga sidorna i vykortsstorlek är det lysande.

Kluge, 85, legendarisk filmmakare och författare, och den en generation yngre skrivkollegan von Schirach är också de två som språkas vid i boken; de har här sammanfattat en rad fortlöpande samtal de fört under senare år, några av dem offentligt, på en teaterscen, andra i privata sammanhang.

De båda hör till den intellektuella gräddan i Tyskland – von Schirach ser Kluge som en av de mest betydande intellektuella i Europa – och ännu en sak de har gemensamt är intresset för rätt och fel, rättskipning och de filosofiska frågorna kring brott, straff, moral; båda är utbildade jurister.

Försvar för människosläktet, således.

Ytterst är det också vad de båda herrarnas samtal kan sägas handla om. Ett för svar för den enskilda individen, och för det djupast mänskliga. Bokens sex avsnitt har rubriker som ”Sokrates eller lycka genom anspråkslöshet” och ”Voltaire eller frihet genom tolerans”, ett tredje kretsar kring Heinrich von Kleist och mänskokänndomen – alla dessa tre är enligt författarna sådana ”stora andar” som har lämnat spår på vår planet (här anar jag visst oråd; mer om detta senare).

De olika avsnitten går i någon mån in i varandra, berör eller anknyter till varandra tematiskt, något som bidrar till att hålla ihop helheten; det rör sig alltså mest om de så kallade stora frågorna i tillvaron, och båda författarna tar gärna jättelika, ibland astronomiska kliv mellan mikro och makro i tänkande och resonemang. Som exempelvis från fysikern Werner Heisenbergs formulering av osäkerhetsprincipen, via en viss medeltida kartritare, till frisören Mr Crane i bröderna Coens film *The Man Who Wasn't There* i ett resonemang om vad som är verklighet och vad som är sanning. Här tycks de också vara själsfränder: matcha varandra, stimulera varandra till ännu en djup eller höjdnivå; det är intressant, fascinerande, av och till briljant. Några pekpinigheter slinker med, i några tankegångar skulle man vilja ha nyansering eller förtydliganden – men det rör sig ju om just samtal, på tu man hand, mellan likar.

Ämnena för tankeutbytet är både de dagsaktuella och de eviga. Trump, terror och flyktingpolitik, såklart. Godhet, filterbubblor och livets mening. Demokrati. Och nödvändigheten av fantasi. Och

berättelser. Litteraturen är en tråd som löper igenom hela samtalsboken, här hänvisas ständigt till författare och böcker, från alla tider: Schiller, Shakespeare, Aristophanes, Camus. *På västfronten intet nytt, Den gudomliga komedin, Iliaden.*

Vidare diskuterar man sambanden mellan domstolsförfarande och berättande. von Schirach talar om gamla tiders ting som exempel: att där fanns två sorters domare, den ene var just berättare, som detaljerat beskrev det brott som hade begåtts, tills allt var redovisat. Detta precisa, exakta berättande lugnade de drabbade, och deras grannar, menar han – och gör så än idag; här finns ett frö till det omättliga suget efter deckare och *True Crime*; i alla fall den sortens historier som också har straffprocessen i fokus; ”just där blir dåden återberättade”. von Schirach har utvecklat tesen i en intervju i tysk radio – den enda intervju han har tänkt ge om denna bok: ”Berättelsen är alltså sist och slutligen viktig för samhället. När vi berättar något för oss själva, när samhället under en rättsprocess berättar något för sig själv, försäkras det sig om sitt fortbestånd. Det är det väsentliga.”

Vilket troligen är en riktig slutsats. Men bara till en viss gräns, tänker jag: eventuell storkonsumtion av kriminalhistorier om illdåd som man inte är personligen drab-

rättsprocess – anses allmänt vara det första justitiemordet i historien. von Schirach ser det snarare som ett justitiesjälv-mord. Sokrates kunde ha friats, men framhårdade i arrogans och kritik mot det republikanska styret; han ”såg redan då demokratiens grundproblem: Vad göra, om demokraterna röstar ’fel’?”

Så till mina oråd. De kommer inte på skam, dessvärre. De båda kulturher-rarna har genomgående ett närmast fullkomligt fokus på manliga snillen och sjä-lar. De tjugotals författare, filosofer och andra tänkare som den samspråkande duon titt som tätt refererar till och cite-rar är män, män, män. Jo, kvinnor nämns i flera sammanhang, inte så sällan heller. Som hustrur till begåvade, kapabla män, som mödrar till sådana män, älskarinnor. Som ”kvinnor i ljusa sommarklänningar”, som ”erotiskt attraktiv”, det vill säga: som objekt i olika varianter. Eller som offer. För våldtäkt, i de flesta fallen. Bara en handfull kvinnor omtalas i egen rätt, som subjekt: Merkel, förstås – *Die Kanzlerin*. Madame Pompadour. Rosa Luxemburg. Och ett par, tre till. Sofia Coppola ägnas en tanke, hennes filmer får med beröm godkänt. En – en – kvinnlig förfat-tare nämns under alla samtal: Ingeborg Bachmann – och då handlar det om en sängkammardröm hon skriver om i sina

sedermera förgrundsgestalt i nazistaten – författarens farfar.

Apropå bland annat detta går diskur-sen in på historiens pendelrörelser, på flera plan: mellan det lagoma, behärskade *Mitte* och det utlevande extrema – både på individ- och samhällsnivå; ett perspek-tiv med obehaglig aktualitet.

Kluge & von Schirach: försvarar människan. FOTO: ARCHIV KAIROSFILM

Rymdfotot på försättsbladet kommer på tal ännu några gånger i boken. En pytteliten människobefolkad jord i det him-melsvida universum. von Schirach har länge haft bilden över sitt skrivbord. För-fattarna ser den som en kraftfull maning till tolerans: ”När ni betraktar den står det klart för er hur galna vi är, att vi för krig och dödar varandra”, läser jag. Vi är förgängliga, har ingen makt över vårt liv. ”Det återstår oss inget annat än att hålla ihop.” En riktig slutsats. Men det finns kanske också mer näraliggande skäl för att komma fram till detta.

”Bara en handfull kvinnor omtalas i egen rätt, som subjekt: Merkel, förstås – Die Kanzlerin. Madame Pompadour. Rosa Luxemburg. Och ett par, tre till.”

bad eller berörd av kanske inte har en trygghetsskapande verkan. I längden.

von Schirach skriver ju själv i brottsgenren, böcker av ambitiös och seriös sort. Med stor framgång. Ska ha sålt kring tre miljoner exemplar enbart i hem-landet. Hans pjäs *Terror* har gjort succé, också internationellt.

Ett exempel ur verkligheten, som han diskuterar med Kluge i boken, är Vol-taires *Traktat om toleransen* och kampen för att återupprätta Jean Calas, som dömdes till döden för mordet på sin son, möj-ligen oriktigt, möjligen på grund av anti-patier mot protestanter i en domstol dominerad av katoliker. Först när den lilla skriften kom ut 1763 uppnådde Voltaire, efter många uppvaktningar hos inflytel-serikt folk och flera hundra brev i saken, framgång i sina ansträngningar att vända opinionen till Calas fördel. Ett ”mycket intressant exempel på vad litteratur kan åstadkomma”, som von Schirach sade i radiointervjun.

Dödsdomen mot Sokrates, år 399 fKr – boksamtalet inleds med denna omtalade

dagböcker; von Schirach har just läst dem. Kluge mumlar här något om ”smulor från en vacker kvinna, underbart...”. Märkligt. I en bok från säsongen 2017/18, och som har vissa anspråk, ändå. Ointresse? Eller ”bara” omedvetenhet? Här tappar sam-talsboken i relevans. Synd på annars tänk-värda och tankelagrande resonemang.

Se här en av farorna med att göra bok av muntligt samspråk: i tryck blir somt tydligare. Och dessutom förevigat – i sig intressant, i studiesyfte, förstås, att få tjuvlyssna på två ”manliga genier” så här. Om det i dessa avseenden har något att säga om de tyska läsarna, att boken där ligger på bästsäljarlistan, lämnas till andra att fundera på.

Beträffande Ferdinand von Schirach ger texterna uttalande glimtar från godset där han växte upp – som *Wunderkammer*-inventarierna, kuriositeter som uppstoppade krokodiler och paraplyställ av elefantfötter – och av gammelfarfar, intendent på *Weimarer Theater*, och dennes son Baldur,

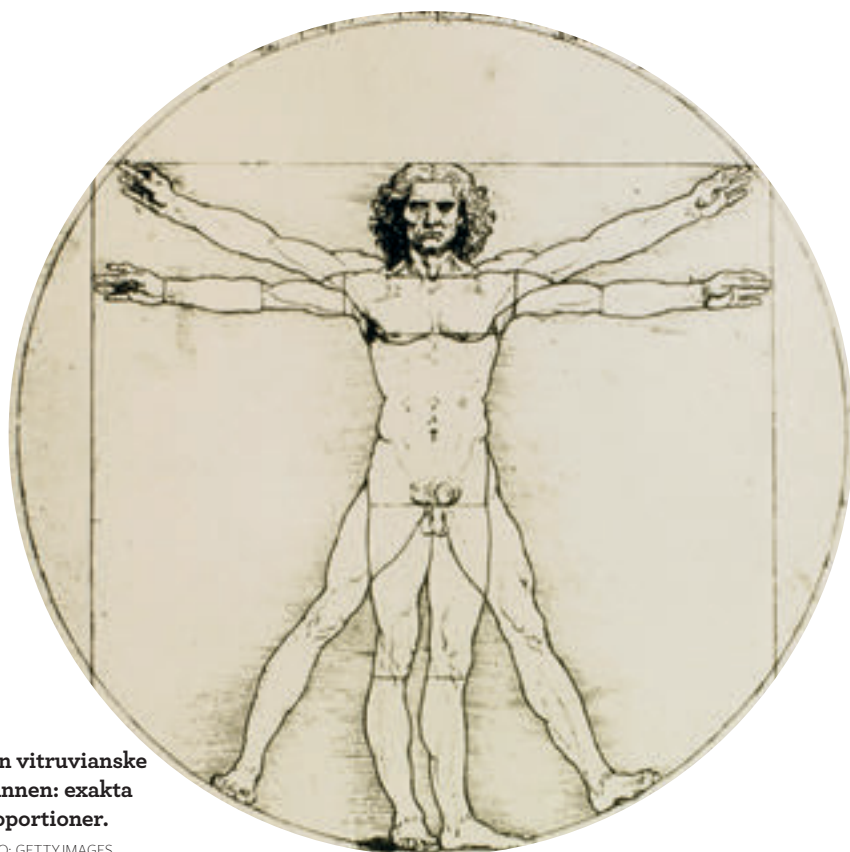
Alexander Kluge talar om ”känslans gravitation”, om att kosmos är kallt, och enligt hans teori ”förmodligen likgiltigt” gentemot oss – en anledning till att alstra hjärtevärm, som han ser det.

Och då är vi tillbaka vid bokititeln. *Die Herzlichkeit der Vernunft*. (Det manliga förnufts hjärtinnerlighet borde den rimli-gen lyda – då framstår i ett slag det orim-liga i förhållandet mellan boksamtalens anspråk och referensramar.) Vad menar de då i övrigt med ”förnufts hjärtinner-lighet”? Jo, att förnuftet är en hjärtefråga. Att det inte alls är kyligt och högdraget. Utan framförallt människovänligt. Och detta är en klok och förnuftig tanke. ❀

Ylva Herholz

DIE HERZLICHKEIT DER VERNUNFT
FERDINAND VON SCHIRACH & ALEXANDER KLUGE
Luchterhand 2017

Den vitruvianske mannen: exakta proportioner.

FOTO: GETTY IMAGES

Universalsnillet

BIOGRAFI

Närmare en renässansens högborg än Florens under andra halvan av 1400-talet kan du inte komma. Digerdöden, som hade härjat 100 år tidigare, hade visserligen drabbat hårt och kraftigt minskat stadens folkmängd. Men nu var den förödelsens tid förbi. Republiken Florens – staden med omgivande landsbygd – var rik. Textilindustri och bankväsende frodades. I staden verkade hantverkare av många slag. De allra rikaste familjerna var måna om att visa sin rikedom och tävlade i att bygga storståtliga, rikligt smyckade palats. Arkitekter och konstnärer hade gyllene tider. I denna miljö föddes och verkade en av de största av alla stora renässansmänniskor, Leonardo da Vinci.

I sin *Leonardo da Vinci* ger Walter Isaacson en fullödlig levnadsbeskrivning av universalsnillet. Det är en oerhört fascinerande, välskriven och mycket snyggt producerad bok. Den skildrar i ord och bild Leonardos levnad från vaggan till graven och ger en unik inblick i hans personlighet, vad han åstadkom och inte åstadkom, vad som var hans starka och

hans svaga sidor, vad som drev honom. Inte minst de förnämligt reproducerade målningarna och teckningarna ger full rättvisa åt Leonardos verk.

Isaacson är själv något av en renässansmänniska. Han är eller har varit författare, journalist och historieprofessor. Under några år var han huvudredaktör för tidskriften *Time*, för att 2001–2003 tjänstgöra som styrelseordförande och vd för tv-bolaget CNN. Tidigare har han skrivit ett antal uppskattade biografier över bland andra Steve Jobs och Albert Einstein.

Trots att det var ett halvt årtusende sedan Leonardo levde – nästa år är det precis 500 år sedan han gick bort – känner vi hans liv rätt väl. Ett skäl härtill är att en första, rätt vederhäftig levnadsteckning över honom kom till bara några decennier efter hans bortgång; författaren till denna biografi kunde då stödja sig på berättelser från flera av dem som lärt känna Leonardo under hans levnad.

Leonardo lämnade också en uppsjö av anteckningar efter sig. Han hade nämligen för vana att bära med sig ett anteckningsblock vart han än begav sig. På dess sidor – det hann bli bortåt 10 000 blad, av vilka ungefär 7 000 finns kvar – skrev han ned sina iakttagelser med spegelskrift

från vänster till höger, vänsterhänt som han var. Med överlägsen skicklighet tecknade han där också skisser av vad han såg, stort som smått, människor, djur, vattenviron, maskiner, allt hans öga kunde upptäcka. Hans anteckningar och utkast var också hans sätt att dokumentera sina tankar och idéer för senare bearbetning. Många av dessa anteckningar finns alltså bevarade och samlade i olika så kallade kodexar, de flesta på bibliotek och museer världen över.

Leonardo föddes 1452 som utomäktenskapligt barn till den florentinske notarien Piero da Vinci och den då 16-åriga bondpigan Catarina. Att vara född utom äktenskapet var väl inte den bästa start man kunde få i livet, men renässansens moral var flexibel; som en historiker uttryckt saken var det "en gyllene epok för bastarder". Utan att det blev någon social belastning för någondera kunde Piero erkänna Leonardo, som också blev väl omhändertagen av sin far – om än alltid som oäkting. Isaacson menar till och med att detta kan ha varit en fördel för Leonardo: hade han varit legitim son, skulle han nog ha tvingats gå i faderns fotspår och blivit notarie och byråkrat, kanske med resultatet att världen förlorat ett universalgeni. Leonardo fick heller aldrig den teoretiskt präglade skolgång som besuttna i Florens kunde kosta på sina barn. Han lärde sig till exempel aldrig latin i skolan, en brist han senare i livet försökte reparera genom självstudier, utan särskilt gott resultat. Han "tvingades aldrig heller att acceptera dammig skolastik eller medeltida dogmer" till fördel för en mer praktiskt inriktad utbildning. Resultatet blev, enligt Isaacson, "den förste store europeiske tänkaren som tillägnade sig grundläggande vetenskaplig kunskap utan att vara skolad i latin eller grekiska".

Med sin praktiska läggning hamnade Leonardo snart som gesäll vid en av de konstnärsateljéer som det fanns gott om i Florens. Redan där kom några av hans första konstnärliga mästerverk till. Han blir kvar hos sin läromästare tills han fyller 25, då han öppnar en egen ateljé. Kommersiellt går det inte så bra: under fem år som egen får han tre uppdrag, av vilka ett aldrig påbörjades och de två andra aldrig slutfördes. Men, som Isaacson skriver, "även två oavslutade målningar var nog för att befästa hans rykte och påverka målarkonsten".

Oförmågan att bli färdig med ett uppdrag skulle för övrigt vara ett av Leonardos kännetecken genom hela livet. Han har således bara lämnat efter sig ett drygt tjugotal målningar som med säkerhet kan tillskrivas honom.

Säkert besviken över de uteblivna

framgångarna i Florens – och nog också för att hans homosexuella eskapader gjort att han över åren hade råkat i delo med den florentinska rättvisan – nappar han på ett erbjudande från republikens härskare, Lorenzo de' Medici, att 1482 ingå i en diplomatisk delegation till en annan norditaliensk stadsstat, Milano. Intressant nog var det inte som konstnär som Leonardo ombads komma med i delegationen, utan främst för att han var en utmärkt musiker som trakterade och tillverkade lyror.

Befolkningsmässigt tre gånger så stor som republiken Florens var Milano ett hertigdöme, styrt av familjen Sforza. När Leonardo kom dit härskade den enväldige fursten Ludovico Sforza, som främst var mån om att framstå som en stor krigsherre, men också om att främja kulturen. Så Leonardo gjorde nog en riktig bedömning när han i sitt långa ansökningsbrev till Ludovico framhåller sina krigsmässiga förmågor: bygga broar, uppfinna olika tekniska anordningar som försvar mot fientliga belägringar, konstruera kanoner, bygga krigsfartyg et cetera. Inte förrän mot slutet kommer det att "jag är också konstnär och kan åstadkomma minst lika bra verk som vilken annan mästare som helst".

Han får anställning vid det milanesiska hovet och blir kvar i Milano i nästan två decennier. Under sin tid där blom-

Han studerade vattnets rörelse och blev på så sätt en banbrytare inom vad som idag är hydrodynamik. Han tillämpade dessa sina kunskaper bland annat genom att föreslå ett storstilat projekt som gick ut på att leda om floden Arnos vatten; inte heller det blev verklighet. Utan djupare matematiska kunskaper var han också en

"Sin vana trogen ansåg han sig dock aldrig färdig med Mona Lisa. Han förde den med sig på sina resor och förbättrade den ständigt."

mar han verkligen upp. Flera av hans mest berömda verk kommer till: *Damen med hermelen*, *Nattvarden*, och inte minst den närmast ikoniska *Den vitruvianske mannen*. Den föreställer en dubblerad naken manskropp inlagd i såväl en cirkel som i en kvadrat och var inspirerad av den romerske arkitekten Vitruvius lära om proportioner. Han blir också en kreativ och mycket uppskattad anordnare av allehanda teaterspektakel vid det milanesiska hovet.

Nu har han också tid och möjlighet att ägna sig åt sina uppfinningar och sin vetenskap. Han är en skarp iakttagare av allt omkring sig. Hans uppfinningar är legio: kanoner och avskjutningsramper, cyklar och flygmaskiner. Den ena idén var mer fantastisk än den andra, oftast till och med så fantastiska att de för det mesta stannade vid utkast. Få om ens någon av hans uppfinningar förverkligades under hans livstid. Hans anatomiska studier är berömda. De grundades i mycket på de många obduktioner han själv genomförde och finns med stor noggrannhet nedskissade i hans anteckningsböcker.

mästare i vad som kan kallas praktisk geometri. Inte minst rörde det geometrins tillämpning inom målarkonsten för att återge perspektiv och för att skapa intryck av rörelse i en målning. Alla hans konstverk vittnar också om hans omfattande insikter i praktisk ljuslära.

Allt detta anförtrödde han sina anteckningsböcker. Han kunde dock aldrig bli färdig med att ge en samlad översikt, inte ens på något delområde av sitt stora kunnande. Hade han lyckats med detta, så hade han kunnat sätta stora spår inte bara inom målarkonsten utan också inom naturvetenskapen. Många av hans nedtecknade idéer var långt före sin tid, men nu förblev de opublicerade anteckningar. Istället (åter-)upptäcktes idéerna av andra, ofta långt senare. Som det nu är finns därför hans namn visserligen med i de flesta framställningar av vetenskapens historia, dock ofta mera i förbigående.

När det kring år 1500 blir alltför politiskt oroligt i Milano, söker sig Leonardo först tillbaka till Florens. Där konfron-

Mona Lisa: Leonardos magnum opus.

FOTO: TT

teras han med bland andra konstnärskollegan Michelangelo, till skillnad från Leonardo en man som såg till att bli färdig med sina verk men också en man vars sociala förmåga var mindre utvecklad än Leonardos. Så några vänner blev de inte.

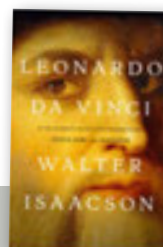
Därefter tog sig Leonardo via bland annat Venedig till Urbino och en ny beskyddare. Denna var ingen mindre än den grymme och svekfulle libertinen (och påvesonen!) Cesare Borgia. En av Leonardos kolleger där var Niccolò Machiavelli, känd författare till härskarhandboken *Fursten* (och – tala om en liten värld – vars sekreterare var bror till upptäcktsresanden Amerigo Vespucci).

Leonardo återvänder dock efter ett tag till Milano, som nu var under den franske kungens herravälde. Den franske ambasadören där blir Leonardos nye mecenat. Sedan lockas han för ett par år till påvens "hov" i Rom. Där finns då redan såväl Michelangelo som Raphael. Det är, för övrigt, den nu äldrande Leonardo som Raphael anses ha haft som förebild till Platon i sin fresk *Skolan i Aten*. Leonardo får också han en beställning på ett verk men slutför det som vanligt inte. Istället accepterar han en inbjudan från den franske kungen att komma till en av dennes egendomar, i byn Amboise i Loiredalen. Där avlider Leonardo stilla i maj 1519.

Ingen skildring av Leonardo och hans verk är naturligtvis fullständig utan att ta upp hans magnum opus, *Mona Lisa*. Leonardo fick redan 1503 beställning på att måla ett porträtt av hustrun till en florentinsk silkeshandlare. Sin vana trogen ansåg han sig dock aldrig färdig med vad som sedan blivit hans mest beundrade målning. Han förde den med sig på sina resor och förbättrade den ständigt. Den tillhörde fortfarande hans ägodelar när han flyttade till sin sista uppehållsort i Frankrike och fanns i hans ateljé när han avled.

Allt detta och mycket därtill gör Isaacsons bok till en av de bättre biografier jag läst. Att föremålet för biografien är en av de mest fascinerande människor som levat, gör inte skildringen sämre. ✿

Bengt E Y Svensson

**LEONARDO
DA VINCI**

WALTER ISAACSON
Simon & Schuster 2017

Kina: underkastelsens tid är över.

FOTO: ALAMY

Farväl Europa

GEOPOLITIK

Häromdagen damp ett brev ner i brevlådan från Bergsstaten, den statliga myndighet som handhar ansökningar om mineralprospektering i Sverige. Ett företag vid namn Eurasia Group vill leta mineraler i området kring min fäbod öster om Rättvik. När ett geopolitiskt begrepp letat sig ända in i dalskogarna kan det vara dags att ställa sig frågan vad det egentligen står för.

Den som myntade begreppet Eurasien och som kan ses som den intellektuelle fadern till den tankeströmning som kallas eurasianism, var den ryske aristokraten och historikern Nikolaj Trubetskoj. Denne Trubetskoj lämnade Ryssland i samband med revolutionen 1917 och levde resten av sitt liv i exil, bland annat i Paris och Wien. Kärnan i hans tankemodell är avvisandet av den urgamla dikotomin Europa-Asien, eller väst-öst, linjen som kan dras genom den europeiska

idéhistorien ända från de grekiska stadsstaternas kamp mot det persiska imperiet på 400-talet f Kr fram till kalla kriget. I den europeiska självbilden, som sedan USA:s inträde på scenen också kan kallas den atlantisk-västliga, har väst stått för ljus, frihet, förnuft, ordning och framsteg, medan öst har stått för mörker, despoti, barbari, stagnation och kaos.

Trubetskoj hävdade istället att man måste dela in den gemensamma landmassan i tre delar: Europa, Eurasien (slättlandet mellan bergskedjan Karpaterna och Xinjiang) och Asien. Den makt som i Trubetskojs ögon var förutbestämd att dominera mittzonen var Ryssland. För honom var den mongoliska invasionen på 1200-talet inte ett barbariskt ok som Ryssland måste emancipera sig från, som ett led i modernisering och ett närmande till Europa. Tvärtom var Rysslands uppgift att återskapa och bevara Djingis khans och dennes ättlingars imperium, Gyllene horden, en politisk enhet som omfattade alla folkslag i

det euroasiatiska rummet: inte bara slaver utan också kazaker, uzbeker, kirgiser, tadjiker et cetera.

Trubetskoj formulerade sin teori på 1920-talet, åren efter första världskriget då tre imperier hade rasat samman: det tyska, det habsburgska och det osmanska. Uppgiften för den nya Sovjetstaten var i hans ögon att hålla samman det multietniska territorium man hade ärvt av tsardömet. Trubetskoj och euroasiaterna var inte emot revolutionen. Den var ett väl-förtjänt slut för en bankruttmässig, mot Europa underdånig regim. Däremot var de emot kommunismen, som de såg som en för Ryssland främmande, från Europa importerad ideologi.

En bärande tanke hos Trubetskoj är att huvudmotsättningen går mellan Europa och resten av världen, en värld som genom kolonialismen har tvingats underkasta sig europeisk kultur och politisk dominans. Det Moskva-ledda Eurasien han föreställde sig var i hans ögon inte ett kolonialt imperium, som de

västeuropeiska, utan en del av vad vi idag skulle kalla tredje världen. Trycket från Europa krävde ett starkt, motståndskraftigt Ryssland som kunde försvara den euroasiatiska autonomi.

Att Rysslands nuvarande president Vladimir Putin, som har rubricerat Sovjetunionens kollaps 1991 som en "geopolitisk katastrof", väljer att kalla den union han år 2011 lanserade för de postsovetiska staterna för "euroasiatisk" (senare med tillägget "ekonomisk") har alltså en undertext. Trubetskojs tänkande passar den ryska ledningen som hand i handske. Det

Great Game är att Europa inte längre är den självklara referenspunkten och idealet (något som också Kapuscinski observerade mot slutet av sitt liv). Det rör sig om ett nytt *ball game*, där européerna är spelare bland andra, och inte självklart de med de starkaste korten på handen. "Att vara euroasiat", skriver Maçães, "är att kunna se världen från två eller flera oförenliga perspektiv."

Nyckelordet är "oförenliga". Maçães perspektiv är det som statsvetare kallar det realistiska: synen på världen

"Dagens kinesiska ledare kan kosta på sig att drömma, skriver Maçães. Drömmen handlar om ett Kina som leder utvecklingen."

har tydligt inspirerat Alexander Dugin, högnationalistisk statsvetare och Putins rådgivare. Hos Trubetskoj finns en stor del av idégrunden för en politik där mobilisering mot väst är en väsentlig komponent.

Men termen "Eurasien" används i dagens politisk-ekonomiska diskurs också med en vidare betydelse. Den betecknar då en superkontinent som omfattar hela den europeiska och asiatiska landmassan. En som använder termen på detta sätt är Bruno Maçães, författare till boken *The Dawn of Eurasia*. Maçães är statsvetare och var åren 2013–2015 Portugals minister för Europaförhållanden. Han är idag verksam i den brittiska tankesmedjevärlden. Hans bok är en blandning av konventionell politisk analys och journalistiskt reportage, baserat på ett halvårs resa landvägen över hela den euroasiatiska kontinenten.

Maçães är ingen Ryszard Kapuscinski. Hans glimtar från samtal på kaféer, mode-
shower, byggprojekt, sprillans nya järnvägsstationer *in the middle of nowhere* et cetera saknar den store polske resenärens närvaro, doft och smak. Ibland kan de kännas löst påhängde. Men greppet är sympatiskt och det ger en konkretion och ett rum åt framställningen som är ovanliga i dessa sammanhang.

Maçães bok riktar sig främst till politiker och opinionsbildare i Europa. Hans huvudbudskap är att den eurocentriska världsbilden definitivt har passerat sitt bästföredatum. Det handlar inte bara om att tyngdpunkten i världsekonomin har lyttat sig österut. Maçães hävdar att vi genomlever ett paradigmskifte i den politiska världshistorien. Termen "Eurasien" är inte kopplad till någon specifik politisk enhet eller identitet. Den är en tankefigur som indikerar en spelplan, en arena, ett kraftfält där olika aktörer kämpar om utrymmet. Skillnaden mot 1800-talets

som en scen för oförsonlig kamp mellan aktörer, i första hand stater, för att maximera makt och/eller säkerhet. EU:s stora misstag, enligt Maçães, är att ha intalat sig att den liberala, men också regelstyrda, politisk-ekonomiska integrationsmodell som har dominerat efterkrigstidens Europa är universellt giltig och har förutsättningar att breda ut sig över resten av världen. Egentligen är detta en 1800-talstanke, skriver Maçães provokativt. Europa tror fortfarande att det kan lägga ut idémässiga järnvägsspår för andra. EU har, enligt honom, hängett sig åt önsketänkande när man har tolkat

ekonomiska unionen, mellan en union och en annan).

För dagens ryska och kinesiska ledare handlar det helt enkelt om att flytta fram de egna positionerna på det euroasiatiska, och globala, schackbrädet. Detta är, menar Maçães, en insikt som EU måste ta till sig och anpassa sin politik efter. Också EU måste projicera makt, särskilt i "grindhålsländer" som Kazakstan och Azerbajdzjan, skriver han käckt. Det är förstas i fråga med betydande sprängkraft såväl i unionens förhållande till Ryssland som internt. Vilken form en sådan maktprojektion skulle ha, och hur unionens 28 medlemmar ska övervinna sina inre slitningar kring Rysslandspolitiken, går han inte in på. Men det är en tankesmedjeanalytikers privilegium att kunna runda frågan om hur hans recept ska omsättas i praktiken.

När Maçães skriver om Kina hade man önskat att han hade mer av Kapuscinski i sig. Men det är rätt livfullt ändå. Han beskriver ett land som frustar av teknologisk eufori. Mat på restaurang beställs med ett elektroniskt klick, via appen WeChat betalar kineser hyran, letar parkeringsplats, beställer taxi eller tid hos läkaren (att WeChat också, i samarbete med den kinesiska regimen, är världsbäst på censur av internet, nämner han inte). Även ficktjuveriet och de traditionella nyårspresentationerna är digitaliserade.

"Att komma tillbaka till Europa efter

Hög hastighet: Kina frustar av teknologisk eufori.

FOTO: OLEKSANDRUPETA/GETTYIMAGES

uttalanden om "integration" från Moskva eller Peking som uttryck för samma slags filosofi som har präglat den europeiska integrationsprocessen (EU-kommissionens ordförande Jean-Claude Juncker föreslog i något skede Putin ett samarbete mellan EU och Euroasiatiska

Kina är som en resa bakåt i tiden", skriver Maçães. Dikotomin där Europa stod för framsteg och Asien för stagnation har i Kina vänts upp och ner. På det statliga Baidu Institute of Deep Learning studerar man inte Konfucius (men kanske man gör det någon annanstans). Man forskar

>>

kring hur digital utveckling snabbt kan omsättas i bankers och industriföretags verksamhet. Robotteknik studeras intensivt, för framtida ”mörka fabriker” utan mänsklig arbetskraft och förarlösa fordon (skälen till att ett land som knappast lider brist på mänsklig arbetskraft satsar så hårt på denna teknik får vi inte veta). En universitetsprofessor använder ansiktsstyrd digital teknik för att mäta hur uttråkade studenterna är.

Dagens kinesiska ledare kan kosta på sig att drömma, skriver Maçães. Drömmen handlar om ett Kina som inte bara kan mäta sig med USA och EU, utan som leder utvecklingen mot det som landets numera enväldige president Xi Jinping kallar en ”rättvisare och mer förnuftig världsordning”. Drömmen uttrycks i det jättelika infrastrukturprojektet Belt & Road, planen att slå en ring av kinesiskägda hamnar kring hela den euroasiatiska kontinenten (inklusive Lysekil) och bygga en modern järnväg tvärs över den. Maçães ser den som ett led i Kinas ”transnationella industripolitik”, en strävan att få andra länders ekonomier att passa in i ett kinesiskt mönster. Tydligast syns det i Pakistan. Men här märks också de geopolitiska riskerna. Indien bojkottar Belt & Road, inte minst för att den korridor som förbinder Kina och Pakistan går genom det omstridda Kashmir. En pakistansk militärstyrka har fått skapas för att skydda de kinesiska arbetarna. Maçães utesluter inte att en väpnad konflikt kan flamma upp i Himalaya över projektet.

Maçães väcker tankar, men har en tendens till pratighet och till att kasta fram frejdiga påståenden utan att egentligen underbygga dem. Den största svagheten är den nästan totala frånvaron av resonemang kring USA som framtida aktör på den eurasiatiska arenan. Iran, ståltullarna och Nordkorea visar ju att USA varken kan eller vill abdikera från den rollen. Hur Europa ska hävda sig på spelplanen återstår att se. Kan-ske finner jag vid nästa besök på fäboden att den har förvandlats till en koppargruva. ✨

Ulla Gudmundson

**THE DAWN OF EURASIA
ON THE TRAIL OF A NEW
WORLD ORDER**
BRUNO MAÇÃES
Allen Lane 2018

Drama till sjö: Berings expedition går på grund 1741.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Ofattbara strapatser

HISTORIA

Så här började det stora äventyret: Under sin vistelse i Västeuropa 1697–98 samlade Peter Aleksejevitj Romanov, blivande tsar i Ryssland, på sig mängder av upplevelser och intryck och utvecklade samtidigt en rad idéer om vilka fundamentala reformer som borde genomföras och vilka innovationer som borde introduceras i hans stagnerande hemland.

Under sina grundliga studiebesök i Warszawa, Wien, Venedig, Amsterdam och London fick han sina farhågor bekräftade: hans fosterland befann sig ”på efterkälken” jämfört med andra europeiska nationer. Han hyste inga tvivel på att denna situation snarast måste rättas till. Ett hinder var dock att stora nordiska kriget pågick och att Sverige, som vid den tiden var nordvästra Europas stormakt, effektivt blockerade all rysk expansion. Så småningom allierade sig emellertid en rad länder och stödde Ryssland i stora nordiska kriget, som ju avslutades år 1721 genom freden i Nystad. Sveriges gästspel som europeisk stormakt var nu förbi, och då kunde tsar Peter helhjärtat ta itu med de insatser och reformer som han betraktade som nödvändiga förutsättningar för en ljusnande framtid för sitt land.

På framträdande plats bland hans idéer fanns att en rejält utrustad expedition skulle vandra genom hela Ryssland ända till landets nordösthörn och där bygga ett par skepp som skulle göra det möjligt att segla omkring i okända farvatten upp och ner längs kusterna, bland annat och inte minst för att avgöra

om och i så fall var Ryssland hängde ihop med Amerika. Ett så storslaget projekt som detta skulle enligt tsarens åsikt bidra dels till att konsolidera hans position i det jättelika men fragmenterade land han styrde, dels markera Rysslands viktiga position och roll i ett nytt, framväxande Europa. Redan någon månad efter det att tsar Peter skrivit ner dessa idéer gick han emellertid bort, endast 52 år gammal, och det blev hans änka, Katarina, som kom att efterträda honom och realisera hans djärva planer på en bättre kartläggning av naturresurserna och situationen i allmänhet i Rysslands nordöstligaste delar.

Till tsarfamiljens mest imponerande åtgärder hör obestriddigen beslutet att bekosta vad som skulle komma att kallas Första respektive Andra Kamtjatka-expeditionen. Till ledare för båda utsågs den danske marinofficeren Vitus Jonassen Bering, född år 1680. År 1725 utgick från Sankt Petersburg den första expeditionen, vars primära uppdrag var att utforska och kartlägga Nordöstasien, inklusive omgivande havsområden, och som varade i ungefär fem år. Emellertid hade långt ifrån alla de uppsatta målen kunnat uppnås då detta projekt måste avbrytas, och år 1733 skickades därför en ny expedition iväg, alltså även denna gång med Bering som ledare. Han avled emellertid i december 1741, och som ny chef fungerade därefter Sven Waxell, en svenskättad officer i rysk tjänst och deltagare i expeditionen. Hösten 1742 återvände till Sankt Petersburg de expeditionsdeltagare som hade lyckats överleva alla de prövningar och strapatser som de utsatts för under de farofyllda expeditionerna, och påföljande år avslutades officiellt hela ”Kamtjatka-projektet”. Då hade det kostat tusentals

människor livet genom olyckshändelser, våldsamheter, svält och skörbjugg.

Om hela detta gigantiska projekt har den amerikanske författaren Stephen R Brown skrivit en bok, där han utförligt skildrar de otaliga dramatiska händelser som expeditionsdeltagarna fick uppleva, men han nämner också de zoologiska och botaniska iakttagelser som de medföl-

männen kapabla att av fällda träd plus de medsläpade attiraljerna tillverka havsgående fartyg av inte föraktlig storlek.

Efter återkomsten till Sankt Petersburg möttes de rapporter som Bering och de andra resenärerna presenterade av en hel del kritik och tvivelsmål, och tsaren beslöt därför att så snart som möjligt genomföra ytterligare en expedition. Den kom

"Efter oändliga vedermödor lyckades faktiskt en del av manskapet i sinom tid återvända till Sankt Petersburg."

jande vetenskapsmännen gjorde under de båda expeditionerna. Tala om livsfara och ond bråd död – men även ett ofattbart mod och en otrolig motståndskraft, samt imponerande tålamod och nyfikenhet!

Kostnader? Ett av åren uppgick de till inte mindre än en sjättedel av ryska statens totala budget. Har något land någonsin visat en så fantastisk generositet mot ett naturvetenskapligt forskningsprojekt? (Nåja, tsaren hade förvisso även andra skäl till sin frikostighet.)

Det är faktiskt svårt för att inte säga omöjligt att begripa hur dessa expeditioner tvärs igenom den euroasiatiska kontinenten och därefter ut på havsvidderna runt Asiens nordösthörn överhuvudtaget var möjliga att genomföra. Hundratals människor med de mest olika yrkesbakgrunder vandrade på små stigar genom den oändliga taigaskogen ända från Sankt Petersburg till Kamtjatka kånkande och släpande på fullkomligt ofantliga bördor. Allting måste ju medföras! Här och var kunde man som tur var lifta ett stycke på någon flod efter att ha rekviderat lokalbefolkningens båtar (och obetalda arbetskraft).

Bland de bördor som måste bäras tvärs igenom hela den euroasiatiska kontinenten fanns alla möjliga slags verktyg och därtill ett antal viktiga komponenter till det eller de fartyg man skulle bygga, utrusta och sjösätta när man väl hade kommit fram till Sibiriens ostkust. Att man lyckades genomföra denna vandring med all den utrustning man måste medföra är ingenting mindre än mirakulöst. Den farkost man byggde vid ankomsten till expeditionens mål döptes till "Gabriel", och med den gjorde man en vidsträckt resa, vars kanske viktigaste resultat var att nej, världsdelarna Asien och Amerika hänger inte ihop utan är separerade av öppet hav. (Vilket ger tillfälle till min enda kritiska kommentar till denna bok: Den hade vunnit på ett bättre kartmaterial!)

Kanske allra mest imponerande är att när expeditionerna väl nådde fram till kusten där långt borta i nordöst var

att starta år 1733, då Bering och drygt 500 man, kånkandes på en gigantisk utrustning, återigen började vandra och här och var åka båt tvärs igenom det väldiga Ryssland i riktning mot Kamtjatka. Hör och häpna: på resan medföljde Berings hustru Anna och deras två späda barn! Och Anna medförde full toalett och skönhetsutrustning – man klädde upp sig till supén där ute i taigan! Men nästan omedelbart efter framkomsten vände de tre tillbaka, och

Fjällräven: ytterst påflugnen.

FOTO: STEVE HALSETRØNNING/TT

– hur det nu gick till – överlevde faktiskt den långa returren. Bering skulle emellertid aldrig återse dem.

Efter att ha nått fram till målet och byggt två båtar, som döptes till "S:t Petrus" respektive "S:t Paulus", och med dessa i flera år ha seglat omkring i Ishavet och norra Stilla havet, hade emellertid alla fått nog, även om man ända in i det sista gjorde energiska försök att maximera kunskapsinsamlandet. Under resan hemåt avled Bering liksom åtskilliga andra expeditionsdeltagare, men efter oändliga vedermödor lyckades faktiskt en del av manskapet i sinom tid återvända till Sankt Petersburg.

Av deltagarna i dessa två expeditioner är en av de nuförtiden minst glömda en tysk forskare vid namn Georg Wilhelm Steller. Han var lika aktiv som zoolog, botaniker och geolog. Outtröttligt insamlade han och beskrev nya växt- och djurarter, och det fortsatte han med även efter det att han blivit ovän med expeditionsledaren. I den vetenskapliga världen

har man hedrat hans minne genom att namnge en rad prominenta arktiska däggdjur och fåglar efter honom. Endast 37 år gammal avled han under resan hemåt genom Ryssland.

Men titeln på Bowns bok – vad syftar den på? Jo, på fjällräven som på amerikansk engelska heter "blue fox". Det är en art som finns runt hela Arktis och som även har ett litet bestånd i den svenska fjällkedjan. Klimatiska svängningar har lett till att fjällräven kommit att fördelas på många olika separata bestånd under olika omvärldsbetingelser, vilket har medfört att en rad evolutionära förändringar utvecklats och till att arten splittrats i ett dussintal geografiska raser som skiljer sig åt inte minst genom färgen på pälsen: blåskimrande hos vissa men dock inte alla. Faktum är att fjällrävens päls varit och är så ätråvård på pälsmarknaden att arten nuförtiden är utrotningshotad på de flesta håll.

När expeditionsdeltagarna hade slagit läger på till exempel Berings ö var en av påfrestningarna de talrika och ytterst påflugna "blue foxes", som rövade allt ätbart och dessutom generöst placerade urin och spillning på och intill tälten. Råvarna var så fruktansvärt störande att en del expeditionsledare bekämpade dem med obeskrivlig grymhet. Men när det då och då hände att ett antal expeditionsdeltagare blev isolerade under mer eller mindre långa tider på en eller annan ö hamnade faktiskt även djur som fjällrävar, havsuttrar och sälar på menyn.

Det är utomordentligt sällsynt med en bok som så skickligt och underhållande som denna kombinerar intressant information med olidlig spänning. Samtidigt som den är full av skildringar av rafflande äventyr och faror, ger den också en inblick i vilken fantastisk uppfinningsrikedom som vi människor besitter och som blomstrar när vi hamnar i kris och arbetar i grupp. De två Kamtjatkaexpeditionerna utgör sannerligen ett lysande exempel på människors unika samarbetsförmåga när den behövs som bäst. 🍀

Staffan Ulfstrand

**ISLAND OF THE BLUE FOXES
DISASTER AND TRIUMPH ON
THE WORLD'S GREATEST
SCIENTIFIC EXPEDITION**
STEPHEN R BOWN
Da Capo Press 2017

Rädslans bondfångare

HUR HAR DU det med ditt dåliga samvete? Känner du skuld som europé, eftersom vi byggt vårt välstånd på rofferi, massakrer och kolonialism? Känner du skuld som vit, eftersom de rasistiska strukturerna präglat vår kultur så djupt? Känner du skuld som man, eftersom män under århundraden har förtryckt kvinnor, tvingat dem till oavlönat arbete och sett dem som en sämre sorts människor? Känner du skuld som svensk, eftersom vi medelst en inte alltid smickrande balansgång klarade oss helskinnade undan två världskrig?

Frågan är inte orimlig. Även om du är en oförvitlig demokrat, feminist och antirasist kan du aldrig helt gnugga dig ren från misstanken att ditt välmående bygger på andras lidande. Låt vara att du själv är en hyvens person – men din farfar och mormor, hur stod det till med dem?

Säga vad man vill om skuld och rädsla, men det öppnar oanade affärsmöjligheter.

Jag tänker på det när jag ser någon hemsida med leende unga entreprenörer; alla dessa rättviseförmedlingar och konsulter som erbjuder sina tjänster till en darrig samtid och säger: var inte rädd, för en smärre summa kan jag lotsa dig genom minfältet framför dig. Håll mig i handen så kan jag garantera att du slipper fjättras vid någon digital skampåle för att din arbetsplats brister i mångfald, eller för att din kampanj innehåller rasistiska, sexistiska, islamofobiska, antisemitiska eller HBTQ-fientliga undertoner. Håll dig intill mig, och jag lovar att inte ens *Aftonbladets* ledarsida kommer att hitta något hos dig att göra sig lustig över.

Vilka är de, våra nya makthavare?

Tja, om vår största skräck är att anklagas för rasism, sexism et cetera, då ligger givetvis makten hos den eller dem som kan peka ut de skyldiga. Eller påstår sig kunna det.

LÅT MIG DRA ett namn ur hatten: Athena Farrokhzad, poeten som Augustnominerades för "Vitsvit" för fem år sen, blev djupt förorättad däröver och fräste: "Det finns en fundamental oförståelse att förstå att det här är en bransch med produktionsvillkor och att Förläggareföreningen är arbetsköparorganisationen. Ska vi verkligen knäböja och säga: Ja, vi vill gå på era galor?"

Farrokhzad var också sommarpratare i samma veva, och malde där en rad meningar som började med "rasism är...", och sen följde olika vardagsförtretligheter i stil med att någon trängde sig före i kön till glasskiosken eller hade svårt att uttala hennes efternamn.

Hon svänger sig med de rätta termerna,

pratar om "diskurs" och "den andre" och "kroppar". Om hon pekar ut en person eller ett beteende som rasistiskt – vem skulle få för sig att ifrågasätta det? Den kränkta har alltid rätt, eller "rätt till sin egen upplevelse" som det heter. Allt man kan göra är att sitta tyst och stilla och hoppas att hon inte ska peka ut en.

Man kan också ställa sig i hennes tjänst. Mycket populärt förhållningssätt hos de skuldtyngda. När man hör hur det börjar mullra där underifrån, och inser att vreden är stor och berättigad och att folk när som helst kan börja dingla i lyktstolparna, gör man klokt i att visa att man står på de förorättades sida – och gärna lite till. Du kan inte hitta någon mer nitisk och blodtörstig kritiker av "vithetsnormen" än en kritvit kulturbyråkrat från Gamla Enskede. Häng inte mig, väddar han, jag är ju en av er, häng honom eller henne där istället!

DET KAN LÅTA som om jag är fientligt inställd till de nya makthavarna. Men jag är fascinerad av dem. Beundrar dem rentav. De är fingerfärdiga

"De är fingerfärdiga
bondfångare och
tricksters."

bondfångare och tricksters. Skulle kunna vara hämtade ur vilken Brechtpjäs som helst. De har upptäckt en lucka i din personlighet, och där kilar de sig in och börjar slå mynt av ditt dåliga samvete. Deras makt vilar

inte på någon grund överhuvudtaget, den enda makt de har är den du överlåter till dem.

Men det är som Göran Persson skaldade. Den som är satt i skuld är icke fri. Och fria är vi inte förrän den dagen vi kan se Athena Farrokhzad i ögonen och säga att jag tycker att du är en stor idiot. Och det har ingenting med din hårfärg, "kropp" eller svårigheterna att uttala ditt efternamn att göra. Det beror på att du på din Facebooksida skriver "Happy international ACAB day. Leve snuthatet som ideologisk kompass."

"ACAB" står för "All cops are bastards", alltså "alla snutar är skitstövlar". Vilket kan låta som ett svårsmält budskap för att komma från någon som upprörs över fördomar. Athena fick enstaka mothugg, men bemötte dem med ett flin och en axelryckning. För precis som diplomaten som åker fast för fortkörning vet hon att hon är oberörbar.

KAMPEN MOT RASISM, sexism et cetera är viktig. Men håll ett öga på vilka du har bredvid dig på barrikaderna. Om du tror att du slipper den vanliga blandningen av strebrar, pösmunkar och översittare kommer du att bli djupt besviken, och plockad in på bara skinnet.

Bengt Ohlsson

Stad mot land. Tradition mot alternativ. Folk mot elit.

Världen har blivit en lång lista av motsatspar. I polariseringens tid blir måttfullheten en bristvara och nyfikenheten ett hot. Journalistiken har svårt att hantera det som sker. Och när läsare, lyssnare och tittare anar att de som ska rapportera om verkligheten blir nervösa av att göra det, när de inte känner igen sig i beskrivningarna av verkligheten, vänder de sig någon annanstans. I den myllan växer konspirations-teorier, extremism och en misstro mot all fakta. Fokus vill bryta den onda spiralen. Vi tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om den är oönskad.

Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi tror att sans, lugn och måttfullhet, i kombination med nyfikenhet och klarspråk, fortfarande är det bästa sättet att lära känna världen. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch. Vi har ett intresse för samtiden, utan att vara samtidens fångar. Och vi gillar god stilistik.

Johan Hakelius, politisk chefredaktör

Erbjudande: 5 nummer av Fokus för endast 199 kronor

Ja tack! Jag vill beställa 5 nummer av Fokus för 199 kronor (lösnummerpris 345 kr).

Du kan även beställa på internet. Gå till **fokus.prenservice.se** och fyll i kampanjkod **AXESS5** för 5 nummer för 199 kronor.

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

NAMN

E-POST TEL/MOBIL

ADRESS

POSTNUMMER ORT

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

Gäller t o m 180630 och endast inom Sverige

Sjuksköterskan som skänkte alla sina besparingar till medicinsk forskning.

Läs om leg. sjuksköterskan Anna Lundgren som testamenterade över 10 miljoner kronor till svensk medicinsk forskning.

Fotot här borde få en hedersplats i laboratorierna hos några av Sveriges mest lovande cancerforskare – det är nämligen en generös gåva från sjuksköterskan Anna Lundgren som bidrar till att göra deras forskning möjlig.

I sitt testamente hade Anna Lundgren skrivit att aktier för över 10 miljoner kronor samt värdefulla möbler och prydnadsföremål skulle tillfalla Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning, SSMF, och användas för cancer- och stamcells forskning.

Att Anna Lundgren kunde ge en så stor gåva till SSMF hade två viktiga förklaringar.

Dels började hon redan under sina första år som sjuksköterska att köpa små poster aktier i svenska storbolag – aktier som med tidens gång och Annas banks förvaltning växte allt mer i värde.

Dels var Anna en mycket sparsam person. "Hon var mycket generös mot sina vänner och mot människor som på olika sätt hjälpt henne men oerhört snål mot sig själv," berättar väninnan Marlene Sverkersson.

"Anna hade enkla vanor och unnade sig till exempel aldrig att gå på bio eller teater. När jag på senare år – Anna blev 97 år – hjälpte henne att köpa kläder var hon mycket noga med att det måste vara billigt."

Att Anna Lundgren ville stödja just cancerforskning är lättförståeligt. Som sjuksköterska på Södersjukhuset i Stockholm och företagssjuksköterska på SARA-bolaget såg hon hur cancer ständigt skördade nya offer.

Cancer grep också bokstavligen in i Anna Lundgrens eget liv. Hennes stora kärlek, en präst som hon var förlovad med, gick bort i cancer.

Dessutom fick Anna Lundgren själv en cancerdiagnos i 80-årsåldern – den gången lyckades dock läkarna få bukt med cancer.

För Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning, SSMF, blev Anna Lundgrens gåva ett viktigt tillskott i kampen mot cancer – en av de många sjukdomar där SSMF stödjer forskare på deras väg mot nya viktiga genombrott i forskningen.

Ett kännetecken hos SSMF, som kanske bidrog till att Anna Lundgren valde att stödja just SSMF, är sparsamhet. SSMF:s omkostnader ligger avsevärt under den gräns som 90-konto satt upp.

SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR
MEDICINSK FORSKNING

GRUNDAT 1919

Vill du också ge ett bidrag, stort som litet, till svensk medicinsk forskning, läs mer på ssmf.se eller ring SSMF på 08-33 50 61. Där kan du också beställa SSMF:s folder om att skriva testamente. Plusgiro 90 11 09-9. Bankgiro 901-1099. Swish 1239011099.